

ԲԱԳԻՆ *Pakine*

ԱՊՐԻԼ, ՄԱՅԻՍ, ՅՈՒՆԻՍ 2012, Ծ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 2

◆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ◆ ԱՐՈՒԵՍ ◆ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՓՈԽ ԽՄԲԱԳԻՐ
Սեդա Գրիգորեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրուանց (Լիբանան)
Սարգիս Կիրակոսեան
(Լիբանան)
Մովսէս Հերկելեան (Լիբանան)
Շուշիկ Տասնապետեան
(Լիբանան)
Հրանդ Մարգարեան
(Միացեալ Նահանգներ)
Անետիս Հաճեան (Նիւ Եորք)
Արքմենիկ Նիկողոսեան
(Հայաստան)
Յարութիւն Պէրպէրեան
(Գանատա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան
(Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան)

Էջադրում
Անի Փէիլիվանեան-Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրձ Համուտ
Շաղգոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E-mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէրեան»
տպարանի

Յրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրձ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝ (01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail:
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ԱՊՐԻԼ, ՄԱՅԻՍ,
ՅՈՒՆԻՍ 2012
Ծ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 2

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԷՆ ԹԵԼԱԴՐՈՒԱԾ - ԲԱԳԻՆ -1

♦ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԽՈՐՀՈՒՐԴ - Ս.Գ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ - 3

ԿԻՆԸ - ՕՐ ՄԸ - ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ! - ՄԱՐՈՒՇ - 6

ՔԱՂԱՔԻՆ ԱՍՏՂԵՐԻ ԱԼ ԸՆԿԵՐՆԵՐ ԶՈՒՆԻՆ - ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ - 9

♦ԱՐՁԱԿ

ԱՅԴ ԱՌԱՌՕՏ ԱՏՐԻՆԷԻ ՀՄԱՅՔԸ ԱՆՅԱՅՏԱՅԱԻ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 15

ԾԱՆՐ ՎԱՐԱԳՈՅՐ - ՀԱՄԵՍՏ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ -19

♦ԹԱՏՐՈՆԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐ

Վ. ԽՏԸՇԵԱՆԻ ԽՕՄՔԸ՝ «ԹԱՏՐՈՆԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐ»ՈՒԱՆ ԵՒ

«Ո՛Վ Է ՎԱՍՅՈՂԸ ՎԻՐՃԻՆԻԱ ՎՈՒԼՖԷՆ» ՀԱՅԵՐԷՆՈՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ԱՌԻԹՈՎ- Վ. ԽՏԸՇԵԱՆ - 38

ԳԻՆԵՁՕՆ՝ «Ո՛Վ Է ՎԱՍՅՈՂԸ ՎԻՐՃԻՆԻԱ ՎՈՒԼՖԷՆ» ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԻ ՀԱՅԵՐԷՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ - Ս.Գ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ - 40

ՊՐՈՏՈՒԷՅԻ ԲԵՄԻ ՎՐԱՅ Է «SILENCE»Ը՝ ՀՐԱՆՏ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆԻ

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԵՐԿԸ - The Shell Theater, New York, NY - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 43

♦ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ

ԷՄԷ ՍԵՋԷՐ - ԲԱԳԻՆ - 47

♦ԸՆԹԵՐՅՄԱՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

ԱՄԵՐԻԿԱ, ԱՄԵՐԻԿԱ ... «ԵՐԱՋ ԵՒ ԽՈՐՏԱԿՄԱՆ ԼՔՈՒՄՆԵՐ» -

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ - 53

ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆԻ «ԱՄԵՐԻԿԱ, ԱՄԵՐԻԿԱ...»Ն - ՍԱԳՕ ԱՐԵԱՆ - 56

♦ԱՐԽԻԻ

ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿ ՄԸ ԱՒ. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԷՆ - ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ - 62

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆԻ ԵՒ ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՒՈՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ -

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ - 63

♦ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ

ՀԱՂՐԴԱԿՐՈՒԹԻՒՆ՝ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԻ - 70

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՅԻՄՆԱՄԵԱԿ - 72

ՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼՆ ՈՒ ԱՆՈՐ ԱՇԽԱՏԱԻՐՆԵՐԸ Ի ՊԱՏՈՒԻ - 73

♦ԱՐՈՒԵՍՏ

ՄԻՍԱՔ ԹԵՐՋԵԱՆ. ԺԱՄԵՐՈՒ ՓՇՐԱՆՔՆԵՐՈՎ ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ԿԻՐՔ ՄԸ - Բ. - 74

♦ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 80

Կողքի նկար՝ «Անձայն երգ»
Գործ՝ ՄԻՍԱՔ ԹԵՐՋԵԱՆԻ

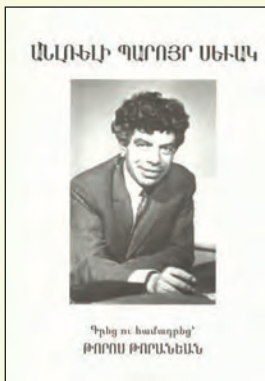
**ՔՆՆԱԿԱՆ ԱՎԵԱՐԿ
«ՄԻՇԸՆԵՐԻ ՀԵՐԸԼՏ»Ի՝
1915-1918ԹԹ.
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՐԴԻ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ՎԵՐԱՇՆՈՒՆԴԻ ՄԱՍԻՆ
ԱՐՁԱՆԱԳՐԱԾ
ՎԿԱՅՈՒԹԻՆՆԵՐՈՒՆ**

Հեղինակ՝ **ԵՐՈՒՄԱՆԴ Զ. ԶԱՍՈՒՆԻ**
Պեյրուլթ - 2012

**ԼԻԲԱՆԱՆԱՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆ
Հեղինակ՝ ԱՆՆԱ ԱՍԱՏՐԵԱՆ
Խմբագիր՝ ԱՐԱՐԱՏ
ԱՐԱՍԵԱՆ**

Հրատ.՝ ՀՀ ՍԳԻՒՌՔԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՀ ԳԱՎ
ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Երեւան - 2011

ԱՆԼՈՇԼԻ ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿ

Գրեց եւ համադրեց՝
ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

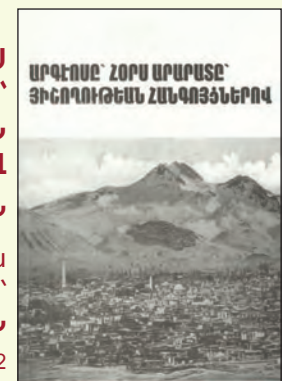
Հալէպ - 2012

**ԱՐԳԵՈՍԸ՝ ՀՕՐՍ
ԱՐԱՐԱՏԸ՝
ՅԻՇՈՂՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՆԳՈՅՑՆԵՐՈՎ**

Հեղինակ՝ **ԶԱԲԵՆ ԽՏԸՇԵԱՆ**

Հրատարակութեան
պատրաստեց՝
ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

Հալէպ - 2012

**ԱՆԹՈԼՈԳԻԱ ԱՐԴԻ
ՀԱՅ ԱՐՁԱԿԻ
18-33 ՏԱՐԵԿԱՆ**

Կազմեցին եւ խմբագրեցին՝
**ԼԻԼԻԹ ԳԱԼՍՏԵԱՆ ԵՒ
ԱՐՋՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ**

Հրատ.՝
ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

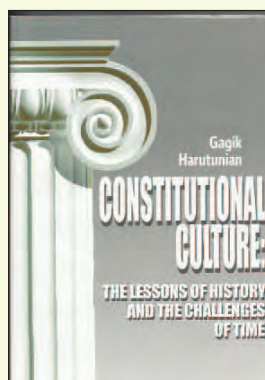
Պեյրուլթ - 2012

**ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԲԱՆԱՍՏԵՂՇՆԵՐ**

Կազմեց՝ **ԼԵՒՈՆ ԱՆԱՆԵԱՆ**
Խմբագիր՝
ԱՐՋՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

Հրատ.՝
ՀՀ ՍԳԻՒՌՔԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ,
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Երեւան- 2011

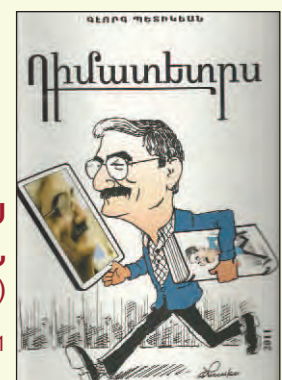
**CONSTITUTIONAL CULTURE:
THE LESSONS OF HISTORY
AND THE CHALLENGES
OF TIME**

Հեղինակ՝
ԳԱԳԻԿ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Երեւան - 2009

**ԴԻՄԱՏԵՏՐՍ
Հեղինակ՝ ԳԵՈՐԳ ՊԵՏԻԿԵԱՆ
(Արծակ գրութիւններ)**

Կլէստէյլ - Զալիֆորնիա 2011

ԲԱԿԻՆ

ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԷՆ ԹԵԼԱԴՐՈՒԱԾ

Ապրիլ 2012-ին, Երևանի մէջ գումարուեցաւ Հայաստանի եւ Սփիւռքի գրողներու վեցերորդ համագումարը: Լոյս տեսաւ անոր աշխատանքներու մասին հաղորդագրութիւն մը (տես էջ 70-71):

Համագումարի մասին տեղեկութիւններ հաղորդուեցան մամուլով: Այդ չէ որ պիտի ընենք:

Ինչ որ չըսուեցաւ այն է, որ Հայաստանի գրողներու մասնակցութիւնը ժողովին չնչին էր: Սփիւռք(ներ)էն ժամանածները կարծէք իրենց ժողովը կը գումարէին: Չորս տարի առաջ, նոյն ժողովը երբ Անթիլիաս գումարուեցաւ, Հայաստանի գրողները աւելի բազմաթիւ էին:

Համագումարները իրենց թերիներով անգամ օգտակար են:

Այս առիթով եւ յաջորդ համագումարներուն եւ գալիք օրերու համար կ'ուզենք անդրադառնալ էական խնդրի մը: Գիր-գրականութիւնը համազգային կարեւոր խնդիր է, քանի որ ինքնութեան կ'առընչուի: Հասարակ տեղիք է ըսել, որ առանց ազգային գիր-գրականութեան ազգ գոյութիւն չ'ունենար, կ'ըլլան ճորձ Օրուէլի թուանշաններով գումարուած մարդիկ: Սովորական է ըսել, որ աշխարհի մէջ ընթերցողները կը նուազին, համացանցային անորոշ դիմագիծով ընթերցում մը կը զարգանայ, գիրքը կարծէք պիտի դառնայ մատենադարաններու զարդ:

Գրողներու համաժողովին կ'արտայայտուին կարծիքներ, կ'ըլլան առաջարկներ, բայց անոնց իրականացման համար համաժողովին մասնակիցները միջոցներ չ'ունին: Յիշել Նիկոլ Աղբալեանի խօսքը, որ գաղափարը դրամ չ'ունի եւ դրամը՝ գաղափար:

Յաճախ կ'ըսուի նաեւ, մեծ երկիրներու պարագային, որ մշակոյթը օժանդակութեան կարիք ունի: Համաժողովէն երբ կը բացակային պետութիւնը եւ ընդհանրապէս որոշում կայացնելու եւ իրականացնելու լծակները ունեցողները, տեսակէտներու փոխանակութիւնը կը վերածուի հոգեշահ գրոյցի:

ԲԱԳԻՆ

Այսօր հայերեն գիրքը մենաուր հաճոյք է, ան կը սպառի նուէր տրուելով: Ան կը տարածուի գրողի ձամպրուկով: Ան կը հրատարակուի մեկենասութեամբ: Հայ գրողը իր գրիչով ապրելու ցնորքն անգամ չի կրնար սնուցանել: Ան օրակարգ չէ մեծամեծ եւ մեծանուններու ժողովներուն:

Գրողներու յաջորդ համաժողովին, խնդրելու պէս պէտք է պահանջել, որ պետական ներկայացուցիչներ, ազգային-համայնքային կազմակերպութիւններու պատասխանատուներ եւ հրատարակիչներ ներկայ ըլլան, ներկայ ըլլան անոնք, որոնք կը հակակշռեն նիւթական միջոցները, լսեն, մասնակցին եւ յանձնառութիւն ընդունին:

Այսքան պարզ է խնդիրը, ի հարկէ եթէ լսողներ ըլլան, որպէսզի Գրողներու Համագումարները իսկական յաջողութիւն ըլլան:

«ԲԱԳԻՆ» գրական հանդէսի 50-ամեակն է: Կէս դար ծառայութիւն՝ հայ գրականութեան եւ մշակոյթին: Եթէ միայն մշակութային միութիւններու վարչականները գրական հանդէսները ստանային (եւ մանաւանդ՝ կարդային), չգոհանալով գինեձօններու ներկայութեամբ, անոնց տպաքանակը կը բազմապատկուէր:

«ԲԱԳԻՆ» իր ծնունդէն ի վեր հանդիսացած է համահայկական բնոյթով հրատարակութիւն: Այս առիթով պիտի ուզէինք կազմակերպել համաժողով մը, լայնածիր մասնակցութեամբ: Գաղափարը կայ, բայց չկան անհրաժեշտ միջոցները՝ սահմանափակ մասնակցութեան կապանքներէն դուրս գալու: Ինչպէ՞ս համաժողովին մասնակից դարձնել «ԲԱԳԻՆ»ի աշխատակից Արժանթին, Ուրուկուայ, Ֆրանսա, Հայաստան, Հալէպ, Պէյրութ եւ այլուր բնակող գրողները եւ մտաւորականները...

Այս պարզ կացութիւնը կը թելադրէ այն տարրական իմաստութիւնը, որ գրականութիւնը միայն գրողի պատասխանատուութիւնը չէ: Եւ ան միայն բեմէն ըսուած ամպագորգոռ ձառ չէ:

«ԲԱԳԻՆ»ը ապրող գրականութեան ցուցափեղկ է: Ոչ միակը:

Պետութիւն, կուսակցութիւններ, միութիւններ, մեկենասներ իրենք իրենց հարց պիտի տա՞ն, հարց կու տա՞ն, թէ ի՞նչ կ'ընեն իրենք՝ հայ գիրի ու գրականութեան ջահը բռնողներուն հետ, որպէսզի ցուցափեղկը դատարկ չըլլայ:

Անթիլիասի մայրավանքին մէջ անցեալ շաբաթներուն հնատիպ հայերէն գիրքի ցուցահանդէս էր: Անոնց առջեւ կանգնած կը խորհէի, որ ինքնասիրութիւններ շոյած ինչպիսի պերճանքներ եւ ձոխութիւններ այսօր յիշատակ անգամ չեն, բայց մնացած են ազգ բնորոշող եւ յիշողութիւն ապրեցնող գիրքերը:

«ԲԱԳԻՆ»ի 50-ամեակն է: Լաւ կ'ըլլայ, որ յիշողները ըլլան նաեւ յուշողներ...

ԲԱՆԱՍՏԵՂՏՈՒԹԻՒՆ

Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Տեղ մըն է անիկա
Ականջներես ու վիզես անդին
Գանկիս անտեսանելի մասերուն մէջ
Կլոր-կլոր թաւալող ճիւղ

Կ'ուզե՞ս

Չե՞ս ուզեր

Կրնա՞մ

Չե՞մ կրնար

Միտքս կը ծակեն սուր-սուր հարցումներ

Կ'ուզե՞մ արդեօք

Կրնա՞մ պիտի

Խորհուրդս միտք է

Մտածում

Երազ

Տեսիլք անոպայ

Թէեւ բռնել չեմ կրնար

բայց եւ կը զգամ շունչը իր տաք

Ներսս թափանցող

Մէջս խորացած

Առտու ըլլայ թէ խոր գիշեր

Արեւ թէ ամպ անսթեւեթ

միշտ նոյն խորհուրդն է

Որ զիս կ'այցելէ

երկիւղի մը պէս

Որ ԶԱԶՈՒԹԻՒՆՆ է

Տարածքս ահա կը մերկանայ ծուէն առ ծուէն

Յուշիկ կը բացուին կեղեւներն անոր

Աներբեր ու վէս

Մինչեւ միջուկն իր գորովագութ

Կը հոտուըտամ խորհուրդն իմ անձայն

Լոյս մ'իբրեւ արի

— արիակա՛ն —

Նոյնիսկ կը լիզեմ
Կը համտեսեմ զայն
Կենարար ախորժ

— գա՛նձ անեզրական —

Խորհուրդս կեանք է
Աղօթք մարտական
Որ տարիներու անթիւ համրանքով
Կը մեծնայ
Կը հզօրանայ

Նոյն հաւատարմութեամբ
Գրկիս մէջ տաքուկ
Կը բոսորանայ

Հրագունդ մ'իբրեւ
Կախուած կրունկէն
Ոգիին այն ջեր
Որ տիեզերքինն է

— Բնութի՛ն - Աստուա՛ծ —

Խորհուրդն իմ մարմանդ
Մէջս կը բացուի
Կը տարածուի յար
Մանաւանդ երբ շատ յոգնած ըլլամ
Մանաւանդ երբ շատ անօթի ըլլամ
Մանաւանդ երբ սկսիմ բարկանալ
Կեանքէն
Մարդերէն
Չպարզաբանուած հին-հին ցաւերէն
Անպատասխան նամակներէն
Նայուածքներէն սադրիչ-մատնիչ

Խորհուրդս ամէն տեղ հետս կը տանիմ
Որ միևնա՛կ չզգամ
Սերվիսին պասիւն
Թէ փերեզակային փողոցներու մէջ
Ուր վարիչները
յաւերժ կը պոռան
Աջին-ձախին հետ կը կռուին անյազ
Կամ յանկարծօրէն կը բարձրացնեն
Չիլ ձայնը երգին
Ուր աղջիկը կը նւնւայ
Կորսուած սիրոյ յուշն ի յուշ

— Մարդի՛կ —

— «սիրեմ-սիրես»ի —

ԲԱՆԱՍՏԵՂՏՈՒԹՅՈՒՆ

Կամ ալ տղան կը ճւճայ
Շպարով ծանրաբեռն
Աչքերն-շուրթեր-հասակ-մարմինն
Չքնադագեղ ու թափառիկ «դիցուհի»ին

Պլլուած անխօս
Խորհուրդիս գողտրիկ
Մէկ աջ-մէկ ձախ զայն կը տանիմ
Որ Պէյրութի աղմկոտ ճամբաներուն վրայ
Խելքը թոցուցած ինքնասպան չըլլայ

— Լռութիւնս ինչո՞վ լեցնեմ
Երբ խորհուրդս նինչ մտնէ —

*Խորհուրդս երկնային ընծիւղ կամուրջ աննկուն
Դէպի վեր տանող ճամբայ մը յոյսի
Լուսաւոր երթեր կապոյտ առագաստ
Մարմարեայ բեհեզ կրակէ աղիւս*

Յետոյ գերթ փուչիկ կ'ուռեցնեմ զայն
Որ թռչի՛
Թռչի՛
Ի հեճուկս բոլոր այն լաւ բաներուն
Որոնք ամէն ատեն ու բոլոր ծագերուն նոյնն են
Ու միշտ լաւն են

Չե՞ն լաւագոյնը
Չե՞ն անխափանը
Չե՞ն ամենէն ուժեղը
Չե՞ն միակն ու կատարեալը

Դատապարտեալներ են
Լաւօրէն մեղանշածներ
Քանզի թռչի՛լ չեն գիտեր

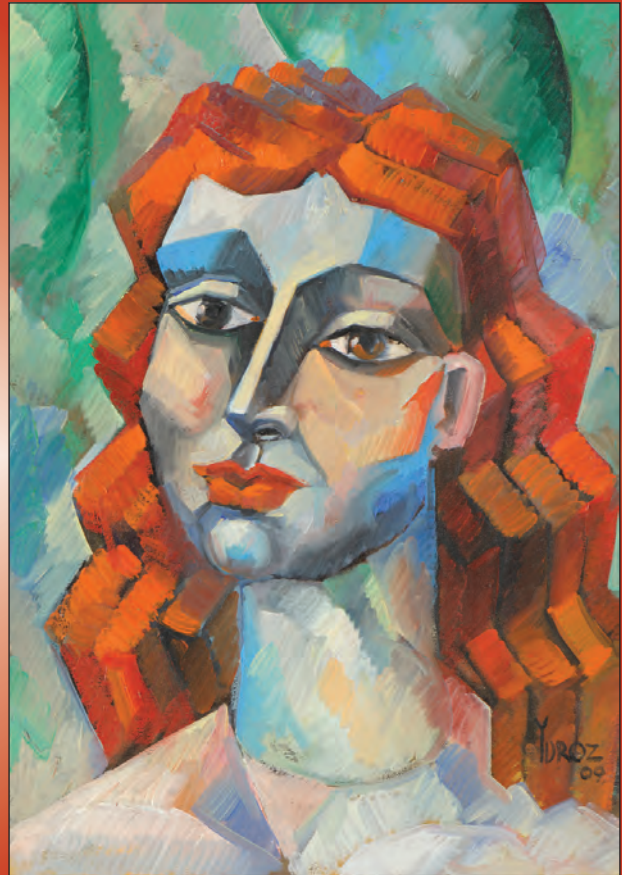
Խորհուրդս ես եմ

7 Յունիս, 2012,
Պէյրութ

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

ԿԻՆԸ

Որ կամաց կամաց վերածուեցաւ խոտի

«Կինը» - գործ՝ ԵՂԻՐՈՅԻ

Խաղ

Կին – կոն – կոտ – խոտ
 Կինը նայեցաւ յուշերով
 Կոնաձեւ էին
 Կոտով չափեց ու տեսաւ
 Նուազած բայց խտացած
 Ճառագայթող մարգրիտ
 Իսկ էութեամբ
 Թրթռացող ցօղի կաթիլ
 Մատղաշ ու թարմ տերեւին

Ցաւ

մոռցեր էր թարմութիւնը
 անձրեւներուն գրգիռը կողերուն
 գինովցնող բոյրը
 մայրամուտի խաբխափին մէջ
 կիսալուսին էր
 չամբողջացած

ծնած էր ամէնէն գեղեցիկ հովիտին մէջ
աշնանային օր մը
մոռցուած թելակոտոր հեռացող
երազներու սէրէն
վայրի նժոյգներ կային վարգող
անոնց աչքերուն մէջ կարդացեր էր
տենդը խենթ գիշերներուն
առանց գիրերը ձանձնալու
առանց հեզելու

արեւը խանձեց զինք
լուսինը փայփայեց
եւ հողը միշտ թարմ մնաց կողերուն

եւ որովհետեւ հողը միշտ թարմ
մնաց կողերուն
ինք ալ վերածուեցաւ խոտի
եւ ամէն գարնան
նորովի կը կանաչի

ՕՐ ՄԸ

Օր մը
հողը պիտի խօսի եւ բոլոր բառերը կարմիր պիտի ըլլան
եւ բոլոր բառերը լուռ պիտի ըլլան
եւ նայուածքները սահմնկած անտեսանելիին վրայ

ու երբ հողը խօսի
տերեւները պիտի մերկանան կանաչէն
ծովն ու երկինքը գունազերծուին
եւ կապոյտը պիտի խենթանայ
արթնցող տարածքներուն վրայ

այդ օրը պիտի դադրի տիեզերքը
լսելու հողին խօսքը
եւ յետոյ վերսկսելու կրկին

ԲԱԳԻՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՏՈՒԹԻՒՆ

սկիզբէն
եւ այս անգամ անսխալ ըլլալու
հաստատ հաւատքով

բայց հիմա տակաւին
հողը լուռ է
մնացեալները բարձր կը բարբառին
խեղդելու բարձրացող ահագանգը

ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ!

Բոլոր գիրերը կ'աւարտին վերջակէտին:
Այդպէս էր որ
տապանաքարը դրինք
արձակեցինք յաւիտեանին

այդպէս էր որ
հողին տակէն հովերուն հետ
անձրեւին
փոքրիկ հունտ մը ծաղկեցաւ
կոճղ դարձաւ
յիշատակի իր թերթերը վար կախեց

Մայիս, 2012
Հալէպ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՏՈՒԹՅՈՒՆ

Pakine

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ՔԱՂԱՔԻՆ ԱՍՏՂԵՐՆ ԱԼ ԸՆԿԵՐՆԵՐ ՉՈՒՆԻՆ

Գրչեղբորս՝ Ուստիի Սաատիին

«Այս գիտլին մէջ
երիցուկները գիշերուան կը մոռցուին
դողահար՝ դռներու ետին
այս գիտլին մէջ որ կ'արթննայ
անձրեւը խմելու համար
ափիս մէջ փշրուեցաւ ապակին աշխարհի»:

«Գիշերը եղբայրներ չունի» - Ուստիի Սաատի

I

Մեր գիտլին մէջ
որ կ'արթննայ լոյսէն առաջ
եւ գրկանքին ատամներով միշտ մորմոքներ կը ծամէ
երիցուկներն արշալոյսին եւ մանուկներն երաշտին
դեռ նոր ծնած՝ իրենց կարգին կը մոռցուին
դրան ետին խաւարի
եւ աշխարհի

Մեր գիտլին մէջ ալ բարեկամ
որ կ'արթննայ դժոխքի թունանձրեւէն իսկ առաջ
ուր շուները աստղերուն դէմ ատելութիւն կը հաջեն
ուր մուկներն ու ագռաւները մոխիր-աւեր կը թառին
ուր փեղկերը եւ դռները աշխարհի վիհերու մէջ կը փակուին
իսկ օրերն ալ ծառերէն մահ ու դիակ կ'օրօրուին
ափիս մէջ փշրուեցաւ կանթեղը Ալատտինի
եւ մնացի ապիկար «բացուի՜ր սեզամ» ստուերիս հետ

II

Շինականին բազուկին մէջ
- կոշկոռ կապած երազներ -
նշենիներն ու արտոյտները մանկութեան

երակ-երակ լայն կը բանան չորցած արտերը վաղուան
 եւ փապուղին կորուստներու գիշերին

Շատախօս առուները

– ցնդած ու կոյր պառաւներ –
 եւ անոնց վրայ պարող թուղթէ մակոյկները
 որոնք անցեալին մեծ հօրս գրպանին մէջ մրափող
 սնանկացած օրերու եւ յուշերու մանրուք դրամներ էին
 կորսուեցան քաղաքի քարափներուն խաբեքայ
 եւ մոռցան բարձրացնել առագաստներն իրենց
 անառագաստ կեանքին

III

Պէտք է խոստովանիլ
 թէ սոխակներն երազին
 այս տարի ալ չտեղացին կարօտներու երկինքէն
 ժամանակի խոպան արտին ու ձանձրոյթի
 նեխած լիձին ջուրերուն մէջ
 բայց դեռ չեղայ անձնասպան

Կարծեմ պէտք է
 խոստովանինք միասին
 յիշողութեան խուլ ու համր վիուկին
 թէ օրերն այս հաշմանդամ ու անստուեր
 որոնք մոռցան բարձրացնել դժնետեսիլ ամպերն ի վեր
 առագաստներն ու կարօտներն իրենց կեանքին անընկեր
 հիմա մահեր ու սեւ աստղեր կը խարխալեն
 նոյն հին լիձի ժանգ-տիղմ բռնած լուսանցքին
 եւ ժպիտներն ու խոստումները կ'ընեն ահեղիօրէն ցաւցնող՝
 ջուրերէն դուրս սատկած գորտերուն պէս
 եւ թէ սէրն ալ որ արդէն «աղ է կապոյտ»
 ծո՜յլ-ծո՜յլ երկինքներ եւ ...
 ... «արեւներ կը ձիւնէ»

IV

«Թիթեռը սիրոյ կը թռչի հեռու
 կարճ արձակուրդ մը իր ուսին վրայ
 բայց իմ ձեռքս բանալիներն իր կորսնցուց»
 եւ կորսնցուց տակաւին փոշիին մէջ օրերուն
 քրմուհիին նուիրած կախարդական մատանին
 եւ յաւերժի պարիսպին դրան սեմին
 նոր կորուստներ քնացայ

Արշալոյսին

Աղամամութի թմբուկներէն ալ առաջ
գուցէ արթննան շողն ու բոյրը հեքիաթին
եւ ամպ մը որ ձիշդ քու ձեռքիդ կը նմանի
զիս բարձրացնէ դէպի մարգերը մանկութեան
ուր ոչ արեւներ եւ ոչ ալ աստղեր
այլեւս մահ կը ձիւնեն

V

Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ երկիւղն այս
իր ջուրէն դուրս անշնչացած ձուկ անձեւ
եւ ցերեկն ալ մեծամիտ ինչպէս մոխիր ու մրրիկ
միայն սարսափ եւ ահագանգ բարբառնջող
բանաստեղծին ջարդուփշուր գանկին մէջ
ուր պատկեր մ'իսկ չի շարժիր

Ինչպէ՞ս կ'արթննաս դուն լոյսէն առաջ
եւ ինքզինքդ ու աշխարհը չես գտներ

VI

Ո՛վ բառեր
ով խօսք բրածոյ
ով կեանք իմ չորցած՝
անապատ օրերուս յուշատետրին մէջ
քայլերուս դէմ ծուղակներ էք դուք հիմա
եւ սեւ վարդը մոխիրին

Պէտք է ըլլայ կածան մը ուրիշ
անտառներու դաժան երգին մեզ տանող
եւ առասպել մը ննջած՝ մութ գիշերին մէջ ձորակին
ուր աղուէսներն ամէն օր զիս կը կանչեն անձկագին
իրենց վախկոտ ձագուկներուն աչքերուն ֆոսֆորային տաղերով
որովհետեւ դայլալները մեր օրերուն հնամաշ
զիլ կանչեր են ակօսներէ դուրս պայթող
կամ շանթահար շոճիներ

VII

Լռութեան մէջ անտառին իջաւ մշուշը վախին՝
մեռելներու եւ սիրահար գինովներու խուճապ ինչպէս
եւ բաւիղներն աղէտին յանկարծ խաւար տեղացին

Ղովտի կինը դարձայ
 հայելիին մէջ մութին ես ինքզինքս գտայ՝
 «ցերեկուան տիղմերով ծանրաբեռն վերարկու ինչպէս
 կանգնած՝ գիշերուան արդուկիչին
 փակ խանութին առջեւ»
 ուր արլորը ցնորքին
 լոյսը կ'ամփոփէր
 խաւարին լոյսով

Ճշմարիտ կ'ըսես
 – գիշերը չունի եղբայրներ

VII

Կ'ելլեմ ներս
 դէպի քարանձաւը սոսկումին
 դէպի սանդարամետը թշուառութեան ձմեռին
 եւ կը խօսիմ այբուբենը դիակ լոյսին

Ահաւասիկ
 ժամանակի չոր շիւղ իբրեւ՝
 ձամբաները եւ օրերը կը կոտրտին
 եւ թելաբեկ երազներուս բարձրագոյն կատարին
 սեւ ոչխարները թախիծին իրենք գիրենք կը հաւաքեն
 եւ յուշերուն սրինգով ու գիսաստղին բոժոժով
 դէպի փարախ կը դառնան
 ու կը մտնենք դուրս

IX

Պիտի երթամ անտառ մը ուրիշ
 նստիմ համեստ փայտահատներուն հետ
 շագանակն ու գետնախնձորն անցեալի ծեր աշունին
 հազիւ շնչող օրերուս կրակովը երազ-երազ խորովեմ
 յետոյ չարքաշութեան զարմերուն երջանիկ կացինով
 կոտրեմ պիտի չոր ձիւղերը կեանքի ծառին
 եւ փայտերն ալ մէկիկ-մէկիկ շալտեմ
 աղքատութեան խարոյկին մէջ

Փայտահատները կ'ըսեն
 – չորը պէտք է այրել

X

Դուրս կու գամ
անօթի եւ ցուրտ գիշերներուս դողերէն
շրջանցելով այրի մրգաստանները խոժոռ դէմքերուն
ուր ծոթրին է բոյրը լռութեան
սերկելիլ՝ յիշողութիւնը լոյսին
եւ սրընթաց կայծակ՝
ժամը ծերութեան

Աստղերուն պարիկ ջինջութիւնը
եթէ յանկարծ նստէր դէմքիս ակօսներուն
եւ աղուէսներն ալ արթննային գայլերուն ներխուժումէն
կը փախչէի վայրի նապաստակներու պէս
այս անհեթեթ աշխարհէն

XI

Որոշեցի կանգնիլ կեանքի հեքին յանձնուող
միամիտ համերկրացիներուս շարքին վերջաւորութեան
եւ ինքզինքս տեսնել սիրահարը միակ
ինքնահաւան ու մեծխօսիկ քաղաքին

Խոստովանիմ
որ այս անգամ ալ
հակառակ լացակումած թախանձանքիս
շոգեկառքը եկաւ ու անցաւ կայծակի նման
եւ կայարանի մայթին լքուած թթուած թուզի
եւ խաղողի կողովին պէս մնացի ակամայ ու մեկուսի
փոշիներուն մէջ անանցեալ անցեալի
եւ շուքերուն տակ գալիքի

XII

Հանգչեցան ուսիս
մուրն ու կեղտերը ծխնելոյզներուն
օրերն ու վիշտերը աղմուկներով ծանրաբեռն՝
իբրեւ թշուառութեան ու զրկանքի բորբոսած հակեր
եւ փուլ եկայ ձեր բոլորին արիւն-քրտինք ու ցնցոտի
հոգերուն ծանրածանր մահերգին տակ՝
մարմնիս մէջ

ԲԱԳԻՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՏՈՒԹԻՒՆ

Արշալոյսն էր յիմար ու մութ՝
ինչպէս թորախտ դալուկ աստղերն երկինքի

Առաջին օրն է այս
քաղաք կոչուած գործարանին մէջ
ուր երբ պահ մը պարտադրաբար կը ժպտիս
փտած ակօռներուդ ոսկին չի լուսաւորեր
ոչ խաւար դէմքդ
ոչ ալ օրերդ

XIII

Հիմա հասկցա՞ր
որ հակառակ Պէյրութի շրացուցիչ ցուրտ լոյսերուն
– ինչպէս կաշի-կմախք շուներ թափառիկ –
խեղձ աստղերը քաղաքին չունին եղբայրներ՝
յար եւ նման կիսալքեալ շիրիմներուն
եւ խողխողուած ծաղիկներուն
որք ու անտէր

Զմոռնաս շնչել
եթէ նոյնիսկ կապար երկինքը քաղաքի
տեղայ վրադ սեւ գիշերը ձանձրոյթի
քու իսկ մահէդ աւելի

Զմոռնաս
չմոռնաս շնչել
չմոռնաս շնչել
չմոռնաս մեռնիլ
կամ մահդ ապրիլ

13-18 Մարտ, 1988
Նաքքաշ

Չակերտեալ մեջբերումները քաղուած են լիբանանցի բանաստեղծ
Ուատիի Սաատէի «Գիշերը եղբայրներ չունի» անուն գրքովէն:

ԱՐՁԱԿ

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

Pakine

ԱՅԴ ԱՌԱՒՕՏ ԱՏՐԻՆԷՒ ՀՄԱՅՔԸ ԱՆՅԱՅՏԱՅԱԻ

Հեռատեսիլէն ցոյց տուին կին մը, որուն այրած դէմքը ենթարկուած էր գեղագիտական վիրաբուժութեան, եւ արկածեալի մը դէմքով պատուաստած էին զայն: Եթէ ինք չըսէր որ այդ դէմքը ինքն էր, անծանօթ անցորդը ոչինչ պիտի գիտնար:

Բայց ինչպէ՞ս այդ դէմքով ինք՝ ինք պիտի ըլլար: Ուրիշի նայուածքի իրականութիւնը կրնա՞ր իր իրականութիւնը ըլլալ:

Զինք չճանչցողներու նայուածքը ուղղուած պիտի ըլլար միւսին, որ չկար այլեւս, զինք ճանչցողներուն համար ինք անծանօթ մը պիտի ըլլար եւ անոնց նայուածքին մէջ ինքզինք պիտի չճանչնար... Տեւաբար կրկնուող ողբերգական թատրոն մը, որուն համար ոչ կարելի էր լաւ ըսել, ոչ ալ՝ վատ...

Կը թափառիմ փողոցներու մէջ, կանգ կ'առնեմ եւ կը դիտեմ ցուցադրուած հագուստները, գոհարեղէնները, բլիթային հեռաձայնի գործիքները: Սրճարան մը կայ փողոցի մը վրայ, ուր երբեմն կը նստիմ ձանձրոյթ մեռցնելու համար:

Երբ գործի ժամ է, այրերու երթեկը կը նուագի: Կը տողանցեն կիներ ու աղջիկներ, շատեր իրենց քիթերը կը փակցնեն ցուցափեղկի ապակիին: Անցեալին կը դիտէի անոնց հասակը, վայելչութիւնը, իգական շնորհները: Կեանքի խոստումներով ներկայացող բնութեան գեղեցիկը:

Հիմա մայթի աթոռին նստած, առանց արարողութեան պատրաստուած սուրճի բաժակին առջեւ, որ երկու կաթիլ սեւ հեղուկ մըն է, կրկին կը դիտեմ անցորդները: Կիները եւ աղջիկները կարծէք այլմոլորակային են: Շատերու դէմքին վրայ, ուր քիթը կայ, սպիտակ լաթ կայ, մանկան մը ափին մեծութեամբ: Գեղագիտական վիրաբուժութեան ենթարկուած են:

Կ'անցնին ուրիշներ: Այս որքա՛ն կիներ եւ աղջիկներ կան լայնցած շրթներով:

Եթովպական ցեղախումբ կայ, ուր կիներու շրթներուն փայտեր կը խրեն, որպէսզի անոնք ստանան ափսէի ձեւ եւ մեծութիւն, ինչ որ կը համարուի կանացի շնորհ եւ գեղեցկութիւն: Լայն եւ ուռած շրթներով կիները եւ աղջիկները եթէ որ-

պէս զբօսաշրջիկ Եթովպիա երթան, կրնայ պատահիլ, որ գեղեցկացած եւ ամսէի պէս շրթներով վերադառնան: Նոր նորոյթի հետեւիլ անկասելի արդիականութիւն է:

Դէմքեր կան, որոնք այլեւս ժպիտ չունին, քանի որ դէմքի մորթը թմբուկի կաշիի պէս պրկուած է: Պատերազմ՝ կնճիռներու դէմ...

Հիմա այնքան կը խօսուի եւ կը գրուի կիներու եւ աղջիկներու կուրծքի գեղագիտական ծաւալներու կրած փոփոխութիւններուն մասին, որ մարգարէ պէտք է ըլլալ իրաւը կեղծէն զատելու համար: Անցեալին անվնաս հիւանդութիւն կը համարուէր նարգիսականութիւնը՝ ինքնահիացումը: Ամէն մարդ քիչ մը այդպէս է: Սեփական պատկերի փոփոխութեամբ կը զարգացնենք նոր նարգիսականութիւնը:

Անցեալին կիներու անուններուն կը կցէին վերադիրներ, որոնք ընդունուած էին: Հիմա կայ նոր վերադիր: Երբ կարգ մը կիներ լուսաւոր վաճառատան մը դուռը կը հրեն, վաճառողները ժպիտով իրարու կ'ըսեն, որ՝ «սիլիքոն»ը եկաւ:

«Սիլիքոն»... Ոչ օրիորդ եւ ոչ տիկին:

Աչքիս առջեւ թաւալող արդիականութիւնը ինծի յիշեցուց վարժապետ Սարգիսը: Բանաստեղծ: Իտէալիստ:

Արեւելեան քաղաքի մը մէջ հայկական փոքրիկ գաղութ մը կար, որ ունէր եկեղեցի, դպրոց, ակումբ: Այն օրերուն համայնքներու անդամները իրարմով կ'ապրէին, չէին արդիականացած, զիրար կը ճանչնային: Թերիներ ու բարքեր նիւթ կը մատակարարէին խօսակցութիւններուն: Հեռատեսիլի ժապաւէններու կրկնուող եւ անշահ շարաններ չկային:

Այդ քաղաքի մարդիկ ալ արդիական եւ յառաջադէմ ըլլալու համար ուրիշ քաղաքէ հարս կը բերէին, եւ հպարտութիւն էր ըսել, թէ ան այս կամ այն քաղաքէն էր, այդ քաղաքներն ալ դասակարգում ունէին:

Այդ պատիկ քաղաքին մանրանկար հայկական գաղութը յաճախ խրախճանքներ եւ պարահանդէսներ կը կազմակերպէր ակումբի պատիկ սրահին մէջ: Նոր հարս մը եկած էր, որ հրապուրիչ էր, պուպրիկի կը նմանէր: Երիտասարդներ եւ պատանիներ աչքով կը լսփէին նոր հարսը՝ Ատրինէն, որ գիտէր ժպիտով բարեւել, ցուցադրելով այտերուն փոսիկները: Նորութիւն չունեցող մարդոց համար լոյսի պէս բան մըն էր նոր հարս Ատրինէն:

Բայց ո՞վ կրնար դիտելէ անդին քայլ առնել: Համայնքի հարիւր ընտանիքները զայն կը բանադրէին, դուրս կը դնէին ընկերութենէն, ակումբէն, խրախճանքներէն: Կարգ կար, կանոն կար:

Բայց այդ բոլորը արգելք չէին, որ վարժապետ Սարգիս չայրէր, չտոչորէր Ատրինէի տեսքով: Բանաստեղծութիւն փնտռած էր, Ատրինէն յայտնուած էր:

Հակառակ իր վտիտ թռչակին, պարահանդէսներէն չէր բացակայեր: Կը յուսար որ օր մը, յարմար առիթով մը, ինք ալ Ատրինէին հետ կը պարէր, ինչպէս որ կ'ընէին ուրիշներ, ամուսնացածներ եւ ամուրիներ: Զանոնք կը դիտէր նախանձով: Վարժապետի կացութիւնը եւ ընդունուած լրջութիւնը կ'արգիլէին այլ վերաբերում ունենալ:

Վարժապետ Սարգիս կը դիտէր Ատրինէն, անոր կլոր դէմքը, սեւ սաթի պէս մազերը երազ էին: Լոյս ունէին: Դէմքին փայլը, եզերքներուն վրայ շարունակուող աչքերը, որոնք կը թաքնուէին անվերջանալի թարթիչներու ներքեւ, չրթները՝ իրենց երազային կարմիրով, սեղմուած գօտիէն վեր բարձրացող նայուածքը կը հանդիպէր ժայթքող կուրծքին:

Ատրինէի վրայ կը տարածուէր նաեւ այլ քաղաքէ մը եկած ըլլալու լոյսը: Երբ առանձին ըլլար, վարժապետ Սարգիսի երեւակայութեան մէջ Ատրինէ կը դադրէր երկրային ըլլալէ:

Այսպէս կ'անցնէին օրերը եւ շաբաթները: Վարժապետ Սարգիս ոտանաւոր կը գրէր, միշտ ձօնուած՝ Ա.-ին: Կը կարդար, կը սրբագրէր, կը պատուէր, նորը կը գրէր: Անոնցմէ ոչ մէկը արժանի կը գտնէր Ատրինէին: Բառերը անհարազատ էին Ատրինէին համար: Ինք կը շարունակէր ներկայ ըլլալ խրախճանքներուն եւ պարահանդէսներուն: Դպրոցի հանդէսներուն, ի պաշտօնէ, յարգանքով առաջին կարգ նստելու կ'առաջնորդէր Ատրինէն, մանաւանդ որ անոր ամուսինը հոգաբարձութեան ատենապետն էր, ինչ որ աւելի անմերձենալի կը դարձնէր զինք:

Ձմեռը աւարտած էր: Դպրոցին մէջ իրարանցում կար: Աշակերտները կ'արտասանէին, կ'երգէին, կը պարէին: Համայնքը անոնցմով պիտի դատէր դպրոցը: Բայց, ինչպէս կ'ըսուէր, ակմբային կեանքը նոյն կշռոյթով կը շարունակուէր: Վարժապետ Սարգիսն ալ կը շարունակէր գինովնալ Ատրինէի հրապոյրներով, մանաւանդ որ ջերմացող օրերուն հետ կիներու եւ աղջիկներու թեւերը լոյսին տակ կը խաղային, մուգ գոյն հագուստները կը դառնային երբեքանգ եւ ծաղկաւոր:

Վարժապետն ալ քիչ մը աւելի կը գինովնար:

Ամսվերջի հանդէսէն քանի մը օր առաջ, առաւօտ կանուխ, երբ դեռ դասարան մուտքի գանգը չէր հնչած, պարոն տնօրէնը տեսչարան կանչեց վարժապետը: Անոր նամակ մը յանձնեց եւ ըսաւ, որ փութով տանի ատենապետին տունը, ստորագրել տայ եւ բերէ:

Վարժապետ Սարգիս քիչ մը դողով եւ քիչ մը երջանիկ, ատենապետին տունը երթալու համար ճամբայ ելաւ: Ատրինէն պիտի տեսնէր իր տան մէջ: Ամբողջ ճամբու ընթացքին երազներ հիւսեց: Ատրինէն իր տան մէջ, ինչպէս իշխանուհի մը իր դղեակին մէջ:

Յետին մանրամասնութիւններով ապրեցաւ հանդիպման առթելիք երջանկութիւնը: Իրեն ընծայուած էր գեղեցիկով երջանկանալու պատեհութիւնը: Որոշեց նոյն երեկոյ իսկ անմահացնել իր զգացած հոգեկան խռովքը: Առասպելական դէպք էր:

Դրան առջեւ պահ մը կանգ առաւ գանգը հնչեցնելէ առաջ: Մատներով սանտրեց մազերը, չտկեց բաճկոնը եւ շապիկին օձիքը: Տաճար մտնողի պէս պատրաստուեցաւ:

Սեղմեց կոճակը: Սիրտը կը տրոփէր եւ ինք կը լսէր կուրծքի տակի հարուածները: Հէթիաթային հանդիպման կը պատրաստուէր: Մտաբերեց Դանիէլ Վարուժանի վահճվահեան տաճարները, Անահիտ չաստուածուհին եւ անոր ծիծերն ի վեր բաժակ բարձրացնող բանաստեղծը:

Քանի մը վայրկեան ետք երկար գիշերանոցով, խառնշտուած մագերով թուխ կին մը բացաւ դուռը: Վարժապետը բարեւեց եւ խնդրեց, որ պարոն ատենապետին լուր տայ, որ իրեն նամակ մը բերած է դպրոցէն:

- Հրամեցէ՛ք, ներս հրամեցէ՛ք, պարոն Սարգիս, նստեցէ՛ք, լուր տամ:

Վարժապետ Սարգիս այն ատեն ձայնէն միայն հասկցաւ, որ Ատրինէն էր դուռը բացողը: Լախտի հարուած ստացածի մը պէս պահ մը շուարեցաւ, ցոյց տրուած աթոռին վրայ նստեցաւ:

Մտածումները եւ զգացումները գիրար կը հրմշտկէին, ինչպէս ամբողջ կ'ընէ տօնավաճառի մը մէջ: Երազը զարնուած էր պատի մը:

Դուռը բացողը սեւ շրթներով, մանրիկ աչքերով, մոխրագոյն այտերով, փետտուած յօնքերով, անհրապոյր կին մըն էր, որուն երբեք պիտի չնայէր, եթէ փողոցը հանդիպէր: Գնչուի կը նմանէր այդ սեւցած կինը:

Ատենապետը եկաւ, ստորագրեց նամակը, աճապարանքով եւ առանց ետեւ նայելու վարժապետ Սարգիս մեկնեցաւ:

Ինքզինքին հարց չտուաւ նոյնիսկ, որ ինչ մտածեցին իր մասին ատենապետը եւ Ատրինէն:

Ինքզինքին նկատմամբ արգահատանք զգաց: Ինքզինք օրօրած էր չեղած երազով մը: Դուռը բացող այդ անշար, անսնգոյր, անծարիր, անհրապոյր կինը, առանց Տէր Ողորմեայի, սպաննած էր Ատրինէն:

Ոճրագո՛րժ գնչուն:

Անկէ ետք վարժապետ Սարգիս դադրեցաւ խրախճանքի եւ պարահանդէսի երթալէ:

Եւ ոչ ոք հասկցաւ թէ ինչո՞ւ այդպէս յանկարծ փոխուած էր վարժապետ Սարգիս:

Երբ կը հանդիպէր պճնուած կիներու, ինքնիրեն կ'ըսէր, թէ այս մէկն ալ Ատրինէն էր ընտանիքէն ըլլալու է:

Պատրանք ստեղծողներ:

Ի՞նչ պիտի մտածէր վարժապետ Սարգիս, եթէ կողքիս նստէր, մեքենայով պատրաստուած բաժակ մը սուրճի հակավայելքին համար եւ դիտէր ուռած շրթները, նոյն գլխուն վրայի բազմերանգ մագերը, բազմաշերտ չպարի ետին թաքնուած կիները եւ «սիլիքոն»ով հրապոյր ցուցադրողները...:

Կ'ըսեն թէ վարժապետ Սարգիս կին չառաւ:

Այդպէս ծերացաւ:

Հիմա ի՞նչ կը մտածէ արդեօք ի տես «տիկին սիլիքոն»ի եւ բերաններէն կախուած կարմիր միջուկով դեղձի երկու շերտի վերածուած նախկին շրթներու...

Ափսո՛ս, վարժապետ Սարգիս:

Սիրող սիրտ մը զոհ գնաց գեղեցկութիւն փնտռելու կոպտութեան...

15 Յունուար 2012

Վիլլեր-սիւր-մէր

ԱՐՁԱԿ

Pakine

ՀԱՄԵՍՏ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԷՆ

Սիբիրում աքսորեալ հայեր... Եւ նրանց մէջ մարդիկ, ովքեր աւելի հեռու գնացին եւ դարձան քաղբանտարկեալներ: Նրանցից շատերը գնդակահարուեցին, քչերը վերադարձան հայրենիք: Օտարները, այդ մարդկանց ճանաչելով, հայերի մասին վկայել են՝ որպէս տառապած եւ ուժեղ ազգի: Իսկ մե՞նք՝ իւրայիններս... Երբեւէ ճանաչե՞լ ենք նրանց. փորձե՞լ ենք լսել ու հասկանալ, թե՞ շարունակում ենք դեռ «դաւաճանի» պիտակը տառադարձել: Հազիւ թէ: Եթէ հասկանայինք նրանց ժամանակին, եթէ նրանց ցաւին՝ ականջալուր, իսկ տոկոսութեանն ու յամառութեանը հետամուտ լինել կարողանայինք, ապա այսօր աւելի հաստատուն պետութիւն կ'ունենայինք... Գուցէ այդժամ հողը այսպէս չէր երերար մեր ոտքերի տակ, եւ հիմա բազմաթիւ հայորդիներ ինքնակամ կամ ստիպուած, մի կտոր հացի համար՝ չէին լքի հող հայրենին, չէին բռնի օտարութեան ճանապարհն ու այդպէս հեշտ չէին ներառնուի մեծ տերութիւնների քաղաքական թատերաբեմում եւ, մանաւանդ, ռուսական հրաւերքին ի պատասխան՝ ճակատագրի դառը հեգնանքով, այսօր անմիջապէս չէին շտապի ընտանիքներով հանգրուանել հենց Սիբիրում...

Ասքանազ Աւագի Կարապետեանը այն հազուագիւտ հայերից է, ովքեր երկար տընեցին ու տառապեցին սիբիրեան բանտերում, բայց դիմացան, այլեւ վերադարձան ու շէնացրին հայրենի երկիրը: Թալանուած ու քանդուած տան փոխարէն նորն էր կառուցել, նոր օջախ հիմնել եւ, երեխաներ ու թոռներ դաստիարակելուց զատ, առանձնութեան մէջ գրել... Բազմաթիւ թղթեր, էջեր եւ նոյնիսկ անտիպ ու անաւարտ վէպեր, որոնք ամբողջացնում են նրա ողիսականն ու ստեղծագործող մարդու վեհ նկարագիրը:

Իրական կեանքում նա համեստօրէն լռում էր եւ ցանկութիւն չունէր՝ իրեն հերոսացնելու: Ահա նոյնիսկ յուշերի մէջ նա չի գրել իր այս նշանաւոր խօսքերի մասին, որոնց մասին վկայում էին իր հարազատներն ու ընկերները.

— Թալեաթ ու Էնվեր փաշաները չկարողացան հայոց ոգին կործանել, դուք եւս չէք կարող,— Ասքանազ Կարապետեանը հնչեցրել է սովետական դատարանում՝ ընդդիմանալով բռնապետութեանն ու նրա վարած հայահալած քաղաքականութեանը: Ասել է ու դրա դիմաց թանկ հատուցել. չորս-հինգ գարուն՝ խլուած ու բանտուած իր երիտասարդ կեանքից, որը դեռ տաս տարի առաջ էր սկսել խեղուել, ու հաշմանդամ էր դարձել ինքը աւելի վաղ՝ Մեծ Հայրենականում...

Ներկայացնում եմ ահա այս մարդու, որ տպագրուել սկսել է իննսունականներին՝ Հայաստանի Հանրապետութեան անկախութեան տարիների սկզբում, տեղական՝ «Աշտարակ» թերթում, «Ծանր վարագոյրը», որը, որքան էլ ցաւոտ ու դժուար լինէր, երբեւէ եւ յատկապէս՝ նրա հեռացումից յետոյ (մահացել է 2000թ.), պարտաւոր էի բացել եւ՝ նրա դուստրն ու հոգեւոր ժառանգորդը...

ԾԱՆՐ ՎԱՐԱԳՈՅՐ

(Յուլեւ՝ Բաղրանսարկեալ

Ասփանագ Աւագի Կարապետեանի կեանքից)

ՆԱԽՕՐԷԻՆ

Հայրենականում վիրաւորուելուց ու երկարատեւ, վիրահատական բուժումից յետոյ վերադարձայ Հայրենի գիւղ: Երկրորդ կարգի Հաշմանդամ էի: Երբ առողջական վիճակս փոքր-ինչ բարելաւուեց, աշխատանքի անցայ կոլտնտեսութիւնում՝ որպէս մեղուապահ: Պէտք է ասեմ, որ աշխատանքն ինձ դուր էր գալիս:

1949 թուականի ձմեռը սակաւաձիւն էր. գարնանն սկսուած սոսկալի երաշտը սպառնում էր մեղուարնտանիքների գոյութեանը, եւ ես ստիպուած էի շաքարի պահանջազրոյց յաճախակի դիմել կոլվարչութեան նախագահին: Եթէ չեմ սխալուում, գարնան վերջերին էր. զրուցում էի մեղուանոցի պահակների հետ, երբ ստորգետնեայ ուժգին ցնցումը տարուբերեց երկիրը: Մի քանի օր յետոյ իմացայ, որ լեռնային գիւղերում այդ երկրաշարժը բաւական վնասներ էր պատճառել. մասնաւորապէս, փլուել էր Բիւրականի դպրոցը՝ հենց քննութիւնների օրը, եւ մարդկային զոհեր տարել: Պատուհասն անպակաս էր:

Մի օր էլ, աշխատանքից տուն վերադառնալիս, հանդիպեցի գիւղխորհրդի նախագահ Սեդրակին, ով իմ հօրաքրոջ փեսան էր: Բարեւ տալ-առնելուց յետոյ նա ասաց, որ խօսելիք ունի հետս: Հրաւիրեցի մեր տուն: Տնեցիները սեղան գցեցին, խօսեցինք դէսից-դէնից, ու, երբ մի քանի բաժակ դատարկել էինք, ասաց.

— Գիտե՞ս ինչ, քեռի, ինձ թւում է, որ մեծ քեռին ողջ է:

Նկատի ունէր հօրս, ում ձերբակալել էին 1937թ. Հոկտեմբերին, եւ չուրջ 12 տարի նրանից ոչ մի տեղեկութիւն չունէինք: Սեդրակն, իր ասածը հիմնաւորելու համար, մէջբերեց շրջանային ՊԱԿ-ում /Պետական Անվտանգութեան Կոմիտէ/ ունեցած մի խօսակցութիւն, որի ընթացքում նրան մանրամասն հարցութիւններ էին արել Կարապետեան ընտանիքի մասին:

Հաւատաւ չէր գալիս, որ հայրս դիմանար կալանավայրի զրկանքներին. չէ՞ որ երկրորդ ընդհանրապէս դժուար էր պարէնի հարցը, իսկ այնտեղ...

Մի քանի օր յետոյ ես կրկին շաքարաւազի պահանջով դիմեցի կողմարջու-
թեան նախագահին:

— Ասքանազ,— ասաց նա,— ինձ եւ գիւղի խորհուրդին կանչել են Աշտարակ,
արի, միասին գնանք: Շրջկօօպի պահեստից էլ մի երկու պարկ շաքարաւազ կը
վերցնես, մինչեւ մեր հասանելիքը ստանանք:

Դեռ Աշտարակ չհասած՝ շարուհիւշարան, բեռնատար աւտոմեքենաների
հանդիպեցինք: Այն ժամանակուայ համար դա խիստ անսովոր էր: Զկարողա-
ցայ ինձ գտալ. վարորդներից մէկին հարցրի գալու նպատակը: Պատասխա-
նեց, որ եկել են՝ լեռնային գիւղերից երկրաշարժից տուժած ժողովրդին դաշ-
տավայր տեղափոխելու: Շրջկօօպի պահեստում դէմ դիմաց տեսայ Բիւրակա-
նի կողմարջութեան նախագահին, նա բոլորովին տեղեակ չէր գիւղի տեղա-
փոխմանը:

— Այդպիսի բան չկայ,— ասաց:

Նոյն անգիտութեան մէջ էին նաեւ իմ հարցուփորձած բոլոր մարդիկ: Ստա-
ցածս երկու պարկ շաքարաւազը բարձեցի ձիուն ու վերադարձայ գիւղ:

ԱՔՍՈՐ

Յունիսի 18-ի երեկոյեան զբաղուած էի տնամերձը ջրելով: Դա տեւեց մին-
չեւ ուշ գիշեր: Գիշերուայ ժամը մէկի կողմերը հարեւանի տան պատի տակ
մարդիկ երեւացին: Մօտեցայ իմանալու, թէ՛ ո՞վքեր են, ի՞նչ գործ ունեն այն-
տեղ: Նկատեցի, որ զինուորականներ են: Մէկ էլ տեսնեմ, մեր տան մօտ էլ կան
դրանցից: Զայն տուեցի մերոնց, որպէսզի լոյս վառեն ու հագնուեն. հիւրեր
ունենք: Երկու վայրկեան անց դուռը բացուեց, եւ մենք խրճիթ մտանք:
Մայրս, ինձ զինուորականներով չըջապատուած տեսնելով, խիստ անհանգըս-
տացաւ: Գնդապետի ուսադիրներով մէկը, առանց հրաւերի, նստեց սեղանի
մօտ եւ չոր ասաց.

— Կառավարական որոշում կայ. ձեր ընտանիքը պէտք է տեղափոխուի երկ-
րի մէկ այլ վայր: Անհրաժեշտ իրերի հաւաքման համար՝ տալիս եմ ուղիղ 30 րոպէ,
անշարժ գոյքն ու ունեցուածքը մենք հիմա կը հաշուառենք ու կը մտածենք՝ ում
թողնել:

Քրոջս առաջարկով մեր ինչքը որոշեցինք թողնել հօրեղբօրս: Ես ստորագ-
րեցի ինձ մեկնած թուղթը: Լիակատար չփոթութեան մէջ չնկատեցի, թէ ինչ-
պէս անցաւ 30 րոպէն: Շատ քիչ բան կարողացանք վերցնել. աւելի ճիշդ՝
ներանք էին ընտրում, թէ մեզ ինչ է անհրաժեշտ, փաթաթում եւ աւտոմեքենա-
յի մէջ էին գցում: Շարժուեցինք: Գիւղամիջում մեզ ընկերացան եւս երկու ըն-

տանիքներ: Միևնեքին ուրիշ մեքենաներով էին տարել...

Լոյսն արդէն բացուել էր: Աշխատանքի շտապող օհանաւանցիները նոր միայն իմացան տեղի ունեցածի մասին: Սուգ ու շիւանը պատեց գիւղը: Նրանք աւտոմեքենայի թափք էին գցում իրենց օրապահիկը, ինչ-որ մէկն էլ, նկատելով, որ ես ոտաբորիկ եմ, հանեց իր կօշիկներն ու նետեց ինձ: 1915 թուի կրկնութիւնն է. անցաւ մտքովս...

Աշտարակում աքսորականներ տեղափոխող բազմաթիւ աւտոմեքենաներ էին հաւաքուած, եւ ոչ միայն մեր չրջանից: Հայաստանը այս էլ որերո՛րդ անգամ հայաթափ էր լինում: Դրութեան տէրը չէկիստներն ու զինուորականներն էին: Նրանց արանքում վազվզում ու ձեռքերն էր թափահարում մեր չրջկոմի 2-րդ քարտուղար Հ. Թովմասեանը.

— Արագացրէ՛ք, արագացրէ՛ք, ինչո՞ւ էք դանդաղում...

Նրա ծառայութիւնը, անտարբերութիւնն՝ իր հայրենակիցների ողբերգութեան հանդէպ, միջանցին ուղեղս: Ակնթարթօրէն ձեռքս տարայ դէպի մօտիկ դատարկ դոյնն ու չարտեցի նրա վրայ: Կողքիս կանգնած զինուորականներն անմիջապէս յափշտակեցին միակ ձեռքս: Գնդապետի ցուցումով ինձ մօտեցաւ չրջանային ՊԱԿ-ի պետ Արզարեանը եւ փորձեց կարգի հրաւիրել: Ասացի, որ այս ամէնը, հաւանաբար, ճակատային զինուորիս թափած արեան գինն է: Գնդապետը, լսելով մեր ռուսերէն խօսակցութիւնը, մօտեցաւ եւ երբ համոզուեց, որ ես իսկապէս պատերազմի մասնակից եմ, չքանչաններ ու մեղալներ ունեմ եւ զօրացրուել եմ՝ ծանր վիրաւորուելուս պատճառով, ասաց, որ կարող եմ տուն վերադառնալ, բայց հարագատներս պէտք է աքսորուեն: Ծնողներիս աւագ որդին՝ Հայկազը, պատերազմից չէր վերադարձել, ես էի այլեւս նրան ու հօրս փոխարինողն ընտանիքում եւ բացի այդ, ինչպէ՞ս կարող էի թողնել մօրս, քոյրերիս ու անչափահաս եղբայրներիս. մերժեցի այդ առաջարկը:

Քիչ անց ինքնաշարժներն ուղղութիւն վերցրին՝ դէպի էջմիածին: Կայարանում սպասում էին ապրանքատար գնացքները...

Մեզ հետ միեւնոյն վազոնում բազմաթիւ մարդիկ էին «տեղաւորուած»: Յատակին ծալապատիկ նստած էր ոչխարների փափախով մի ծերունի: Ծանօթացանք. շատ չար ու բարի տեսած մարդ էր Մինաս պապը՝ անգթօրէն խոցւած կատարուող անարդարութիւնից:

— Թուրքից փխն են հսոնք,— դառնացած ասաց նա,— գլխովս շատ փորձանքներ են անցել, բայց հսպէս անխիղճ-անաստուած բան ոչ տեսել էի, ոչ՝ լսել...

Ծերը «տիրութիւն» էր անում երկու ընտանիքի. համագիւղացիներից մէկի եւ որդու, որոնք աքսորի օրը բացակայում էին գիւղից:

Մինչ մենք գրուցում էինք, չոգն անտանելի դարձաւ: Վազոնում գտնուող մանր երեխաները ծտերի պէս բերանները բաց ու խուփ էին անում: Բաց դա-

նր մօտեցան մի քանի գինուորականներ եւ Աբգարեանը: Աչք ածեցին ներսը եւ որոշեցին, որ դեռ մի քանի ընտանիք էլ կարելի է տեղաւորել:

— Թոյլ տուէ՛ք՝ ջուր վերցնել. երեխաները տանջւում են,— խնդրեցի նրանց:

— Ուղտն առանց ջրի անապատ է կտրում-անցնում. չէ՛ք մեռնի, ճանապարհին կը տան,— նետեց Աբգարեանը:

Աչքերիս առջեւը մթնեց. վազոնի հարթակի բարձրութիւնից ոտքով հարձակեցի նրա թաւ յօնքին: Աբգարեանը ձեռքը տարաւ դէպի ատրճանակը, բայց սաստուեց ինձ «ծանօթ» գնդապետի հայեացքից: Վերջինս դարձաւ դէպի ինձ.

— Կարապետեան, քանի որ դու կամաւոր ես աքսորւում, վերցրու դոյլերը եւ մի երկու տղայի հետ ջուր բեր:

Այդպէս էլ արեցինք: Արդէն մթնում էր: Վազոնների դռները փակեցին, եւ քիչ անց գնացքը շարժուեց: Ներսում շնչելն անհնարին դարձաւ: Գործիքներ ճարեցինք, մի քանի «լուսամուտ բաց արինք», այնուհետեւ կից վազոնում մի անկիւն առանձնացրինք, յատակի տախտակների մէջ անցք բացեցինք. «Դա կը լինի գուգարան», այլապէս կը խայտառակուէինք...

Գնացքն օր-օրի մեզ հեռացնում էր Հայաստանից, եւ դրան համապատասխան էլ՝ թուլանում հսկողութիւնը: Կարճատեւ կանգառներում մի քանի խօսք էինք փոխանակում տեղացիների հետ: Նրանցից իմացանք, որ աքսորեալներով լեցուն բազմաթիւ գնացքներ են անցնում այդ տեղերով:

Վերցրած ջուրն ու մթերքը սպառուել էին: Ոչ ոք մեզանով չէր հետաքրքրւում: Այդ պայմաններում կողքի վազոնում նոյնիսկ մի կին ծննդաբերեց: Անելանելի վիճակը մեզ դրդում էր մտածել ամենայնդու քայլերի մասին: Մինաս պապը նոյնիսկ առաջարկեց յանկարծակի յարձակմամբ զինաթափ անել մեր հոգեւորներին. «Ախր, ոչխարների տեղ կարծես դրած լինեն մեզ. եկել, տներից հանել, հաւաքել ու տանում են: Ո՞ւր, ինչի՞ համար: Զեր իմանալու բանը չէ՝ ասում են...»:

Մի օր գնացքը կանգ առաւ: Կուրանում էինք: Նկատեցինք, որ քիչ հեռու ջրհոր կայ: Անմիջապէս վերցրինք դոյլերն ու դուրս թռանք վազոններից: Յետեւից ատրճանակի կրակոց լսուեց, բայց արդէն շատերն էին վազում դէպի ջուրը... Հաւաքուեցին նաեւ տեղաբնակները եւ, իմանալով, թէ ովքեր եւ որտեղից ենք, վաճառելու բերած բոլոր մթերքները ձրի բաժանեցին: Վերջապէս մեզ ուղեկցողները համոզուեցին, որ ոչ ոք փախչելու միտք չունի, եւ թոյլ տուեցին՝ գնումներ կատարելու մօտակայ մթերային խանութից: Աքսորականներից շատերը բնական պէտքով մտնում էին վազոնների տակ, իսկ գինուորները լկտիաբար հետեւում էին նրանց ու բարձրաձայն հռհռում: Խնդրեցի ատրճանակի գորութիւնը փորձած ոռու տեղարալ սպային, որ ցոյց տայ, թէ որտեղ է գտնւում գնացքակազմի պետը: Շոգեքարչին յաջորդող փափուկ վազոնում բազմոցին նստած հայկական արտաքինով մարդը, լսելով իմ ով լինելը, հայհոյախառն բառերով յարձակուեց վրաս. իբր, ես արդէն որերո՞րդ ան-

գամ անկարգութիւն եմ հրահրում, եւ կարգի հրաւիրելու միակ միջոցն ինձ վազոն-մեկուսարան գցելն է:

— Դուք հա՞յ էք, մարդկային գուլթ ունէ՞ք,— ասացի,— ի՞նչ իրաւունքով էք այսքան մարդ նման պայմաններում տեղափոխում: Դուք գերազանցեցիք թուրքերին: Վերջիվերջոյ կը գայ հատուցման օրը...

Այլեւս կորցնելու ոչինչ չունէի եւ մէջս կուտակուած անիրաւուած մարդու ողջ գայրոյթը նրա երեսովը տուեցի: Փոքր-ինչ մեղմացաւ ու խոստացաւ, որ այսուհետեւ կանգառներում իւրաքանչիւր վազոնից մի քանի հոգու կը թոյլատրուի առեւտուր անել եւ ջուր վերցնել: Խոստացաւ նաեւ իմ հարցով գրադուել, հենց որ տեղ հասնենք: Չնայած վերջին սպառնալիքին՝ վազոն վերադարձայ փոքր-ինչ թեթեւացած եւ Մինաս պապին մանրամասն պատմեցի տեղի ունեցածը: Խեղճ ծերուկը խիստ անհանգստացաւ. յանկարծ չբաժանե՞ն մեզ իրարից...

Այնուամենայնիւ, շուրջ երկու շաբաթուայ ուղեւորութեան ընթացքում կեանքը համեմատաբար տանելի դարձաւ. օրական մէկ անգամ սնունդ էինք ստանում, կանգառներում՝ օգտուում խանութներից, իսկ վազոններում սկսեցին բժիշկներ երեւալ:

ԻՆՏԵՐՆԱՅԻՈՆԱԼԻՉՄԸ՝ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՆ ՄԷՁ

Յուլիսի մէկին մեր գնացքը կանգ առաւ Ալթայի երկրամասի Բիյսկ քաղաքի մօտակայքում: Հրամայուեց՝ դուրս գալ վազոններից: Անծանօթ տեղանքը, անորոշութիւնն ու կրած զրկանքները խիստ ընկճել էին մարդկանց: Նրանք ընտանիք առ ընտանիք ծուլարել էին գնացքից քիչ հեռու եւ սպասում էին, թէ երբ կը մօտենան տեղական իշխանութեան ներկայացուցիչները:

Մենք շուրջ քառասուն ընտանիքների հետ միասին բաժին ընկանք «Պորեդա» (ռուս.՝ յաղթանակ) խորհրդատնտեսութեանը, որը միաւորում էր 5-6 գիւղեր եւ գտնւում էր քաղաքից 120 քմ. հեռաւորութեան վրայ, Օբ գետի Չու-միշ վտակի ձախ ափին: Իմ ու Մինաս պապի ընտանիքներին տեղաւորեցին մի խարխուլ ու կիսագետնափոր խրճիթում՝ պատճառաբանելով, որ այդքան շատ աշխատուժ պատրաստ չեն եղել ընդունելու եւ հնարաւորութեան դէպքում կը բարելաւեն բնակարանային պայմանները: Իւրաքանչիւր շնչին տրամադրուեց 100 քառակուսի մեթր՝ արդէն գետնախնձորով ցանած տնամերձ: Ցանկութեան դէպքում կարող էինք մատչելի գներով ապրանքներ ձեռք բերել պետութիւնից:

Խորհրդային տնտեսութիւնը իսկապէս միջազգային էր. էստոնացիներ, լատիշներ, լիտուացիներ, գերմանացիներ եւ այլք, բոլորն էլ՝ աքսորական: Երեք օր անց ցուցակագրեցին մեքենայ նորոգող արհեստաւորներին, մնացածներից

կազմեցին զաշտավարական գումարտակներ: Ինձ նշանակեցին գումարտակապետ: Ճշմարտութեան դէմ մեղանշած չլինելու համար՝ ասեմ, որ կենսամիջոցներ հայթայթելն ամենեւին էլ կապուած չէր դժուարութիւնների հետ: Սակայն անսպասելիօրէն մեր դէմ ծառացաւ մէկ այլ խնդիր՝ ոչ պակաս կարեւոր:

Մինչեւ երրորդ դասարանը ներառեալ՝ երեխաները տեղաւորուեցին ռուսական դպրոցներում, բայց աւելի բարդ էր մնացածների հարցը, քանի որ չէին տիրապետում ռուսերէնին: Աքսորականների մէջ կային տարբեր մասնագիտութիւնների տէր ուսուցիչներ, մտաւորականներ, եւ խորհրդակցելուց յետոյ որոշեցինք՝ հայկական դպրոց բացելու խնդրանքով դիմել իշխանութիւններին: Հետեւանքն եղաւ այն, որ մեզ մեղադրեցին՝ հակախորհրդային գործունէութեան համար: Եւ մի օր էլ ինձ մօտ եկաւ ոստիկանութեան աւագ տեղակալ Ակիմովն ու ասաց, որ պէտք է ներկայանամ չրջկենտրոն: Ինձանով հետաքրքրուում է չրջանային ՊԱԿ-ը: Յաջորդ օրը Ակիմովի ընկերակցութեամբ (աքսորականներին արգելուած էր ինքնուրոյն գնալ մի բնակավայրից միւսը), ձիակառքով մեկնեցինք չրջկենտրոն՝ Կամենսկ: Ներկայացայ չրջանային ՊԱԿ-ի պետ մայոր Անդրէեւին: Նա դժկամօրէն հայեացքը կտրեց սեղանին փռուած թղթերից, ուշադիր ու մտախոհ ինձ նայեց.

— Կարապետեան, լա՛ւ լսիր, նաեւ իմացի՛ր, որ Յունիսի 14-ից մինչ օրս քո հանդէպ կազմուել է մի հսկայ գործ: Հայկական դպրոց ես ուզում բացել. կարելի է կարծել, որ ատում ես ռուսականը: Առայժմ մեր առջեւ ոչ ոք նման հարց չի բարձրացրել: Քո եւ քեզ նմանների արածը պարզապէս ազգայնամոլութիւն է:

Փորձեցի բացատրել, թէ ինչ նկատառումներից ելնելով ենք հայկական կրթութեան խնդիրն առաջ քաշել. չէ՞ որ, հակառակ դէպքում, բարձր դասարանցիներն ստիպուած կը լինէին իջնել առաջին աստիճանին, եւ հապէս կը տուժէր նրանց ապագան... Ես գիտակցում էի, որ հարցը վճռուած է, բայց չէի ուզում մէջքս գետնովը տալ: Կրկին անգամ զգուշացում ստացայ ու տուն դարձայ:

Այսպէս ամէն անգամ, որեւէ խնդիր առաջադրելու դէպքում՝ դէմ էինք առնում մի այնպիսի ամուր պատի, որի դիմաց Փաշխտական ամրոցներն իսկ թղթէ էին թւում:

Դեռ չէինք հասցրել ուշքի գալ այս ամէնից, երբ իրեն զգացնել տուեց հիւսիսային ցուրտ շունչը, որին պատրաստ չէինք: Ով եղել է Սիբիրում, նա կ'իմանայ, որ ուտելիքից առաւել կարեւորն այնտեղ տաք հագուստ ու վառելիք ունենալն է: Փողը չէր բաւականացնում: Վառելիքով, ճիշդ է, տնտեսութիւնն օգնում էր, բայց հագուստի եւ ուտելիքի հարցում մեծ դժուարութիւն էինք քաշում: Ճարահատ դիմեցինք մեր պապերի փորձուած միջոցին. թոնիրներ պատրաստեցինք, լաւաշ թխեցինք: Բազմազգ բնակչութիւնը խիստ զարմացաւ՝ տեսնելով, թէ ինչպէս են հայ կանայք «արիշտա» (մակարոնեղէնի հայկա-

կան տեսակ) կտրուվ: Շրջանում լուր տարածուեց, որ հայերը «լապչա»յի (ռուս.՝ նոյնը) գործարան են բացել:

Աշնանն ինձ վստահեցին «Իւղարդի» կաթի ընդունման կէտի վարիչի պաշտօնը: Բացի խորհանտեսութեան արտադրանքից, իւրաքանչիւր կովատէր պարտաւոր էր ամէն գլխից 400 քկ. կաթ յանձնել՝ 4,4 տոկոս իւղայնութեամբ:

Աշխատեցի մինչեւ 1950 թ. Ապրիլի 20-ը: Շատ զգոյշ էի. իմ նախորդները բոլորն էլ կարճ ժամանակում պակասորդներ էին տուել եւ բանտ ընկել: Ազատեցին աշխատանքից, չնայած ստուգումները, դրա համար ոչ մի հիմք չէի տուել: «Իւղարդի» գլխավոր տարրալուծարանի գլխավորը՝ Լիդան, որ պարզսիրտ ու ազնիւ աղջիկ էր, մի օր, յարմար պահ ընտրելով, ասաց.

— Անդրէեւի ցուցումն են կատարում: Գլխավերեւումդ սեւ ամպեր են կուտակում:

Յետոյ բացատրեց, որ մի քանի չէկիստներ ծածուկ մանրախնդրօրէն ուսումնասիրել են իմ գործունէութիւնը եւ զրուցել տնօրէնի հետ: Վերջինս Լիդայի ներկայութեամբ արտաբերել է՝ «Ափսո՛ս Կարապետեանը...»:

Աղջիկն, զգալով, որ իր ասածները մեծ տհաճութիւն պատճառեցին ինձ, սկսեց սրտապնդել, թէ մտահոգուելու բան չկայ, չատ-չատ՝ կը ձերբակալեն, կը հարցաքննեն ու բաց կը թողնեն. ասել է, թէ՝ «անմեղ-մեղաւոր եմ»...

Գործերս յանձնեցի ու վերադարձայ գիւղ: «Պորեղայի» տնօրէնը խոստացաւ, որ նոր աշխատանք կը գտնի ինձ համար: Հենց նոյն գիշեր՝ 1940 թ. Մայիսի 1-ի ժամը երկուսին մօտ, մեզ արթնացրեց դռան թակոցը: Դրսից յայտնեցին, թէ ովքեր են: Խնդրեցի, որ ժամանակ տան՝ կանանց հագնուելու համար (ինչպէս ասել եմ, Մինաս պապի ընտանիքն էլ մեզ հետ՝ նոյն տանն էր ապրում):

Արդէն մեզ ծանօթ Անդրէեւի հետ միասին ներս խուժեցին եւս չորս չէկիստներ: Անմիջապէս երկուական հոգի կանգնեցին իմ աջ ու ձախ կողմում, եւ հետեւեց հրահանգը՝ սեղանին մօտենալ: Լամպի ժանգոտ լոյսի տակ մեծաւորը թղթապանակից հանեց չրջանի դատախազի՝ ինձ ձերբակալելու թոյլտուութիւնը, բարձրաձայն կարդաց եւ մէկ ուրիշ թուղթ էլ առաջարկեց ստորագրել: Այնտեղ գրուած էր, որ ես հնազանդւում եմ օրէնքին: Հասկանում էի, որ կրկնւում է 1949 թ. Յունիսի 14-ի գիշերուայ դրաման. ի՛նչ էլ սիրում են գիշերն «աշխատել»: Տանը սուգ ու շիւան բարձրացաւ:

— Բայց ո՞ր մեղքիս համար, ասացէք. գոնէ հարազատներս իմանան:

— Դուք ձերբակալւում էք Ռուսաստանի դաշնակցային օրէնսգրքի՝ 58-րդ յօդուածի համաձայն: Իմացած եղէք, որ դա քաղաքական մեղադրանք է: Ձեր՝ ներկայիս պայմաններից դժգոհ լինելը, կենտրոնական եւ հայկական իշխանութիւններին անընդհատ դիմելը լաւ հետեւանքի չպէտք է յանգեցնէին: Հարցաքննութեան ժամանակ ամէն ինչ պարզ կը դառնայ, իսկ այժմ, ըստ օրէնքի, պէտք է խուզարկութիւն կատարուի տանը:

Ու «գործի» անցան. երկուսն ինձ էին հսկում, միւսներն, Անդրէեւի գլխաւորութեամբ՝ տակնուվրայ անում ճամպրուկները, ծակ ու ծուկը: Առանձնակի ուշադրութիւն դարձրեցին գրքերի վրայ, կասկածելիներն առանձնացրին: Ի վերջոյ բռնագրաւեցին հետեւեալ գրականութիւնը. 1. Մխիթար Գոշի «Դատաստանագիրք Հայոցը», 2. Բաֆֆու «Խամսայի մելիքութիւնները», 3. Յ. Շիրազի «Մոկաց Միրզան», 4. Հին կտակարան, 5. Աւետարան (վերջին երկուսը՝ բաւականաչափ հին տպագրութիւն), 6. Հօրս ճեմարանական դասագրքերից 5 կտոր:

Բարբերախտաբար, «Աստուածաշունչը» չնկատեցին: Չտեսան նաեւ (կամ՝ գուցէ չտեսնելու տուեցին) ճակատում ստացած չքանչաններու ու մեղալններու վկայականները՝ մի տեղեկանքի հետ միասին, որտեղ գրուած էր, որ ես ներկայացուած եմ կառավարական բարձր պարգեւի՝ խորհրդային Հայրենիքի համար մղուած մարտերի առթիւ (պարգեւը չէի ստացել): Այդ ամէնի համար՝ նրանք համապատասխան գրութիւն-ստորագրութիւն թողեցին, ինձ էլ թոյլատրեցին որոշ իրեր վերցնել, ու դուրս եկանք:

Գիշերուայ մնացած մասը անցկացրեցինք խորհտնտեսութեան գրասենեակում:

Առաւօտեան Անդրէեւը ինչ-որ տեղ գնաց: Յետոյ հասկացայ, որ նա ստուգում էր գետանցի հնարաւորութիւնը. բանն այն էր, որ Մայիսի սկզբներին Չումիչն սկսում էր ազատուել սառույցի հաստ կապանքներից, որոնք գոյանում էին Նոյեմբերին: Դեկտեմբերից սկսած, սովորաբար սառցաշերտի հաստութիւնը հասնում էր մէկ մետրի, եւ ողջ ձմրան ընթացքում նոյնիսկ բռնատարներն ու այլ մեքենաներ հանգիստ անցուղարձ էին անում նրա վրայով: Մարտ-Ապրիլին հսկիչները ծակում-ստուգում էին սառույցի հաստութիւնը, եւ, եթէ այն մօտենում էր քսան սանթիմետրի սահմանագծին, արգելում էր երթեւեկութիւնը՝ մինչ հալոցքի աւարտը:

Այդ օրը գետն իր ողջ լայնութեամբ լի էր հսկայ սառցաբեկորներով, եւ գետանցն՝ անհնար: Յաջորդ օրը՝ Մայիսի 2-ին, ինձ տարան գետափ ու նաւակ նստեցրին: Երեքական աժդահայ տղամարդիկ սկսեցին թիավարել, իսկ երկուսն էլ երկաթածայր, երկար ձողերով, ամբողջ ուժով հեռու էին վանում սառցակտորները. այլապէս, մի քանի բախում դրանց հետ, եւ մենք ջրասոյգ կը լինէինք...

Չնայած «քաղաքական» ծանր վիճակիս՝ չէի կարողանում կտրուել բնութեան այդ հրաշքից ու չհիանալ դրանով: Գետի ալիքները երբեմն իրար վրայ էին նետում սառցակտորները, որոնք ճայթիւնով կտոր-կտոր էին լինում, մանրանում ու դանդա՛ղ լողում ջրի ընթացքով: Պղտոր ալիքները մի պահ ետ էին քաշում ու նոր ուժով դրանք իրարով տալիս: Այդպէս գետը հետզհետէ ազատում էր սառույցից, վերստանում բնական տեսքը: Տեսարանը, գրաւելուց բացի, նաեւ մտորումների տեղիք էր տալիս. ահա, գետն այսօր-վաղը կը

լինի ազատ, հանգիստ ու հպարտօրէն կ'ընթանայ դարաւոր հունով, իսկ մա՞րդը: Մարդը, որ ստեղծուել է, ըստ աւանդոյթի, Արարչի կերպարանքով ու համարւում է ամենագօրն աշխարհում, դեռ երկա՛ր պիտի հանդուրժի մէկ կամ մի քանի բռնակալների՝ խնամքով ու ամուր ազուցած շղթաները:

ԲԱՆՏԱԽՅԻԿ ՀԱՄԱՐ 224

Մեզ էր սպասում նախօրօք պատուիրուած քառածի կառքը, որն ուշ երեկոյեան միայն մեզ հասցրեց Ջամենսկ՝ չրջկենտրոն: Ինձ յանձնեցին ոստիկանութեան ողորմածութեանը, իսկ իրենք հեռացան:

Գիշերը պէտք է անցկացնէի մեկուսարանում, որտեղ տարբեր ազգութիւնների մարդիկ կային: Նրանց մէջ մի հայ երիտասարդ կար, որն աւելի շատ պատանու էր նման, Վարդան անունով: Շատ շուտ մտերմացանք: Անցած աշնան մի օր տուն վերադառնալիս նա մի երկու գիրկ ծղօտ է լցնում նստատեղի վրայ, որ մի քիչ փափկեցնի, իսկ յետոյ այդ ծղօտի տակ յայտնաբերում՝ մի փոքրիկ պարկ ցորեն. որոշում է տուն բերել: Բակում իջեցնելիս՝ հարեւանները նկատում են եւ տեղ հասցնում լուրը: Տեղեկութեան կարգով ասեմ, որ ասորականների գործերը քննւում էին երկրամասային դատարանում, իսկ տեղացիներինը՝ Բիյսկի, անկախ յանցանքի կշռից:

— Ի՞նչ ես կարծում, որքան կը տան ինձ,— գործած «յանցանքի» մասին պատմելուց յետոյ դիմեց ինձ Վարդանը:

— Երեւի դա կախուած է դատաւորի վերաբերմունքից, — ասացի, — իմ կարծիքով դու ոչ մի յանցանք էլ չես գործել, բաց կը թողեն:

Սակայն Վարդանին չկարողացայ հանգստացնել: Եւ որքան հասկացայ՝ նա ինչ որ ծրագիր էր մտմտում, որի մասին մատնում էին լուրջ ու խոհուն աչքերը, վճռական շարժումները...

Առաւօտեան, ուժեղ հսկողութեան ներքոյ՝ ինձ տեղափոխեցին Բիյսկ, որտեղից էլ պէտք է ուղարկէին Բառնաուլ: Բայց քանի որ այդ օրը չուացուցակով այնտեղ մեկնող գնացք չկար, այս անգամ էլ հիւրընկալուեցի տեղի մեկուսարանում: Դէ, որտեղ մեկուսարան, այնտեղ էլ՝ արտաքին աշխարհից, տնից-տեղից մեկուսացուածներ:

Իգոր անունով մի ռուս տղայ կար. Այնքա՛ն ջահել, որ բոլորի խղճին դարդ էր դարձել: Նրան ճանաչողներից մէկը պատմեց հետեւեալը. Իգորը մի անգամ յուզուած պահին գողացել է կոլտնտեսութեան նախագահի վրայ. «Մենք ամբողջ ընտանիքով աշխատում ենք, չենք կարողանում ապրել, դու միայնակ ես, հարուստ ու բազմակնութեամբ ես զբաղւում. դա ո՞նց հասկանանք»: Մեղադրել էին՝ հակահասարակական արարք թող տալու մէջ:

Այդ օրերին ծանօթացայ նաեւ Ախուրեանի շրջանի Բայանդուր գիւղից աք-

սորական Օննիկի հետ: Բարձրահասակ, ջլապինդ երիտասարդ էր, թաւ յօնքերով: Գրտնականման (հաստ, գլանաձեւ) մատներ ունէր, որոնք թւում էր, թէ չպէտք է ծալուէին: Տնտեսութեան դաշտերից մի-երկու խուրձ խոտ էր բերել տուն՝ նոր գնած կովին կերակրելու համար, որպէսզի սա վարժուի տանը, իսկ ինքը յետոյ միացնի նախրին: Սա էր նրա մեղքը: Մի խօսքով՝ իսկական «քրէական» չըջապատում էին անցնում օրերը:

Վերջապէս գնացք նստեցրին, տարան Բառնաուլ, ու «Չոռնի Վարոն» (ռուս.՝ այդպէս էինք անուանում բանտարկեալների յատուկ փակ, սեւ աւտո-ինքնաշարժին), ինձ բերեց, հասցրեց երկու-երեք յարկանի շէնքերով չըջապատուած մի բակ: Շէնքերից միայն մէկն ունէր փոքրիկ լուսամուտներ՝ պատուած հաստ երկաթաձողերով: Մարմնովս սարսուռ անցաւ: Մէկ էլ տեսայ, որ մնացել եմ մի չէկիստի եւ Անդրէեւի հետ, որն իմ անբաժան ուղեկիցն էր դարձել: Լուսամուտաւոր շէնքի ձախ կողմից բացուեց երկաթակուռ դուռը, եւ ինձ առաջնորդեցին ներս:

Ես Ալթայի երկրամասի «Ներքին բանտում» էի գտնուում: Լաւ տնտղելուց, ստուգելուց յետոյ ինձ գցեցին մի կիսամութ խուց. «Ընդունեցէք կովկասեան հային, կեանքներդ աւելի ուրախ կը դառնայ»:

Խցում, ինչպէս պարզուեց, կային եւս երեք հոգի. ուկրաինացի Նիկոլայ Շչերբակը, գերմանացի Հանս Մերկը եւ ռուս Կարպովը:

Հետագայում իմացայ, որ Շչերբակը կալանաւորներից «խօսք դուրս քաշող էր», այլ ոչ թէ բանտարկեալ: Նրա ջանքերով բացայայտեցին Կարպովին եւ փոխարէնը բերեցին մի երիտասարդի՝ Կոժենիկովին:

Ժամանակ առ ժամանակ ինձ տանում էին հարցաքննութեան: Երբեմն ծեծում էին, երբեմն ողջ գիշեր գամում աթոռին ու հարցաքննում, նոյնիսկ բնական պէտքով դուրս գալ չէր թոյլատրում: Ուզում էին խոստովանութիւն կորգել. իբր ազգայնամոլ եմ, դաշնակցականների հետ կռուել եմ խորհրդային զօրքերի դէմ (ծնուել եմ 1924 թ.) եւ այլն: Քսանչորս ժամ պահում էին սառնարանում, որտեղ կրաղիւսէ առաստաղից կաթում էր սառը ջուրը, թրջում հագուստս՝ մինչեւ վերջին թելը...

Յետոյ «Ծանօթացայ» մենախցին, որը ոչնչով լաւ չէր նախորդից: Ամէն անգամ, պատժի ենթարկելուց յետոյ թոյլ էին տալիս մէկ կամ երկու օր հանգըստանալ բանտախցում, ապա կրկին տանում էին հարցաքննութեան: Եւ մի օր էլ քննիչ Բաբանսկին, աւարտուած համարելով գործը, կարդաց իմ եզրակացութիւնը, ըստ որի ես 1918 թ. հօրս հետ մէկտեղ կռուել եմ պրոլետարական թուրքիայի, 1920 թ. Խորհրդային զօրքերի դէմ, յետոյ անցել եմ խոր ընդլատակ ու այդպէս շարունակել պայքարը Խորհրդային պետութեան դէմ: Իմացայ, որ ինձ մեղադրում էին ՀԽՍՀ գերագոյն խորհրդի նախագահութեան այն ժամանակուայ նախագահ Մացակ Պապեանին բողոքի նամակ գրելու, հայկական դպրոց բացելու պահանջի, եւ էլի շատ բաներում, որոնք դիտուում էին՝

որպէս սագգայնականի քայլեր: Յետոյ պահանջեցին ստորագրել եզրակացութեան տակ: Չհամաձայնեցի եւ արդէն որերորդ անգամ ռետինէ մահակով հարուածներ ստացայ...

Կրկին յայտնուեցի ընդհանուր բանտախցում: Սեմենիւկին ու Հանսին էլ էին ժամանակ առ ժամանակ հարցաքննում ու խոչտանգում: Յաճախ էինք շշուկով խորհրդակցում, խորհուրդներ ու սիրտ տալիս միմեանց, բայց զգում էինք, որ ազատում չկայ:

Մէկ շաբաթ յետոյ տարան քննասենեակ: Քննիչից բացի, ներկայ էր մի հրամանատար ու գնդապետ: Այս անգամ դիմեցի մի փոքրիկ խորամանկութեան, որ յուշել էին ընկերներս: Ստորին մասում գրեցի, որ համաձայն եմ եզրակացութեանը՝ միայն այն մասով, ուր խօսք է գնում գրածս նամակների մասին, ու ստորագրեցի: Նրանք յանկարծակիի եկան, բայց այս անգամ բանը վերջացաւ՝ ինձ բանտախուց ուղարկելով:

Վերադարձիս մի նոր «յանցագործ» յայտնաբերեցի մեզ մօտ՝ պրոֆէսոր Շերեայեւ Իսահակին: Արդէն տարիքն առած, բեղ մօրուքով եւ շատ հաճելի արտաքինով մարդ էր նա եւ ի գօրու էր այնպիսի միջնորդ ստեղծել խցում, որ կեանքը դառնում էր տանելի:

Յաջորդ օրն արդէն ծանօթ «Չոռնի Վարոն» ինձ տարաւ դատարան: Դատավարութիւնը փակ ընթացաւ: Չնչին վարձով դատապաշտպան առաջարկեցին՝ մերժեցի: Բացի յիշեալ մեղադրանքներից՝ դատաւոր Տէրենտեւը յիշեցրեց, որ 1934 թ. մի խումբ երեխաների հետ, մեր հարեւան Արմենակի տանը քարկոծել եմ մի պետական պաշտօնատարի՝ հարկը վերցնելու դիմաց:

Որտեղի՞ց վճարէր հազիւ ծայրը ծայրին հասցնող գիւղացին վերգրելու եկած հարկահանին. նրանց դա չէր հետաքրքրել: Իսկ իմ յիշողութեան մէջ տպաւորուել էր այդ դէպքը. հարկահանը, տանը ոչինչ չգտնելով, քաշել ու պոկել էր պատին փակցուած միակ աչքի ընկնող իւրը՝ կարպետը, ընկերս՝ Սուրիկը, (իմ համադասարանցին եւ տանտիրոջ որդին) փորձում էր կարպետը խլել նրանցից եւ մի այնպիսի ապտակ կերաւ, որ քիթ ու բերանից արիւն ժայթքեց... Միայն դրանից յետոյ, մեր ընկերոջ վրէժը լուծելու համար՝ հալածեցինք նրան գիւղից: Տասնվեց տարի անց մանկական այդ հարաճճիութեանը կամ թէ՛ չգիտակցուած ինքնապաշտպանութեան դրսեւորմանն, ահա տալիս էին քաղաքական գնահատական:

Յիշեցրին նաեւ, որ մեր ողջ ընտանիքն արդէն երկրորդ անգամ է աքսորւում: (1930 թ. Հայրս՝ Խմբապետ Աւագը, ընդդիմացել է կուլակաթափութեանը եւ աքսորուել), որ հայրս կապեր է ունեցել դաշնակցականների հետ, ինքս էլ հակադեպափոխական եմ ... ոչ մի խօսք՝ ճակատային անցեալիս, գոհուած եղբօրս, 20 տարեկանում հաշմանդամ մնալուս մասին: Կարճատեւ խորհրդակցութիւնից յետոյ դատաւոր Տէրենտեւը կարդաց դատավճիռը՝ 10 տարի ազատազրկում:

Մէկ ժամից ընկերներիս մօտ էի: Շերեայեւը բժշկական օգնութիւն ցոյց

տուեց ինձ, քանի որ, ըստ նրա, սիրտս սկսել էր աւելի արագ աշխատել, քան երկու շոգեքարշ՝ միասին վերցրած: Շատ ուրախացան՝ դեռ դատարանում կայացրածս՝ ծխելը թողնելու որոշմանս առթիւ, բայց ոչ մի խօսքով չյիշեցին դատավճռի մասին. խնայում էին:

Ինձ, որպէս դատապարտուածի, չուտով տեղափոխեցին Բառնաուլի 6-րդ բանտ, որտեղից էլ, մի 15 օր յետոյ՝ Ռուբցովկայ քաղաքի աշխատանքային գաղութ, որը բաժանուած էր երկու «գոնաների»՝ գօտիների. քրէականների եւ քաղաքականների:

ՃԱՄԲԱՐԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻՑ

Ես դարձայ քաղաքականների համար նախատեսուած գօտու համ. 4. բաժանմունքի կալանաւոր: Այստեղ միասին ապրում էին մօտ 250՝ տարբեր ժամկէտների դատապարտուածներ: Նրանցից մէկը՝ 40-ամեայ Նիկոլայ Ստուպակը, իր կեանքի քսաներեք տարիներն անց էր կացրել գաղութներում. ոչինչ չէր յիշում դրսի կեանքից: Անկեղծ պոռթկման մի պահի ասաց, որ եթէ իրեն բաց թողնեն, դուրս չի գայ այստեղից. ոչ տուն ունի, ոչ մասնագիտութիւն, իսկ գաղութում աշխատանք են տալիս, օրը՝ երեք անգամ կերակրում: Արդէն գիտէի, որ այս խեղճուկրակը «լեզուն ատամների յետեւը չի պահել», բերիական գործակալները պարբերաբար տեղ են հասցրել իշխանութիւնների հասցէին ասուած նրա իւրաքանչիւր բառը. այստեղից էլ տասնեօթամեայ պատանու հինգը տարուայ կալանքն աճել էր մինչեւ քսանհինգի:

Եւ մի երեկոյ ինձ էլ ճամբարի օպեր Վորոնովը հրաւիրեց իր մօտ ու առաջարկեց համագործակցել. այսինքն, ես պէտք է կալանաւորների խօսք ու զրոյցի, վարքի, մտադրութիւնների մասին պարբերաբար յայտնէի իրեն, իսկ այդ դէպքում, խոստացաւ, ժամկէտից շուտ ազատ արձակել: Նա պատրաստ էր էլի խոստումներ տալ, շատ բարի էր ձեւանում, բայց երբ մերժում ստացաւ, ասաց.

— Գնացէ՛ք, Կարապետեան: Մեր խօսակցութեան մասին ոչ ոքի՝ ոչ մի խօսք: Ես համոզուած եմ, որ զղջալու էք...

Բաժանմունք վերադարձայ ընկճուած: Լուացուեցի ու դուրս եկայ՝ մաքուր օդ շնչելու, ինչպէս շատերն էին անում: Յանկարծ հայերէն խօսակցութիւն լսեցի: Մօտեցայ ու բարեւեցի: Երկու հոգի էին: Նրանցից կարճահասակը եռանդուն պնդում էր, թէ Արամ փաշան հենց ինքը Արամ Մանուկեանն է, իսկ միւսը թերահաւատօրէն ականջ էր դնում:

Կարճահասակը Համօ Յարութիւնեանն էր՝ Երեւանի Օրջոնիկիձէի շրջանի Ֆինբաթնի վարիչի նախկին տեղակալը: Գերի էր ընկել պատերազմում, մի խումբ ընկերներով փախել համակենտրոնական ճամբարից, ընկել Իտալիա,

յետոյ՝ Յոննաստան, արձակագէշներին ջոկատների կազմում կռուել՝ ֆաշիստների դէմ: Այդքան վտանգների միջով անցնելուց յետոյ՝ խորհրդային մարմինների կողմից դատապարտուել էր 25 տարուայ ազատագրկման. գերութիւնը (ինչպէս բազմաթիւ մարդկանց) չէր ներուել նրան...

Միւսի անունը խորէն էր, ասաց, որ իրեն դաշնակցական է համարում ծնուած օրից ու էլ չչարունակեց...

Հ. Յարութիւնեանից իմացայ, որ քաղկալանաւորների մէջ հայերը վեց հոգի են, իսկ քրէականները՝ ինը: Քրէականների թւում էր նաեւ այն պատանին՝ Վարդանը, որին հանդիպել էի Զամենսկի միլիցիայի մեկուսարանում: Նա էլ էր անցել երկրամասային դատաւոր Տէրենտեւի ձեռքի տակով ու երդուել, որ ազատ արձակուելուց յետոյ վրէժ է լուծելու: Առաջ անցնելով՝ ասեմ, որ նա իր խօսքի տէրը եղաւ: Երբ նրան բաց են թողել, գնացել է Բառնաուլ, վարդեր ամրացրել փոքրիկ դաշոյնին, մտել Տէրենտեւի սենեակն ու, ծաղիկները դէն նետելով, ողջ ուժով հարուածել անխիղճ գազանի կրծքին այնպէս, որ սա օգնութիւն իսկ չի հասցրել կանչել: Առասպելական Հայկ Բժշկեանցի օրինակն էր նրան ոգեշնչել...

Ինձ, որպէս Հայրենական Մեծ Պատերազմի հաշմանդամի, չէին ստիպում գործ անել: Իմ աւագ ընկերները՝ նախկին գնդապետ, բելուռուս Անատոլի Բամբրիգոն եւ Լենինգրադի շրջաններից մէկի կուսւշրջկոմի նախկին քարտուղար Իւան Գուբան (ուռուս՝ այդպէս էին անուանում հաստ չրթուկների պատճառով), խորհուրդ տուեցին աշխատանքի գնալ. միայն այդպէս կարելի էր օրը կարճել: Այդպէս էլ արեցի: Աշխատավայրը հենց Ռուբցովկա քաղաքում էր, պարսպապատ մի հսկայ գործարանում, որտեղ, ըստ իմ տեղեկութիւնների, ինչ-որ նորագոյն գինատեսակի վրայ էին աշխատում: Գործարանը տարիներ առաջ կառուցել էին ճապոնացի ռազմագերիների ուժերով, որոնց արդէն ուղարկել էին հեռաւոր Արեւելք՝ փոխանակման: Աշխատում էին խիստ հսկողութեամբ: Մի օր էլ տեղամաս բերեցին մեզ արդէն ծանօթ պրոֆէսոր Շերեայեւին ու Սեմենիւկին. նրանց դատապարտել էին քսանհինգ տարուայ ազատագրկման: Վերջինս, այնուամենայնիւ, չէր կորցրել իրեն յատուկ լաւատեսութիւնը.

— Ոչինչ, այդ ընթացքում կամ էլը կը սատկի, կամ իշատէրը...

Արդէն երկու պրոֆէսորների բարեկամութիւնն էի վայելում: Միւսը Սկիբիւսկին էր՝ ֆիզիկական հետազօտութիւնների ասպարէզում յայտնի մի անձնաւորութիւն, որի խորհուրդները երիտասարդիս շատ բան էին տալիս՝ աշխարհայեացքի ընդլայնման տեսակէտից:

Մէկ այլ, շատ յայտնի մարդու էլ էր վիճակուած ծանօթանալ. Կովկասեան Վազրին (իսկական անունը Լէովա՝ Շամախուց): Նա փոքր-ինչ կուզիկ էր, բայց տպաւորիչ. յանցագործ, որի ահից այն ժամանակ դողում էր ողջ խորհրդային քրէական աշխարհը: Լէովայի՝ գաղութ գալու օրուայ երեկոյեան իմա-

ցանք, որ քրէականների տաղաւարներից մէկում փապուղի են գտել, որով կալանաւորները պէտք է փախչէին, այնուհետեւ մատնիչը յայտնաբերուել է եւ, ինչպէս պատմում էին, ստիպուած է եղել կախուել. Կովկասեան Վազրի պահանջն էր դա: Նրա «օրօք» տիրում էր կարգ ու կանոն. բացառում էր ծեծկռտութիւնը, մատնութիւնը, սպանութիւնը, բոլորն էլ զգաստանում էին:

Մեր տեղամասում մի խումբ բապտիստներ, բողոքականներ կային, որոնք դատուել էին՝ հենց բապտիստ լինելու համար: Աշխատանքից յետոյ նրանք միշտ իրար գլխի էին հաւաքում, երգում, միմեանց հետ կիսում վերջին կտոր հացը: Բայց եթէ կողքին գտնուէր սովամահ եղող մէկը, մի փշուր անգամ չէին տայ, քանի որ իրենցից չէր: Այդ աղանդին ծանօթ մէկը պատմեց, որ բապտիստները նոյն կեանքով են ապրում եւ բանտում, եւ ազատութեան մէջ. ոչ մի միջոցի առջեւ կանգ չեն առնում՝ իրենց շարքերը համալրելու համար: Նրա ասելով պարզում է, որ յատուկ հաւաքոյթների ժամանակ, միջոցեան մէջ այդ աղանդաւորները կարող են կենակցել նոյնիսկ իրենց հարազատների հետ՝ ի հարկէ, չիմանալով այդ մասին:

Մէկ այլ համայնք էլ կար. գերմանացի ռազմագերիները: Սրանց մօտ կատարեալ էր ամէն ինչ. մաքրութիւնը, կարգապահութիւնը, կազմակերպութեամբ, եւ լաւ էլ աշխատում էին: Նրանց տեղամասը մենք անուանում էինք «չուէյցարական»: Զարմանում էինք, որ նոյնիսկ ծայրայեղ վատ պայմաններում գերմանացիներն իրենց մէջ ուժ էին գտնում՝ պահելու ազգային բնորոշ բոլոր գծերը: Այո, միայն նախանձել կարելի էր...

Կալանաւորները՝ քրէական, թէ քաղաքական, համատեղ էին աշխատում, բայց այնպէս պատահեց, որ առաջին հայեացքից իրարամերժ այս երկու մասերը միահամուռ ըմբոստացան՝ բողոքելով երիտասարդ Վիկտոր Սօլովեյովի անբարոյ սպանութեան դէմ: Վիկտորին, մինչեւ ազատուելը, մնացել էր տասնհինգ օր: Այդ օրը փշալարի հակառակ կողմից նրան նամակ էին նետել, որն ընկել էր արգելուած գօտու մէջ: Ունենալով պահապանի թոյլտուութիւնը՝ նա «լոք էր արել», որ նամակը վերցնի, ու գնդակահարուել: Մեծ դժուարութեամբ յաջողուեց գսպել պայթիւնը:

Նման դէպքերից խուսափելու նպատակով՝ քաղաքականներին տեղափոխեցին մի այլ վայր՝ Զիստունկայ: Սա հսկայ ճամբար էր՝ մի քանի հարիւր հազար հեկտար մակերեսով, որտեղ կային հողագործութեամբ, անասնապահութեամբ զբաղուող տեղամասեր: Նոր վայրում Իսահակ Շերեայեւը փորձեց կազմակերպել կալանաւորներին՝ փոքրիշատէ տանելի կեանքի պայմաններ պոկելու նպատակով: Պէտք է հասնէինք այն բանին, որ մեզ տրամադրէին առանձին սենեակ, թերթեր, ամսագրեր, գրեական պիտոյքներ եւս: Ես նոյնպէս որոշակի դեր ունէի այդ գործում. լինում էի բարաքներում, վստահելի մարդկանց համոզում՝ զօրավիզ լինել յարգարժան պրոֆէսորի գաղափարին: Դրանցից մէկում ծանօթացայ Սարգարապատի կուիւների մասնակից, նախկին

խմբապետ ու դաշնակցական, ախյցխացի Սերգո Դաւրոնովի հետ (մինչեւ հիմա Ախյցխայի տարեց մարդիկ յիշում են «Փոքր Սերգոյին»)...

Քաղաքատարկեալներին յաջողուեց համընդհանուր գործադուլի ու հացադուլի սպառնալիքով հասնել բոլոր պահանջների կատարմանը: Այլթայի երկրամասի գաղութների վարչութեան պետ, հրամանատար-գորավար Սմիրնովն անգամ անկարող եղաւ մերժել ներկայացուած պահանջագիրը: 1952 թ. աշնանն էր դա: Մեզ նոյնիսկ չէին ստիպում աշխատել, եւ ձմրան օրերն անցան խաղաղ ու անտանելի միապաղաղ:

1953 թ. Մարտի 3-ին ողջ աշխարհն իմացաւ «Ժողովուրդների իմաստուն հօր» մահուան լուրը: Զամբարի կամ գաղութի ղեկավարութիւնից սկսած՝ մինչեւ վերջին պահապանը, մոլորուածի տպաւորութիւն էին թողնում: Ոմանք այդ եւ յաջորդ օրերին թաշկինակն աչքերին սեղմած էին ման գալիս...

Քրէական յանցագործների մեծագոյն մասին արդէն ազատ էին արձակել, եւ մենք էլ տուն վերադառնալու որոշ յոյսեր էինք փայփայում:

Ի պատասխան յոյսերի՝ 1953 թ. աշնանը քաղկալականաւորներին տեղափոխեցին Բառնաուլի արուարձանում գտնուող մի հսկայ ճամբար: Այստեղ համեմատաբար տանելի պայմաններ էին ստեղծուած. հարուստ գրադարան, ակումբ, շարժանկարի սրահ ունէինք: Յայտնի գիտնականներից (կալանաւորների թուից) ոմանք դասախօսութիւններ էին կարդում՝ զանազան նիւթերի մասին: Ազգութեամբ օս (օսէթ) Թամարագով Արչիլը նոյնիսկ բեմադրեց Շիրվանզադէի «Քառսը», որին գործուն մասնակցութիւն ունեցաւ նաեւ տողերիս հեղինակը: Մէկ ամիս ներկայացումը չիջաւ բեմից, քանի որ դահլիճը փոքր էր, դիտել ցանկացողները՝ շատ: Դերասանների յաջող խաղը գրաւել էր նաեւ ճամբարի ղեկավարութեան ուշադրութիւնը, որոնք ընտանիքներով էին դահլիճ գալիս: Ի հարկէ, նման միջոցառումները չէին կարող էականօրէն ազդել մարդկանց տրամադրութեան վրայ՝ մոռացնել տալու դառը ներկան:

Շուտով մեր ընկերներից մէկը՝ մարալիկցի Աւագեան Պարսամբ, մահացաւ հիւանդանոցում: Նրա դազաղը հայ բանտարկեալներն ուսերի վրայ տարան մինչեւ ելք ու յանձնեցին կառքին: Երբ կառքի ետեւից դարպասը փակուեց, մի խուլ թխկոց լսեցինք. հանգուցեալի գլխին գործիքով հարուածում էին՝ չլինի՛ կենդանի է. դրուածքն էր այդպէս...

Նոյն երեկոյեան կանչեցին գրաքննչի մօտ: Նամակ էր եկել հօրաքրոջս որդի Խաչիկից: Գրաքննչը պարտաւոր էր ծանօթանալ նամակի բովանդակութեանը եւ նոր միայն ինձ յանձնել: Մեր ընտանիքը Հայաստան էր վերադարձել 1951-ին, սակայն աւագ քրոջիցս տեղեկութիւն չէի ստանում: Խաչիկը գրել էր, որ քոյրս մահացել է 1950 թ. աշնանն ու թաղուած է Սիբիրում: Ծանր հարուած էր դա (1969 թ. միայն նրա աճիւնը կարողացայ տեղափոխել հայրենիք)...

Բերիայի մահուան լուրը լսելուն պէս՝ շնորհակալական նամակ գրեցի ԽՍԿԿ Կենտկոմին: Այնտեղ գոհունակութիւն էի յայտնում՝ ազատելու համար

մասնաւորապէս, հայ ժողովրդին արիւնարբու դահճից: Նամակը ճամբարի ղեկավարութեան միջոցով, յատուկ պատուէրով ուղարկեցին Մոսկուա: Ծիչդն ասած՝ վստահ չէի, թէ դա լաւ բանի կը յանգեցնի:

ԼԵՃ ԲԺՇԿՈՒՀՈՒ ԱՌԵՂԾՈՒԱԾԸ

Ճամբարում լուր տարածուեց, թէ մի կին ատամնաբոյժ անհաւատալի արագութեամբ ու որակով բուժում է կալանաւորներին: Պարզ է, որ դա երկնային մանանայի պէս մի բան էր մեզ համար: Ես էլ առիթը ձեռքիցս բաց չթողեցի: Բժշկուհին բարձրահասակ էր ու բաւականին գեղեցիկ: Անուն-ազգանունս գրելուց յետոյ հարցրեց, թէ ի՞նչ ազգի ներկայացուցիչ եմ, ո՞ր յօդուածով՝ դատուած:

– Հայ եմ, քաղաքական մեղադրանքով դատապարտուած:

– Միթէ՞ հայերն էլ են քաղաքականութեամբ զբաղուում: Ասում են՝ նրանք առեւտրական ժողովուրդ են...

Ձայրոյթիս չափ չկար, բայց մի կերպ զսպեցի էութիւնս համակած չարութիւնը. դիմացինս կին էր: Պատմական փոքրիկ ակնարկով ապացուցեցի, որ սխալ է հինաւուրց ժողովրդին նման պիտակ կպցնելը: Բժշկուհին ուշադիր լսեց ու անսպասելիօրէն պինդ-պինդ համբուրեց ինձ: Նա խոստովանեց, որ չատ անզգոյշ է եղել իր խօսքում եւ, որ ինքն իսկապէս լաւ չի ճանաչում հայերին...

Թէ ի՞նչ ազգութեան էր նա պատկանում, մենք չիմացանք, բայց Իսահակ Մոսիւելիչը, Բամբիգոն եւ միւսները եւս գտնում էին, որ այդ կինը նման չէր մինչ այդ մեզ այցելածներին: Ի հաւաստումս դրա՝ յաջորդ օրը սկսեցին հարցաքննել բոլոր նրանց, ովքեր եղել էին ատամնաբոյժի մօտ: Յատկապէս հետաքրքրւում էին նրա մօտ քիչ թէ շատ երկար մնացածներով, որոնցից մէկն էլ ես էի: Ի հարկէ, մեր զրոյցի մասին ճամբարի պետին ոչ մի բառ չասացի, վկայակոչեցի միայն ատամներիս վատ վիճակը, որն էլ պատճառ էր դարձել բուժարանում երկար մնալուս: Բժշկուհուն կասկածում էին՝ օտարերկրեայ (հաւանաբար՝ լեհուհի) լրտես լինելու մէջ: Դրա համար հիմքեր էր տալիս նաեւ նրա անսպասելի անհետացումը:

ԱՁԱՏՈՒԹԵԱՆ ԳԻՆԸ. ՎԵՐԱԴԱՐՁ

Ինձ կանչեցին ճամբարի պետ, գնդապետ Բորիսենկոյի մօտ. հեւասպառ ներխուժեց հսկիչը, բարձրաձայն ասաց նաեւ, որ ես կալանքից ազատ եմ արձակուած: Բոլոր կալանաւորները ոտքի կանգնեցին: Սեւեռուն ինձ էին նա-

յուսմ, ու ոչ մի խօսք... Անծանօթ տրամադրութիւն էր համակել էութիւնս, ու, առանց բառ արտասանելու, դուրս եկայ:

Պետր, որ բարձրահասակ, միջին տարիքի մի տղամարդ էր, մօտեցաւ, ձեռքս սեղմեց ու հրաւիրեց նստել:

— Կարապետեան, դու վերջերս ներման խնդրանքով կամ բողոքագրով դիմել ես Մոսկուային: Եթէ այո, ապա ինչպէ՞ս է պատահել, որ մեզ մօտ գրանցուած չէ:

Յիշեցի Բերիայի մահուան օրը գրածս նամակը: Ուրեմն տեղ է հասել ու...

Գնդապետ Բորիսենկոն շատ երկար խօսեց՝ իր աշխատանքի անմարդկային բնոյթի, կալանաւորներին ցոյց տուած իր օգնութեան (ուժերը ներածին չափով), եղած պայմաններում մարդկային արժանապատուութիւնը չկորցնելու, դժուարութիւնների եւ այլնի մասին, ապա գովեց կալանավայրում իմ վարքագիծը:

— Շուրջ ինը տարի աշխատում եմ ճամբարներում, եւ առաջին անգամ է, որ քաղբանտարկեալին ազատ են արձակում՝ նախքան ժամկէտը լրանալը: Ընդհակառակը, այլ դէպքում երկարաձգում են այն, նոր պատժի ենթարկում:

Միաժամանակ ասաց, որ «ազատական» դեռ տեղ չի հասել: այդ իսկ պատճառով ինձ անհրաժեշտ է գնալ աքսորավայրի շրջկենտրոն եւ ՊԱԿ-ի տրամադրութեան տակ գտնուել, մինչեւ փաստաթուղթը բերեն:

Գաղութի «բնակիչները» մի մասը լուրջ չէր ընդունում ինձ ազատ արձակելու որոշումը, ոմանք գտնում էին, թէ դա խաբէութիւն է՝ գնդակահարելուց առաջ... Շատերն էին գալիս՝ դրամ ու նոր հագուստ առաջարկում: այդպիսով՝ արտայայտում իրենց ուրախութիւնն ու համակրանքը:

Մի քանի օր անց անձամբ եկաւ գնդապետ Բորիսենկոն, հաւաքուածների ներկայութեամբ թեւանցուկ արեց ինձ, ու դուրս եկանք ճամբարից...

Ուրախ էի, համարեա՝ երջանիկ: Բայց մի շատ կարեւոր բան կարծես կորցրած լինէի: Խիստ անուսում մնացածիս համար քաղբանտարկեալների ճամբարը իսկական սնուցիչ միջավայր էր, որտեղ ազնիւ ու գիտուն մարդկանց շրջապատում ձեւաւորուեցի՝ որպէս մարդ: ճանաչեցի կեանքը, ընդլայնեցի մտահորիզոնս: Ես այդտեղից դուրս էի գալիս՝ կեանքի գրի սեւն ու սպիտակը «սովորած», կոփուած:

«Գազիկը» մեզ հասցրեց կայարան, որտեղ Բորիսենկոն ինձ յանձնեց 1000 ռուբլի դրամ՝ որպէս ճանապարհածախսի արժէք, ու հրաժեշտ տուեց:

Առաւօտեան գնացքը հասաւ Բիյսկ, այնտեղից էլ բեռնատար ավտոմեքենայով գնացինք Եամենսկ՝ շրջկենտրոն: Անդրէեւի փոխարէն մէկ ուրիշն էր արդէն գլխաւորում շրջանային ՊԱԿ-ը: Նա կարդաց ինձ ուղեկցող հսկիչին յանձնած ծրարի բովանդակութիւնն ու ասաց, որ յաջորդ օրը միայն կարող է ինձ ուղարկել «Պորեղա» խորհրտեսութիւն: Պէտք է գիշերէի տեղի հիւրանոցում, բայց շրջանի ղեկավարներից մէկը՝ Իւան Եակովլեւը, որ մեզ հետ էր,

առաջարկեց գիշերել իր տանը: Լողացայ, ու նոր էինք սեղան նստել, երբ տուն մտան Հայկազ ու Ազգանուշ ամուսինները: Հայկազը վարսավիր էր, Ապարանի շրջանի Երնջատապ գիւղից: 1949 թ. միասին էինք աքսորուել, նոյն գնացքով հասել Ալթայ (առ այսօր նա Ապարանում վարսավիր է աշխատում): Կրկին հարազատներով էի շրջապատուած: Հայկազի դրդմամբ տանտիրոջը յայտնեցի, թէ ինչո՞ւ ոչ մի ռուս չի հրաւիրուած այդ ճոխ ընթրիքին:

- Ձեր՝ հայերիդ մօտ, ես բարձր եմ գնահատում չափաւոր խմիչք օգտագործելու յատկութիւնը: Նոյնիսկ հարսանիքներին չեմ տեսել որեւէ մէկին հարբած վիճակում: Ինչ տարբերութիւն հարբածի ու խոզի միջեւ. ոչ մի:

Այդպէս կատակելով անցաւ ողջ երեկոն: Առաւօտեան Հայկազի ու իր տիկնոջ հետ ձիակառքով մեկնեցինք «Պոբեդա»: Հայ համայնքն ինձ լաւ դիմաւորեց: Իւրաքանչիւրն ուզում էր հիւրընկալել իր տանը (մերոնք արդէն վաղուց հայրենիք էին վերադարձել): Վերջիվերջոյ խորհանդեսութեան նոր պարէտ Սերգեյ Կրեչիտովը, օգտագործելով իր իշխանութիւնը, ինձ իր տուն տարաւ: Մի քանի օր անց պարզուեց, որ «ազատական» դեռ կ'ուշանայ: Յետոյ, ի զարմանս ինձ, «ազատականի» փոխարէն նոր անձնագիր յանձնեցին՝ ասելով, թէ Հայաստանի իշխանութիւններն են աքսորել, ուրեմն թող նրանք էլ պատասխանեն՝ անտեղի աքսորի, բանտային ու ճամբարային չորս տարիների համար: Այսինքն՝ այդ տարիներն իմ փաստաթղթերում ոչ մի տեղ նշուած չէին. մնում էին օդում կախուած:

Ինչեւէ, պէտք էր ճանապարհ ընկնել: Նորից եղայ Բիյսկում, Բառնաուլում, որտեղից էլ հասայ Մոսկուա ու գնացքով՝ Երեւան: Կայարանում ինձ դիմաւորեց իմ նոր ծանօթներից մէկի հայրը՝ ինքնաշարժով: Այդ օրն անմուռանալի էր ինձ համար: Ես Երեւանը տեսայ՝ նորացած, կառուցուող: Կիսակառոյց էր «Արմենիա» հիւրանոցը:

Բոլորովին այլ էր մեր տան պատկերը, որտեղ բնակւում էինք. տանիքը՝ քայքայուած, խարխուլ պատեր, վշտից ցամաքած մայրիկ: Եղբայրս նոր էր վերադարձել բանակային ծառայութիւնից: Գործի անցանք ու աստիճանաբար ոտքի կանգնեցինք: Բայց առ այսօր չեմ կարողացել լիովին պարզել այն տարիների պատմութիւնը: Առ այսօր հզօր է դիւանակալութիւնը, որի ծանրութիւնից տնքում է ժողովրդի՝ ամէն տեսակ բեռ տեսած մէջքը:

Ասքանազ Կարապետեան, 1990թ.,
խմբագրեց դուստրը՝ Յամեստ Կարապետեանը

ԲԱԳԻՆ

ԹԱՏՐՈՆԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐ

Վ. ԽՏԸՇԵԱՆ

**Վ. ԽՏԸՇԵԱՆԻ ԽՕՍՔԸ՝
«ԹԱՏՐՈՆԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐ»ՈՒԱՆ
ԵՒ
«Ո՞Վ Է ՎԱԽՑՈՂԸ ՎԻՐՃԻՆԻԱ
ՎՈՒԼՖԵՆ» ՀԱՅԵՐԵՆՈՎ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ
ԱՌԻԹՈՎ**

27 Մարտ...

Թատրոնի Միջազգային Օր...

Այս առիթով կը շնորհաւորեմ թատրոնի բազմաթիւ բոլոր նուիրեալներն ու երկրպագուները:

Կը շնորհաւորեմ նաեւ Համազգայինի Լիբանանի Շրջանային Վարչութիւնն ու Համազգայինի «Գ. Իփէկեան» թատերական միաւորը՝ այս գեղեցիկ նախաձեռնութեան համար եւ մանաւանդ՝ նման յատկանշական օր մը կազմակերպելուն, նուիրւած՝ 20-րդ դարու մեծագոյն թատերագրութիւններէն՝ Էտուըրտ Ալպիի «Ո՞Վ է վախցողը Վիրճինիա Վուլֆէն» գործը նուաստիս կողմէ հայերէն թարգմանութեան եւ Համազգայինի Կեդրոնական Վարչութեան նախաձեռնութեամբ զայն առանձին հատորով մը լոյս ընծայման:

Անգամ մը եւս կը շնորհաւորեմ եւ՝ շնորհակալութիւն:

Անկեղծօրէն, անակնկալ մըն էր ինծի համար, սակայն շատ ճիշդ առաքելութիւն մը՝ ի պատիւ Համազգայինին, որովհետեւ, կը կարծեմ, որ 20-րդ դարու լաւագոյն թատերական գործն է, որ կը մատուցէ հանրութեան եւ ի մասնաւորի նոր սերունդին:

Թատերախաղ մը, որ մեծ ցնցում արձանագրեց ըլլա՛յ շարժապատկերի աշխարհին մէջ, ըլլա՛յ թատրոնի՝ միջազգային առումով: Երբ այսօր յետադարձ ակնարկով կը փորձեմ բեմադրութիւններս թուագրել յաջողագոյնէն նուազ յաջողագոյնը, մեծ հպարտութեամբ կրնամ յայտարարել, որ խաղացանկիս պարագլուխը կը գրաւէ սոյն թատերախաղը, առաջին անգամ ըլլալով ներկայացուած 1971 թուին, Համազգայինի «Լեւոն Շանթ» թատերախումբին կողմէ, գլխաւոր դերակատարութեամբ Վ. Խտըշեանի եւ Արփի Տատոյեանի:

Արձանագրուած աննախընթաց յաջողութենէն ետք, 1972 թուին դարձեալ բեմ կը բարձրանայ, այս անգամ «Թատրոն 67»-ի կողմէ, նոյն դերակատարներով: Հայկական եւ տեղական մամուլը շունդալից անդրադարձներ կ'արձանագրէ: Սոյն ներկայացումով՝ Լիբանանի մէջ հայ թատրոնը հասած էր իր գենիթին՝ 50 տարիներու ոստում իրագործելով:

Թատերասրահը (BUC Համալսարանի «Գ. Կիւլպէնկեան» ամփիթատրոնը), բեմադրութիւնը, խաղարկութիւնը, տեքստը (իրագործում՝ քանդակագործ Զ. Խտըշեանի), երաժշտութիւնը, բոլորը, բոլորը՝ կազմելով մէկ ամբողջութիւն:

Թատերախաղը կը հրաւիրուի Պարսկաստան ելոյթներ ունենալու: Աւելի ուշ, Վ. Խտըշեան կը հրաւիրուի հայրենիք, այլ թատերախաղերու կողքին բեմադրելու համար «Ո՛վ է վախցողը Վիրճինիա Վուլֆէն»ը, գլխաւոր դերերով՝ Մետաքսեայ Սիմոնեան եւ Եուրա Ամիրեան: Խումբը կը հրաւիրուի նաեւ Ուքրանիա, սկզբունքով միայն մէկ ելոյթի համար: Ստեղծուած զգայացունց յաջողութեան շնորհիւ խումբը երկրորդ ելոյթ մըն ալ կ'ունենայ, մինչ այդ, ուքրանական թատերախումբ մը, որ կը ծրագրէր բեմադրել նոյն գործը, անմիջապէս կը հրաժարի իր ծրագրէն:

Այսօր, այս շնորհահանդէսին առիթով կը վերապրիմ նոյն յուզումնախառն զգացումները, զորս ապրած էի անցեալին: Սակայն այսօր այլ ուրախութիւն մը հոգիս կը լեցնէ, այն, որ նմանօրինակ գլուխ-գործոց մը հայ նոր սերունդին սեփականութիւնը կը դառնայ, հարստացնելով հայերէնով խաղացանկերու շարքը:

Անգամ մը եւս կը շնորհաւորեմ բոլորդ:

Շնորհակալութիւն՝ բոլորիդ:

27 Մարտ 2012-ին
Համազգայինի «Լեւոն Շանթ» կեդրոնին մէջ նշուեցաւ «Թատրոնի միջազգային օր»-ը՝ կազմակերպութեամբ Համազգայինի Թատերական միաւորին: Այս առիթով նաեւ տեղի ունեցաւ գիւնձօժնի նուիրում Էտուրտ Ալպիի «Ո՛վ է վախցողը Վիրճինիա Վուլֆէն» հայացուած հատորին՝ թարգմանութեամբ բեմադրիչ Վարուժան Խտըշեանի, հրատարակութիւն՝ Համազգայինի Կեդրոնական վարչութեան: Բովի սիւնակով կը հտըշեանի խօսքը՝ ա Ր տ ա ս ա ն ու ա ծ Ս ե դ ա Խ տըշեանի կողմէ:

27 Մարտ, 2012

Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԳԻՆԵՁՈՆ՝

«Ո՞Վ Է ՎԱԽՑՈՂԸ ՎԻՐՃԻՆԻԱ ՎՈՒՖԷՆ»

ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԵՂԻՆԱԿ՝ ԷՏՈՒԸՐՏ ԱԼՊԻ

ՀԱՅԱՑՈՒՄ՝ ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԽՏՈՇԵԱՆԻ

Հատորի խմբագիր Սեդա Գրիգորեանի խօսքը՝
արտասանուած գիրքի գինեձօնին:

Ուրբաթ, 5 փետրուար 1971 թուակիր «Ազ-դակ»-ի ներքին սիւնակներուն մէջ Արա Արծ-րունի կը գրէ. «Համազգայինի «Լեւոն Շանթ» թատերախումբն ու բեմադրիչը՝ Վարուժան Խտրչեան, նոր շունչ բերին հայ բեմին՝ անց-նելով Անհեթեթի թատրոնի առաջին դժուա-րագոյն փորձաքարը»:

Առիթը՝ ամերիկացի թատերագիր Էտ-ուորտ Ալպիի «Ո՞վ է վախցողը Վիրճինիա Վուլֆէն» («Who's afraid of Virginia Woolf») գործի ներկայացումն է, բեմադրիչը՝ այդ օրերուն շատ երիտասարդ, Անգլիոյ մէջ թա-տերական բարձրագոյն ուսման տիրացած, յախուռն նկարագրով եւ նոյնքան յանդուգն ծրագրերով՝ լիբանանահայ հանդիսատեսին իր առաջին մեծածաւալ ու բարդ բեմադրու-թիւնը հրամցնող բեմադրիչ Վարուժան Խտրչեանն է: Հայ թատերական կեանքին դի-մաց նոր հորիզոններ բացողը Համազգային Հայ Կրթական եւ Մշակութային Միութիւնն է: 1962-ին Էտուորտ Ալպի կը գրէր իր՝ «Ո՞վ է

վախցողը Վիրճինիա Վուլֆէն» փիէսը, որ նոյն տարին իսկ Ամերիկայի մէջ կը բարձրանար բեմ, ապա միայն չորս տարի ետք կը վերած-ւէր հոլիվուտեան շարժապատկերի՝ Ռիչրտ Պրիթլընի եւ Լիզ Քէյլըրի խաղարկութեամբ, այնուհետեւ եւ միայն 4 տարի ետք՝ 1970-ին, կը հայացուէր Վարուժան Խտրչեանի կողմէ, ապա, տարի մը անց՝ 1971-ին, կը ներկա-յացուէր լիբանանահայ բեմի վրայ՝ իբրեւ աշ-խարհի ժամանակակից թատրոնի ամէնէն ուշագրաւ գործերէն մէկը:

Այսինքն՝ իր ծննդոցէն միայն ինը տարի ետք, լիբանանահայ հանդիսատեսին կը հրամցուէր Ալպիի «Վիրճինիա»ն, մէկը՝ հա-մաշխարհային թատրոնի ամէնէն բարդ եւ տեւողութեամբ ամէնէն երկար գործերէն: Եւ այսպէս, նորովի կը շնչաւորուէր Համազգա-յինն ու հայ թատրոնը, թարմութեամբ կը լեց-ւէին հանդիսատեսն ու հայ մարդը, եւ մշա-կութային ոգեւորութիւն կ'ապրէր լիբանա-նահայ կեանքը:

Թատրոնի միջազգային օրուան առիթով կ'արժե լուսարձակի տակ առնել այս ժամանակագրությունը՝ գործի ստեղծագործության թուականն մինչև հայկական բեմի վրայ հայերենով խաղացուիլը՝ 1962 եւ 1971, եւ զայն ընդունիլ իբրեւ բարենիշ՝ յանուն Համազգայինին եւ յանուն Վարուժան Խտրչեանի:

Սա նաեւ կը վկայէ Պէյրուի նախապատերազմեան կեանքին մասին: Լաւագոյնս կը մեկնաբանէ այդ օրերու մշակութային որակն ու տեսականին՝ լիբանանահայ գաղութին: Իսկ երբ առողջ է թատրոնը, ապա ուրեմն առողջ է կեանքը: Արդարեւ, Վարուժան Խտրչեանի՝ Ալպիի «Վիրձինիա»-ն հայացնելու ճիգն ու անմիջապէս զայն բեմ հանելը ողջունելի են նաեւ ա՛յս իմաստով:

* * *

Պատերազմը աւերեց Լիբանանն ու լիբանանահայ կեանքը: Հիմնայատակ ըրաւ կառույցները, հոգեմտաւոր եւ մշակութային արժէքները, մարդիկը: Եւ այսպէս սահեցան տարիները:

«Ո՛վ է Վախցողը Վիրձինիա Վուլֆէն» թատրերկը արդէն յիսուն տարեկան է այսօր: Հեղինակը ողջ է, 84 տարեկան Ալպին, իսկ Վարուժան Խտրչեան՝ բեմական վաստակով հարուստ վեթերան բեմադրիչ մը:

Այսուհանդերձ, եւ այս իրականութեան լոյսին տակ, կու գանք ըսելու, թէ միակ արժէքը, որ դիմանալով ժամանակի մաշումին կը յանդգնի վկայել նաեւ նո՛յն այդ ժամանակի մասին՝ գիրն է, գրականութիւնն է, հատորի մէջ ամփոփուած՝ «Ո՛վ է Վախցողը Վիրձինիա Վուլֆէն» փիէսի հայերենով հրատարակութիւնն է, գի՛րքն է: Ա՛յս գիրքն է: Մտքի եւ հոգիի արգասիքը՝ միաժամանակ ե՛ւ Ալպիի,

եւ Խտրչեանի, նկատի առած, որ Խտրչեան ոչ թէ բառացի թարգմանութիւնը կատարած է գործին, այլ՝ հայացուցած է զայն, զուտ ամերիկեան միջավայրը յատկանշող երեւոյթներուն, չորս դերակատարներու նկարագիրներուն ու հոգեվիճակներուն տալով համամարդկային հնչեղութիւն, ուր խտացուած կը գտնենք՝ կեանք կոչուած անհեթեթութեան նաեւ հայկական գոյներն ու երանգները:

Երեքշաբթի, 27 Մարտ, 2012: «Ո՛վ է Վախցողը Վիրձինիա Վուլֆէն» թատերական ստեղծագործութենէն յիսուն տարի ետք, այսօր, Համազգայինի Կեդրոնական Վարչութեան նախաձեռնութեամբ լիբանանահայ թատերասէր հանրութեան կը տրամադրուի Վա-

րուժան խտրչեանի կողմէ հայացուած «Վիր-
ձինիա»ն: Գործ մը, որ մինչեւ երէկ պահուած
կը մնար Վ. Խտրչեանի դարակներուն մէջ,
այսօր լոյսին կու գայ՝ Համագգայինի նախա-
ձեռնութեամբ, «Վահէ Սէթեան» տպարանէն:

Հայացուած «Վիրձինիա»ն կը լուսաւորէ
մեզ՝ մեզ կապելով համաշխարհային թատրո-
նի տիտաններէն մէկուն եւ վաթսուեականնե-
րու ամերիկեան կեանքին: Միաժամանակ մեզ
կապելով նաեւ անգլիացի վիպասան եւ թա-
տերագիր Վիրձինիա Վուլֆին, որուն անուան
յիշատակութիւնը թատրերկի խորագրին մէջ
մեծապէս կը նպաստէ գործի ընկալման:

Վիրձինիա Վուլֆ իր ժամանակի՝ 19-րդ
դարու անգլիական ընկերութեան պարտադ-
րած ընկերային խիստ կանոններուն եւ յատ-
կապէս մանուկներու ու իգական սեռի հան-
դէպ ի գործ դրուած կարծրատիպերու դէմ
պայքարի դրօշ պարգած կին գրողն է, որուն
կեանքը աւարտեցաւ 1941-ին՝ ինքնասպանու-
թեամբ, որպէսզի երկրորդ անգամ մըն ալ
չդատապարտուէր ընկերութեան կողմէ «խե-
լագար» որպէս...

Տակաւին. հայացուած «Վիրձինիա»ն մեզի
կը վերադարձնէ մեր մշակութային կեանքի
անցեալի յուշերն ու կը վերամիաւորէ մեզ՝
թատրոն հասկացողութեան շուրջ: Թատերա-
խաղ մը, որուն ընթերցումը ինքնին մեծ վա-
յելք մը ըլլալով, մեզ կը դնէ նոր մարտահրա-
ւէրի մը առջեւ: Պիտի գտնուի՞ն նոր Վարու-
ժան Խտրչեաններ, որպէսզի այս կամ ասոր
նման համաշխարհային գլոխ-գործոցներ
մեր դարուն ոգիին յարիր մթնոլորտով ու բե-
մադրութեամբ հանեն լիբանանահայ բեմ, թէ՞
հայացուած տարբերակը միայն անցեալի յու-
շամատեան իբրեւ պիտի պահուի մեզմէ
ոմանց գրադարաններուն մէջ...

* * *

«Ո՞վ է Վախցողը Վիրձինիա Վուլֆէն» գոր-
ծը իր կառոյցով, թեքնիքով, թատերական
հնարքներով եւ մանաւա՛նդ արծարծած հար-
ցերով կը մնայ խիստ այժմէական: Հակադիր
հոգեվիճակներ, նկարագիրներու բախում,
պատմութիւնն ու գիտութիւնը իրարու դէմ
հանող, խորքային արժէքներու դիմաց մակե-
րեսային հաճոյքները վարպետօրէն սեւեռող՝
մտածել եւ յատկապէ՛ս զգացնել տուող,
թատրոնի մէջ թատրոն բեմադրող՝ բարդ,
ծաւալուն ու այժմէական հնչեղութեամբ թա-
տերախաղ մը, որ այսօրուան ամերիկացիին
կողքին կրնայ յուզել նաեւ աշխարհի բոլոր
ժողովուրդները, բոլոր գոյնի հանդիսատես-
ներն ու ինչու չէ նաեւ՝ մե՛զ:

Վարուժան Խտրչեանի հայացուցած՝ «Ո՞վ է
Վախցողը Վիրձինիա Վուլֆէն» թատրերկը
յատկանշական ներդրում մըն է Հայ Թատրո-
նի պատմագրութեան մէջ եւ այս առումով ալ
խիստ ողջունելի:

Կը մնայ յուսալ, որ լիբանանահայ թատե-
րական կեանքը հայ եւ համաշխարհային
գլոխ-գործոցներու բեմականացման վերա-
գարթօնք ապրի, անցեալի դափնիներու վրայ
արդարօրէն աւելցնելով իր այսօրը, ժամանա-
կի շունչը եւ մշակութային նոր հորիզոններու
բացուելու իր տեսլահար ոգին:

Շնորհաւո՛ր՝ Թատրոնի Միջազգային տօ-
նը, հա՛յ թատրոնի տօնը,

Եռանդդ անսպառ՝ Համագգային հայ
կրթական եւ մշակութային միութիւն,

Վարձքդ կատար՝ բեմադրիչ Վարուժան
Խտրչեան:

5 Մայիս, 2012
Պէյրութ

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

ՊՐՈՏՈՒԷՅԻ ԲԵՄԻ ՎՐԱՅ Է «SILENCE»-Ը, ՀՐԱՆՏ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆԻ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐ

– The Shell Theater, New York, NY –

Նիւ Եորքը բազմաթեւ քաղաք է՝ կամուրջներով թափահարուող: Ճարտարապետութիւն, մարդիկ, վաճառատուներ կը փոխուին, երբ գետնուղիի մէկ կամ միւս կայանէն լոյս աշխարհ կու գաք: Շաբաթ 5 Մայիսին, չեմ գիտեր Քուինզի ո՞ր կայանէն գետնին տակ մտանք եւ երկաթեայ անիւներու եւ գիծերու աղմուկով ճամբորդեցինք: Ըսին, որ փապուղիին վրայէն կը հոսէր Հատսըն գետը:

Դուրս եկանք: Հարկ էր քայլել: Հեռաւորութիւնները կը չափուին «պլաք»ներով, հաստաբետ շէնքեր, որոնց կողքով հարկ է երկար քայլել, հետեւելով թուանշաններու կախարդական ուղղութիւններուն: Վերջապէս հասանք Պրոտուէյ, ուր կար յարաշարժ խայտաբղէտ ամբոխ մը, նոյնքան խայտաբղէտ չորերով: Ծանուցումներ թատրոններու եւ շարժանկարի: Անվերջանալի շարքը նաեւ ճաշարաններու, մարսիլիական «պույապէս»էն մինչեւ փողոցը բուրոդ աֆղանական տարաշխարհիկ բոյրերով բրինձի շոգին: Առանց ճիգի կարելի էր նկարահանել վաւերագրական ժապաւէն մը եւ գայն կոչել «Նիւ Եորքի ան-

Լորրէն Սրապեան եւ Չարլզ Քարլէ

դաղրում հեւքը»:

Անդաղրում հեւք ունի նաեւ Հրանտ Մարգարեան, նոյնիսկ եթէ այս անսահման թուացող քաղաքի անսահմանութենէն բաժին ստանալ ղժուար է: Մտաւորական եւ ստեղծագործական աշխատանքի նուիրեալ մը, որ հայ է, իր ինքնութեան առանցքէն չհեռացող: Քսանվեց ինքնագիր թատերական երկերու հեղինակ Հրանտ Մարգարեանի «Silence» խաղը՝ «Լուսթիւն»ը, անգլերէն, կը բեմադրուէր ամերիկեան բեմի վրայ, ամերիկացի արհես-

տավարժ դերասաններով եւ բեմադրիչով: Այս ընդգծումը կ'ընենք, ըսելու համար որ հայրենակցական-միութենական շրջանակէ դուրս կը գտնուէինք, նոյնիսկ եթէ սրահը փոքրիկ էր, այնպէս ինչպէս էին ընդհանրապէս այն սրահները, ուր Ֆրանսագիր ժան-ժազ Վարուժանի գործերը կը բեմադրուէին՝ փարիզ:

Ի՛նչ փոյթ, որ Պրոտուէյի թատրոններու թաղի չէնքերէն մէկուն չորրորդ յարկի յիսուն հանդիսատեսի համար նախատեսուած սրահի մը մէջ էինք: Հայ թատերագիրը ներկայութիւն նուաճած էր թատրոնի միջազգային տաճարին մէջ: Անկէ անդին կը փնտռուին նեցուկի լծակները:

Ամերիկեան բեմ, անգլիախօս թատրոն: Բայց հայ մարդու գործ՝ հայկական բովանդակութեամբ: Անգլերէնը միջոց՝ սեփական ժողովուրդի երբեք չտոգոնելու կնիք կրող ապրումներու դրսեւորման:

Հրանտ Մարգարեան նորընծայ մը չէ թատերական նկրտումներու աշխարհին մէջ: Հեղինակ է քսանվեց թատերախաղերու, հայերէն եւ անգլերէն: Հայրենահանուածներու սական (saga) կը պատմէ, մարդիկ, որոնք տարբեր են իրենց միջավայրէն, կ'ապրին առանց կարենալ անջատուելու իրենց ընդելուզուած անհատական եւ հաւաքական պատմութենէն: Երկրին մէջ սկսած եւ աշխարհի տարբեր երկրներէն ուտակ ապրուող կեանքերու սական՝ կորուստներու, վերականգնումի, վերածնունդի պատումը մարմնաւորւեցաւ: Ընդհանուր բնորոշումով Հրանտ Մարգարեան հայոց ցեղասպանութեան պատկերացման այլ գործեր ալ ունի, որոնք կը մնան փակ շրջանակի մէջ, Ամերիկա եւ երբեմն ալ Հայաստան: Ներկայացումներ եղած են Հայ կեդրոնի եւ ընդհանրապէս օտար

սրահներու մէջ: Ուզած է որ ներկայացումները ըլլան Հայ կեդրոնի մէջ, որպէսզի սրահը եւ կեդրոնը զարգանան:

Թատերախաղը սկսելէն առաջ, Հրանտ Մարգարեան կը բացատրէ, որ նոյն նիւթով այլ անգլերէն երկեր ալ գրած եւ բեմադրած է, ինչպէս՝ «Հայելիները», «Հրկիզուած հորիզոններ», «Սողոմոն Թեհլիրեան», «Ճորճ-Թաունի տղաքը»:

Հրանտ Մարգարեանի «Silence» ... խաղը՝ «Լուսթիւն»ը ..., տակաւին չէ հրատարակուած: Նոր կը բեմադրուէր: Որքա՛ն լաւ պիտի ըլլար, որ այս թատերախաղը թարգմանուէր Ֆրանսերէնի, արաբերէնի, գերմաներէնի, թրքերէնի եւ այլ լեզուներու, ներկայացուէր ոչ հայ հանդիսատեսին մանաւանդ:

Այս ընդհանուր հաստատումները մակերեսային հետաքրքրութեան մակարդակին պիտի մնան, - ո՞վ անհատնում դրուագներ չէ լսած եղեռնի մասին, պատումներ, որոնք դեռ կը շարունակուին, կը թարգմանուին, - եթէ չխօսինք պատումէն անդին երկի արծարծած քաղաքական, գաղափարական, իմաստասիրական եւ համամարդկային հարցերու, ինչպէս նաեւ բեմականացման, դերասաններու խաղին եւ մեկնաբանութեան մասին:

Լորրէն Սրապեան Միւզան-Շուշանի դերով

Այս առիթով հրատարակուած պրակի կողքի էջին վրայ արձանագրուած է՝ չփոթի առիթ չտալու միտումով, որ՝ «Հարկ է ճանշնալ 24 Ապրիլ 1915-ի ցեղասպանութիւնը»: Ամերիկացի մը՝ Մեկան էլիզապէթ Պանտելը, բացատրական էջ մը ունի, որ կ'անդրադառնայ ցեղասպանութեան, պատմութեան, եզրի գործածութեան պատմութեան, եւ կ'եզրակացնէ յիշելով, որ ցարդ 23 երկիրներ եւ Միացեալ Նահանգներու 48 նահանգներ ճանշնած են հայոց ցեղասպանութիւնը որպէս այդպիսին:

Թատրոնը: Հեղինակ՝ Հրանտ Մարգարեան: Ապա կու գան ներկայացման համար աշխատողներու 14 անուններ, որոնցմէ 13-ը ամերիկացիներ են:

Վեց դերակատարներ. Լորրէն Սրապեան, Չարլզ Քարէլ, Տէյվիտ Մ. Ֆարինկերն, Թոտ Լիսէա, Էվ Րոնֆէհ եւ Անտրիւ Քայա: Արհեստավարժներ: Իւրաքանչիւրը ունի թատերական գնահատուած փորձ: Ստացած են մրցանակներ:

Շուրջ երկու ժամ, յիսուն հանդիսատեսներու առջեւ, որոնց մէջ կային հազիւ տասնեակ մը հայեր, փոքրիկ եւ գրեթէ անպաճոյճ բեմը բարախեց եւ սրահը առաւ իր յուզումի խաղին մէջ:

Չարլզ Քարէլ (Խալիլ)՝ հսկայ մը, «Չար»ի մարմնացումը հանդիսացաւ աստիճանաբար, առանց կոպիտ չափազանցութիւններու, ցուցադրելով թուրք ջարդարարի, կեղծաւորի, կողոպտողի եւ բիրտ ազգայնամոլի տիպարը, օսմանցիկ թէ հանրապետականի չափիկով: Հանրապետական Թուրքիոյ արեւմտեան տարազով Խալիլը նոյնն էր:

Թոտ Լիսէա (Իհսան՝ Խալիլի որդին, բժիշկ)՝ հակառակ չարագործի որդին ըլլալուն, հակասութիւնն էր իր հօր, առանցքային

Թոտ Լիսէա (Իհսան)՝ ձախիմ,
եւ Չարլզ Քարէլ (Խալիլ)

տիպար մը, որ կը մարմնաւորէր հակազգայնականութիւնը, մարդկայնութիւնը, բարեկամութիւնը եւ թաքուն սէրը: Այսինքն այնպէս, որ իր պատմութեան հետ հաշտուած եւ բարոյական արժէքներու հասած պէտք է ըլլայ մարդը ընդհանրապէս եւ թուրքը՝ մասնաւորաբար:

Տէյվիտ Մ. Ֆարինկերն (Յակոբ՝ բժիշկ, ցեղասպանութեան գոհ), իր կոչման հաւատարիմ մաքուր անձնաւորութիւն մը, սիրոյ եւ ընտանիքի ըմբռնումը ունեցող անձ, որ կը վկայէր հայ ուսումնական մարդոց դրական դերի մասին, անհանդուրժողութեան աշխարհին մէջ: Ընչաքաղցութեան, մոլեռանդութեան եւ ազգայնամոլութեան գոհը:

Երիտասարդ էնտրու Ռայա (Օրհան)՝ թատերական հռչակաւոր ուսումնարանի սան, ջարդէ եւ հրդեհէ ճողոպրած հայ պատանի մը, որ որդեգրուած է Իհսանի կողմէ, այն յոյսով, որ ան կրնայ ըլլալ իր մտերիմ բարեկամ բժիշկ Յակոբի որդին: Ան կը կրէր ճակատագրէն հարուածուածի անհուն տխրութիւնը եւ անտէր որբի ծագման գաղտնիքի խռովքը յաջողեցաւ հաղորդել հանդիսատեսին:

Առանցքային կերպարն էր, ի հարկէ, Լոր-

րէն Սրապեան (Սիւզան-Շուշան), քանի որ թատերակի հանգոյցը իր շուրջ կը հիւսուէր: Շուշան սիրող կիներն էր Յակոբի: Վերջինի մահէն ետք պատմութիւնը կանգ առած էր: Ան կը վերադառնայ բժիշկ դարձած Սիւզանի նոր անձով, կը գտնէ իր բնակարանը, կ'ապրի իր գաւազը՝ Վահանը, վերագտնելու յոյսով: Այդ Վահանը կրնար ըլլալ Օրհանը: Օրհան, որ կ'արձագանգէ իր ներքին առհաւական կանչերուն, հայկական եկեղեցիներու պատկերներուն: Կարօտներու եւ վերականգնումի ալիքոծումներ տեղի կ'ունենան: Եւ Շուշան, երբ կը հասկնայ որ Օրհանը Վահան չէ, ազգի ամբողջականութեան եւ լինելութեան գիծին վրայ որբ հայ Օրհանի մէջ կը տեսնէ ազգի գաւազը, յոգնակի գաւազները, միութեան եւ վերականգնումի հզօր տենչին անդրադառնալով, քանի որ անոնցմով պիտի կերտուի ապագան: Շուշան խորհրդանիշն է նաեւ հայուն, որ հակառակ ամէն կարգի խոչընդոտներու, միշտ գիտցած է քաղաքակրթութեան սանդղակներէն բարձրանալ:

Այս երկին մէջ կար նաեւ ըստածի ետին չըստածը, տեսնուածի ետին՝ չտեսնուածը, ինչ որ մտածման եւ խորացման հարստացման կը մղէր հանդիսատեսը, նաեւ երբ արդէն վարագոյրը իջած էր:

Իհասանը Թուրքիոյ յոյսի տիպարն է, նախատիպը, եթէ կարելի է ըսել, Զարագուրուններու, որոնք անարդարութեան եւ ազգայնամոլութեան դէմ կը ցցուին: Թատերագիրը ապագայատես է՝ իր ձեւով, հաւատալով մարդուն ընդոծին ազնուութեան, հաւանօրէն նաեւ վաղուան իսկական բարի դրացիութեան, արդարութեան զգացումներ եւ մտածումներ, որոնք անտարբեր չեն կրնար ձգել հայը, նոյնիսկ եթէ ան ճգմուած է ցաւի ծանրութեան տակ: Այդ կը բնորոշէր Շուշանի

լուսթիւնը, երբ Իհասան իր սէրը կը բացայայտէ, որուն թելադրական իմաստը հանդիսատեսը իրեն հետ կը տանի, որուն պատասխանը Շուշան չունէր, ինչպէ՞ս կրնար ունենալ:

Եթէ նոր արար մը բացուէր, բեմէն բացակայ Նասիմէ հանրմը պիտի տեսնէինք, չարութեան մարմնացում խալիլի հարէմի ազնիւ հայուհին, որ մայրութիւն կ'ընէ հրկիզումէ ճողոպրած Օրհանի եւ թերեւս՝ Վահանի: Նասիմէ հայուհին, որ չի ներեր խալիլի եւ գայն ամէն օր քիչ մը կը սպաննէ, ճաշը թոյնի վերածելով: Բեմի ետին խաղցուող յունական ողբերգութիւն:

Ի հարկէ, հանդիսատեսը, այդ երկու ժամանակ ընթացքին կը բռնէ այս կամ այն խօսքը, իմաստութիւնը, օրինակ այն, որ ձեռքերը չեն սպաններ, այլ՝ միտքը: Հետեւաբար, կարելի է ըսել, որ ինչպէս հոգեվերլուծումով կը կատարուի, նոյն այդ միտքը, միտքերը կը սրբուին: Իսկական արդարութեան լուսեղէն ճամբան այդ է:

Եթէ կարելի եղաւ ոչ-հայ հասարակութիւնը արուեստով յուզել, ներկայացնելով Քալիսիոսքիի «Գազանը լուսնի վրայ» թատերական երկը, կը հաւատամ, որ «Լուսթիւնը...» երկով նոյն գեղեցիկ արկածախնդրութիւնը կարելի կ'ըլլայ կրկնել, ամբողջական աղմուկէ անդին՝ հասնելով հոգիներու:

Բաղձանք էր. լսող գտնելու յոյսով:

Արուեստով ազնուանալու եւ մեծնալու:

6 Մայիս, 2012
Քոփնիկ-Նիւ Եորք

ԷՄԷ ՍԵՉԷՐ

(Կենսագրական ծանոթություններ)

Էմե Սեչեր ծնած է 26 Յունիս 1913-ին, Խաղաղական Մարդիկից կղզին, եօթը զաւակներով աղքատ ընտանիք մը մէջ: Մեռած է 2008-ին: Հայրը՝ ուսուցիչ, մայրը՝ կարուհի: Կրթաթոշակ կը ստանայ Ֆրանսայէն եւ երկրորդական ուսման կը հետեւի հռչակաւոր Լուի լը Կրան վարժարանին մէջ: 1934-ին, ափրիկեցի եւ Անթիլեան կղզիներէն գրողներու հետ կը հիմնէ «Սեւ Ափրիկեցի Ուսանողը» թերթը, ուր առաջին անգամ կը հնչէ «խափշկութիւն»՝ *négritude* բառը, որպէս ընդունուած բնորոշում տիպարի մը, որ չի կրնար քաղաքակրթութիւն ստեղծել: Կը ծանօթանայ սենեկալցի մեծ բանաստեղծ Սետար Սենկորի, գրող Ուսման Սոսէի: Անոնց միջոցաւ կը վերագտնէ իր ափրիկեան գիտակցութիւնը: Այդ պահէն կը սկսի իր կողմէ փառաբանումը սեւերու արժեքներուն եւ իր նախնիներու հող՝ Ափրիկէի: 1935-ին կ'ընդունուի Բարձրագոյն Վարժարանը (Ecole Normale Supérieure) եւ կը սկսի գրել իր «Ծննդավայր Երկիր Վերադարձի Տետրեր»ը, որոնց հրատարակութենէն անմիջապէս ետք կը վերադառնայ Մարդիկից: Ընկերներու հետ կը հիմնէ գրական հանդէս մը: Կը յարի գրական գերիրապաշտութեան: Կը ծանօթանայ գերիրապաշտ բանաստեղծ Անտրէ Պրըթոնի: 1945-ին, Ֆոր-տը-Ֆրանսի քաղաքապետ կ'ընտրուի, Ֆրանսայի Համայնավար կուսակցութեան զօրակցութեամբ: Ապա պիտի հեռանայ համայնավարներէն, ազգերու նկատմամբ կուսակցութեան որդեգրած դիրքէն դժգոհելով: 1957-ին կը հիմնէ Մարդիկիցի Յառաջդիմական կուսակցութիւնը: Քաղաքական ասպարէզի կողքին կը շարունակէ իր գրական ստեղծագործական աշխատանքը: Գրած է բանաստեղծութիւններ եւ թատերախաղեր: Ունի 14 երկեր. բանաստեղծութիւն, թատրոն: Բազմաթիւ գիտաժողովներ նուիրուած են իր գրականութեան, որ լոյս տեսած է բազմաթիւ լեզուներով: Գրած է ֆրանսերէն: Եղած է Ֆրանսայի խորհրդարանի անդամ (1946-1993): Կը համարուի իր ծննդավայր հայրենիքի հայրը, պայքարող պաշտպանը ժողովուրդի մշակոյթին եւ քաղաքական իրաւունքներու ձեռքբերման: Ֆրանսան պատուած է Էմե Սեչերը, որ կը հանգչի Փարիզի Պանթէոնը, մեծերու կողքին: Մեծ մտաւորական մը, որ եղած է անմնացորդ յանձնառու իր ժողովուրդի մշակոյթին եւ դատին, հակառակ իր յաջողութիւններուն, մերժած է այլասերումը:

Ստորեւ քանի մը էջեր կը ներկայացնենք Սեչերի բանաստեղծութենէն: Բայց հայցման փորձը երբեք բաւարար հարազատութեամբ չի ներկայանար:

ԱՆՆՇԱՆ

Նամակ հեռաւոր բարեկամուհիի մը

Ես չեմ գամուած ժայռերու ամէնէն անհերթիւն
Ոչ մէկ թելաւոր սխրանք երբեք այցի եկաւ ինծի
Անդունդէն ոչ մէկ համերգ դէպի կողմս կը բարձրանայ
Եթէ ան չէ երբեմն լոկ հծծիւնը նաւաբեռն աղէտեալներու
Անօգուտ է ձշդել
Ոչ մէկ փոյթ արձանագրուած քաղաքացիական վիճակի
յայտնապէս զուտ կարօտի համար
Ոչ մէկ հաճոյակատար կտուցէ դէմքս է վիրաւոր
Ինչ որ կը մնայ
Ոչ մէկ լուրջ սպառնալիք ինծի դէմ
Դժուարութիւնները յետ-տեսողութեան
տեսողութեան ընդլայնումով կը փոխարինուին
Ես չեմ արածիր զարհուրանքով
Ես չեմ որոճար խղճահարութիւններ
Սոսկ ընթացիկ եղանակէն կ'աւարեմ
Ակնդէտ կը սպասեմ ժամանակը կայծի մը կարճատեւ
(կասած կոչուած ժամանակի)
հետքը հաճութեան մը կորստուած
կամ հրամանի եթէ կ'ուզէք

Յետ-գրութիւն.

Եթէ ամէն աւիշ խորտակուած է
Եթէ հոսանքը կը մերժուի
Եթէ կը նուաղի հովը մեղմիկ
Նոյնիսկ եթէ բեղմնափոշի եւ աւազ ինծի չեն հասնիր
ծննդական
Եթէ ինձմէ ինծի
անօգուտ արահետը կը վախճայ եւ կը շարունակուի
Որ միայն իմ լռութիւնս զիս կը յանձնէ
Հարուածով մը փոսին մէջ անկման
Յնծութիւնը թիւր ըմբռնուած
Ախժիքի* մը միայնակ
Ժամանակի եւ փրփուրի ձիաւոր

*Ախժիք- երկրի ընդերքի հալած մետաղներն ու ժայռերը (ֆրանսերէնով՝ magma)

ԽՕՍՔԵՐՈՒ ՓՈԽԱՆԱԿՈՒՄ

Արեւելք մը կրծոտել
 Արեւմուտք մը ծալել
 Կենդանիները փախած պիտի ըլլան
 քաղաքէն դուրս տանելով
 անոր ջերմութեան վերջին բանալին
 Այս պահուն հարց է
 հազիւ թէ
 դուռ մը դիմակազերծել
 խարխալելով ընդմէջ
 թախծութեան մտերիմ աղբահողի
 մինչեւ արագութիւնը մեղմութեան խիզախ
 որ ծառը կը դարձնէ իմ եղբայրս անվեհեր
 Իմ եղբայրս հովը ալիքով ծուստուած
 Իմ եղբայրս հրաբուխը նողկանքի
 Եւ հեծկլտութիւնը անդադար կուլ տրուած
 Ալեքախի

ԱՐԵՒ ԵՒ ԶՈՒՐ

Իմ ջուրս չ'ունկնդրեր
 իմ ջուրս կ'երգէ զերթ գաղտնիք
 Իմ ջուրս չ'երգեր
 իմ ջուրս կը ցնծայ զերթ գաղտնիք
 Իմ ջուրս կը բանի
 եւ կը ցնծայ ընդմէջ ամէն եղէգի
 մինչեւ կաթը խնդութի
 Իմ ջուրս տղայ մըն է փոքրիկ
 իմ ջուրս խուլ մըն է
 իմ ջուրս հսկայ մըն է որ առիւծ մը կը պահէ կուրծքին
 ո՛վ գինի
 ընդարձակ անհուն
 քու նայուածքիդ ծոթրինով մեղսակից եւ շքեղ

ԲԱԳԻՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ

ԹՈՉՈՒՆՆԵՐ

Աքսորը այսպէս կը հեռանայ մսուրին մէջ աստղերու
Իրեն հետ տանելով անձարակ հունտեր թռչուններուն ժամանակէն ծնած
որոնք երբեք չեն քնանար երբեք
մինչեւ տարածութիւնները բերրի մանկութիւններուն յուզուած

ԱՆՏԱՐԱՆՋԱՏԵԼԻ

ամէն բանի դէմ որ կը կշռէ բորոտութեան արժէքով
ընդդէմ դիւթանքին չար
մեր գէնքը կրնայ ըլլալ միայն
բոցավառ ցիցը միջօրէի
ամէն կալի
ծակելու համար հաստ բիբը ոճիրին

մաքսանենգութիւն
գէշ կը պահէք աստուած մը որ միշտ խոյս կու տայ

քու մուխդ իմ սովս քու տօնդ
Ազատութիւն

ՃՇՄԱՐՏԱՊԷՍ...

Ժայռը որ կը փշրուի եւ կը վերածուի գուղձերու
անապատը որ կը մաղուի որպէս ցորեն
օրը որ կը հեգուի ինչպէս թռչուն
թիապարտը ստրուկը մերժուածը
հասակ փթթած դաշնաւոր
գիշերը բեմնաւորուած աւարտ սովի
թուք երեսին

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ

Pakine

Եւ պատմութիւնն այս որուն ընդմէջէն ասելի լաւ կը քալեմ ես
քան լոյս օրով

գիշերը բռնկած ազատագրուած երազը պարտադիր
կրակը որ մեզ մեզի կը վերադարձնէ
հորիզոնը նախատուած ի հարկէ
մանուկ մը պիտի բանայ դուռը...

ԱՆԻԻԸ

Անիւր մարդուն գեղեցկագոյն գիտն է եւ միակը
կայ արեւը որ կը դառնայ
կայ երկիրը որ կը դառնայ
կայ դէմքդ որ կը դառնայ սոնակին վրայ վզիդ
երբ կ'արտասուես
բայց դուք վայրկեաններ պիտի չոլորուիք ձախարակին վրայ ապրելու
արիւնը լակուած
տառապելու արուեստը սրուած ինչպէս կոծապները ծառի
ձմրան դանակներով
եղնիկը կը հարբի չխմելով
որ ինծի համար կը դնէ անսպասելի հորածնօտին
քու դէմքդ կայմագրկուած ծիծեռնանաւու
դէմքդ
ինչպէս գիտ մը քնացող լիձի յատակին
եւ որ կը ծնի օրուան խոտ եւ տարի
կը ծլի

ԷՄԻՆ ՍԵԳԵՐԻ ԳՈՐԾԵՐԻՆ ԺԱՆՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

● Բոլոր մարդերը նույն իրաւունքները ունին... Բայց ընդհանուրին մէջ կան ոմանք որոնք միւսներէն աւելի իշխանութիւն ունին: Հոն է անհաւասարութիւնը (La Tragédie du roi Christophe):

● Քաղաքակրթութիւն մը, որ լուծելու անկարող կը հանդիսանայ գործելու ընթացքի իր խնդիրները, անկումային վիճակի մէջ գտնուող քաղաքակրթութիւն մըն է (Ճառ՝ գաղութարարութեան մասին):

● Նոյնինքն Աստուծոյ մատիտը անուետին չէ:

● Արդարութիւնը կ'ունկնդրէ գեղեցկութեան դռները:

● Մշակոյթի մարդը պէտք է ըլլայ հոգիներու ստեղծիչ:

Բանաստեղծութեան մասին՝

● Բանաստեղծական ճանաչումն այն է, ուր մարդը տղմացայտ կ'ընէ առարկան, իր զօրաշարժի ենթարկուած հարստութիւններով:

● Բանաստեղծութեան ընթացքը բնութիւնը դառնալու ընթացք մըն է, որ տեղի կ'ունենայ երեւակայութեան խելայեղ ճնշման ներքեւ:

● Գիտական ճշմարտութիւնը որպէս յատկանիշ ունի յարակցութիւնը եւ արդիւնաւէտութիւնը: Բանաստեղծական ճշմարտութիւնը որպէս յատկանիշ ունի գեղեցիկը:

ԷՄԻ ՍԵԳԵՐԻ ԳՈՐԾԵՐՈՒ ՅԱԿԻՐՃ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

- ♦ Cahier d'un retour au pays natal, Bordas 1947.
- ♦ Les Armes miraculeuses (poésie), Ed. Gallimard, Paris 1946.
- ♦ Soleil cou coupé (poésie), Ed. K., Paris 1948.
- ♦ Corps perdu (poésie, illustrations de Picasso), Ed. Fragrance, Paris 1949.
- ♦ Discours sur le colonialisme (essai), Ed. Réclame, Paris 1950.
- ♦ Et les chiens se taisaient (théâtre), Ed. Présence Africaine réédité en 1962.
- ♦ Lettre à Maurice Thorez (essai), Ed. Présence Africaine, Paris 1956.
- ♦ Ferrements (poésie), Ed. du Seuil, Paris 1960.
- ♦ Toussaint Louverture (essai), Club Français du Livre.
- ♦ Cadastre (poésie), Ed. du Seuil, Paris 1961.
- ♦ La Tragédie du Roi Christophe (théâtre), Ed. Présence Africaine, Paris 1963.
- ♦ Une saison au Congo (théâtre), Ed. du Seuil, Paris 1965.
- ♦ Une tempête (théâtre), Ed. du Seuil, Paris 1969.
- ♦ Moi, laminaire (poésie), Ed. du Seuil, Paris 1982.

ԸՆԹԵՐՑՄԱՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

Pakine

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

ԱՄԵՐԻԿԱ, ԱՄԵՐԻԿԱ ...

ԵՐԱԶ ԵՒ ԽՈՐՏԱԿՄԱՆ ԼՔՈՒՄՆԵՐ

(ՎԷՊ)

Հեղինակ՝ ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆ

Վաթսուկաններ. յաճախ կը հանդիպէի Յակոբ Պալեանին, Փարիզի մէջ: Այդ օրերուն իսկ խանդավառ ազգային գործիչ մըն էր Պալեան: Կը վարէր մայրաքաղաքի հայկական ճայնասփիւռը, անկէ՝ վառ յօդուածներ կարդալով ունկնդիրներու համար: Մեծապէս սատարած էր Մարսիլիոյ մէջ ազգային վարժարանի մը բացման գործերուն: Գիտէի, որ ծնած էր Ալեքսանտրէթ եւ անցնելով Հայկէսն աւարտած էր քաղաքի Քարէն Եփփէ ազգային ճեմարանը, ապա Լիբանանի մէջ տիրացած բարձրագոյն ուսման՝ դառնալով ուսուցիչ, խմբագիր եւ հրապարակագիր:

Յաճախ հանդիպած էի իր յախուռն հրապարակագրական յօդուածներուն, ու այդ պատճառաւ այն տպաւորութիւնը տեղ գտած էր մտքիս մէջ, թէ Յակոբ Պալեանով մենք ունեցանք համարձակ հրապարակախօս մը:

Երբեք չէի մտածեր, որ օր մը պիտի հանդիպէի արձակագիր Պալեանին, որ ծառայութիւնը պիտի յատկացնէր զեղեցիկի սպասարկութեան, գրականութեան:

Եւ ահա, այս օրերուն Պէյրութ գալով, երբ «Բազին» հանդէսի խմբագրատան մէջ ունեցայ՝ հեղինակին իսկ ձեռքով անունիս մականգրուած վերոյիշեալ վէպը, այդ եղաւ մեծ անակնկալ մը ինծի համար:

Տուն հասնելուս կարդացի Պալեանի այս վէպը ու գտայ, որ երէկի հրապարակագրին մէջ գրագէտ մը շնչած է:

Մեր գրողներէն ոմանք երբեմն վարանած են ներկայացնել գաղութներու մէջ

մեր ապրած կեանքը: Տարագրութեան առաջին շրջանին անոնք տուած են Երկրին մէջ ապրուած հայ գիւղացիին առօրեան, մերթ ալ դիմած՝ պատմական նիւթերու:

Բայց ահա մէկը, այս պարագային Յակոբ Պալեան, իր վէպի նիւթը վերցուցած է Սփիւռքի հայուն անմիջական կեանքէն՝ նկարագրելով միաժամանակ տարագիր հայուն կրկնակի գաղթականի կեանքը իր խորագոյն ապրումներով, հիասթափութիւններով:

Սկիզբէն ըսենք, որ Յակոբ Պալեան գիտէ վիպել ու վիպիլ առանց սեթեւեթանքի, պահելով մեր լեզուին հմայքը, լարուած պահելով վիպումին ընթացքը, որով ընթերցողէն կը պահէ գաղտնիքը վէպի աւարտին:

Այս վէպը հայ երիտասարդի մը կեանքը կը ներկայացնէ, որ Մերձաւոր Արեւելքէն մեկնելով Միացեալ Նահանգներ, իր հետ տարած է մեծ յաջողութիւններու անմարելի երազը: Ան Արեւելքի մէջ սրտամօտ կապուած էր հայուհիի մը՝ Արմինէին, որուն խոստացած էր շուտափոյթ վերադարձ եւ սիրոյ պսակում: Հասնելով Ամերիկա, կ'այլափոխուի վէպին հերոսը, «նոր աշխարհ» հասնելուն առաջին իսկ պահերուն:

Հեղինակը լաւատեղեակ ամերիկեան բարքերուն, լաւագոյնս ու մերթ կարելի մանրամասնութեամբ կը ներկայացնէ այդ կեանքը, համոզիչ լեզուով մը:

Հայ երիտասարդին կեանքը յաջողութիւններու շարան մը ըլլալու կողքին կը դառնայ նաեւ հարուստ փորձառութիւն մը՝ կանացի վայելքներու հաշուոյն: Ան ի վերջոյ ամուսնութիւն կը կնքէ ամերիկուհիի մը հետ, որ շատ հեռու էր ամուսնոյն հայկականութիւնը ըմբռնելէ: Այս նորակազմ ընտանիքը կ'ունենայ երեք զաւակ, անոններով եւս ոչ հայկական, որոնք, իրենց կարգին, կը վարեն ոչ հայկական կեանք, քանի, ծնած են, այո՛, հայ հայրէ թէեւ, բայց չեն ունեցած որեւէ կապ իրենց հօր հայկականութեան հետ: Յանցաւոր են այս նոր սերունդի տղաքը: Իրենց մայրը ամերիկացի է, իրենք կ'ապրին ամերիկեան կեանքով:

Ընտանեկան կեանքը բաղձալի ըլլալու փոխարէն, կը պատուի անթափանց մառախուղով մը: Բաժանում չկայ թէեւ ամուսիններու միջեւ, ֆիզիքական բաժանում, բայց կայ հոգեկան բաժանում, այդ ալ խորապէս: Հսկայական այս երկրին մէջ հայ երիտասարդը կ'ապրի առանձնութիւն մը, որ ողբալի է: Ու թէեւ նոյն երիտասարդը կ'ըմբռնէ սեռային սանձարձակութեան բազում պահեր, պահ մը նաեւ սիրոյ պահեր, իրաւ սիրոյ պահեր, բայց կը մնայ դժբախտ:

Այդ սեռային ու սիրային պահերը տրուած են հոգեբանական պատճառաբանեալ անցումներով ու մերթ տողի մը մէջ հոգեբանական ընդունելի վերլուծումներով:

Վէպին հերոսը չի մոռնար իր առաջին սէրը, որ Արեւելքի մէջ մնաց: Ու ինք յաճախանքը կ'ապրի այդ մաքուր սիրոյ, կը յիշէ իր Արմինէն, որմէ բաժնուած էր մօտալուտ վերադարձի խոստումով: Իրեն շուայլուած սեռային պահերուն իսկ, սիրոյ պահերուն իսկ, հայու ոգին գլուխը կը ցցէ եւ գինք կը մղէ որ փնտռէ հայկական շրջանակ: Հարստացած է, չի բաւարարուիր իր դիզած հարստութեամբ, հայկական, հայու ծինները զգաստութեան կը հրաւիրեն գինք:

Օր մըն ալ վէպին հերոսը կը յաջողի իր ամբողջ ընտանիքը՝ երեք զաւակներն ու կինը, բերել Արեւելք՝ մօրը, քոյրերուն, եղբօրը եւ հարազատներուն հանդիպելու համար:

Այդ հանդիպումները հեռու են երջանկաբեր ըլլալէ: Այս բոլորը հեղինակը կրցած է տալ պատճառաբանուած օրինակներով: Հայ մեծ մօրը թոռները հայ չեն, ամերիկացի հարսը մղոններով հեռու է հայ մեծ մայրիկին հոգեկան աշխարհը ըմբռնելէ: Մեծ յոյսերով Ամերիկա մեկնած երիտասարդին բոլոր երազները կը փշրուին «ամերիկեան կեանք» սալայատակին վրայ:

Ան իր հայրենիքը երազող պարտեալ մըն է:

Կրնամ ըսել, որ Յակոբ Պալեանի այս վէպը յաջողած գրական գործ մըն է, հրապարակագրութեան կողքին գրագէտը հաստատող: Բայց

չկարծէք յանկարծ, որ Պալեան գրողը բաւականացած է ամերիկեան կեանքի լոկ վատ երեսը, կողմերը ցուցադրելով: Հոն կը գտնէք նաեւ մարդկային խոր ապրումներու տէր անհատներ, անոնցմէ ոմանց մօտ ներկայ է իրաւ սիրոյ ապրումը, ոմանք խորապէս կը տխրին ի լուր Հայաստանի մէջ պատահած երկրաշարժի մեծ աղէտին, ոմանք ալ լիաբուռն կը փութան Հայաստանի օգնութեան:

Բազմաթիւ հատորներու հեղինակ է Յակոբ Պալեան, եւ եթէ այդ հատորներուն մեծ մասը նուիրուած է հայ դատին, պահանջատիրութեան, մայրենի լեզուի պաշտպանութեան, քաղաքական անցուղարձերու, ապա այս մէկը՝ «Ամերիկա, Ամերիկա ... երազ եւ խորտակման լքումներ» վէպը արի նշանաճող մըն է բացուած դէպի մեր գեղեցիկ գրականութիւնը:

Բարի երթ Յակոբ Պալեանին:

30 Մարտ, 2012
Պէյրութ

ՍԱԳՕ ԱՐԵԱՆ

ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆԻ

ԱՄԵՐԻԿԱ, ԱՄԵՐԻԿԱ...-Ն

«Կեանքը թափով կը շարունակուէր: Եթէ ոչ կեանքը, այլ աշխատանքս կը ծաւալէր: Եթէ աշխատանքս չկլանէր զիս, պիտի կարենայի՞ դիմանալ այս նոր բնոյթով ամայացման: Ամերիկա հասնելէս երեսուն տարի ետք, հակառակ արտաքնապէս յաջողած ըլլալու ձգած տպաւորութեանս, ինքզինքս կը նմանցնէի ամէն բան կորսնցուցած խաղատունէ դուրս եկող անձի, որ այլեւս չի տեսներ ճամբուն ծայրը, կամ շուարածի մը, որ կանգ առած կ'ըլլայ անելի մը անլուսամուտ պատին առջեւ: Բոլոր սիրած դէմքերս չկային»:

Մտանք վէպի կորիզին մէջ, Յակոբ Պալեանի՝ «Ամերիկա Ամերիկա ... երազ եւ խորտակման լքումներ» 2012, նորատիպին հերոսը՝ Լեւոն Արիսեան այսպէս կը բարբառի տարիներ ետք, երբ կը հանդիպի Ամերիկայի իսկական պատկերին: Արեւելք ծնած եւ գաղթականի զաւակ Լեւոն Արիսեանը ինչ ինչ միջոցներով կը ձգէ իր բնակավայրն ու ծննդավայրը ու կ'երթայ մեծ երազի մը ետեւէն, վէպի ամբողջ երկայնքին տեսակ մը հալածախտ կայ, վերադարձի, սոսկումի, անցեալին հասնելու փափաք մը, որ մերթ կը դառնայ անիրական ու անտեղի:

Հոն ձգած է մայր ու քոյրեր, հոն ձգած է իր այնքան սիրելի Արմինէն, որուն հետ պատումին սկիզբը ապրած է սիրոյ պահեր եւ կնքած՝ վերադառնալու դաշինք:

Լեւոնի համար Ամերիկան կը դառնայ իր փառասիրութիւններուն յագուրդ տուող մայր ցամաքը - ինչպէս ինք կը նշէ քանիցս. «Փառասիրութիւններս սահման չունին, անվերջանալի են»: Ուսում եւ համալսարան, ասպարէզ ու ծանօթութիւններ, ու այսպէս վէպը կաթիլ-կաթիլ կը հոսի ընթերցողին վրայ: Դէպքերը արագօրէն կ'աճին - նոր միջավայր ու նոր անուններ. հերթաբար ուր-

ուղագծուած ծանօթութիւնները, մերթ պատահական են, մերթ մտածուած ու մերթ ալ արկածի պէս անցողիկ, որոնք կը մաքրեն իրենց հետքերը Լեւոնի բաց սրտին վրայէն:

Հետաքրքրական է որ իր շփումները հայկական միջավայրին հետ, միշտ եւ ընդգծելի է այս մէկը, կը սահմանուին տեղույն՝ ըսենք Նոր Եորքի եկեղեցւոյն շուրջ, ու կը մեռնին - այդ չկայացած ծանօթութիւնները կը մեռնին եկեղեցւոյ բակին մէջ:

Հերթաբար՝ Քինկզլի, Համիլթըն եւ Ռիչըրտս ընտանիքներուն հետ ստեղծուած բարեկամութիւններուն կիզակէտը՝ Լեւոնի համար մերթ կը դառնայ ճակատագրական, իւրաքանչիւր հանդիպումէ կը ծնին նոր ծանօթութիւններ ու հերթաբար ան սիրարկածներով կը լեցնէ իր պանդուխտի օրերը: Անգամ կ'ամուսնանայ Պոսթընէն ազնուական համարուած՝ էլիզապէթ Ռիչըրտսընին հետ, կ'ունենան երեք զաւակներ ու հոս է արդէն որ ինքնութեան տագնապը կը հարուածէ զինք:

Ան՝ Լեւոն Արիսեան, նոյնիսկ անգոր է իր զաւակներուն անունները որոշելու բնական պահանջին առջեւ: Օտար անունները կը ստիպեն զինք մտածել, որ կապը Արիսեաններուն հետ օրէ օր կը նօսրանայ: Կու գան Հայէպ. Լեւոնի համար այս փորձառութիւնը բաւական ծանր կը հանդիսանայ: Երբ կը խօսի կնոջը հետ նորէն վերադառնալու, կամ անգամ մըն ալ պտոյտ մը կատարելու դէպի արեւելք, կինը վիրաւորական շեշտով աւելորդ կը համարէ ատիկա: Երկու ամուսիններուն միջեւ բացը կը խորանայ, կինը Պոսթըն կը մեկնի իր կեանքը շարունակելու, բնականաբար երեխաներուն հետ մէկտեղ:

Լեւոնի անձնական կեանքը կը վերադասաւորուի, մինակութեան չրջան մը կ'անցընէ, ասպարէզին մէջ իր արձանագրած յաջողութիւնները զինք կը տանին նոր բարձունքներու, երիզի ամբողջ երկայնքին նշմարելի է անոր փափաքը՝ վերագտնելու մայրն ու հարազատները, բայց՝ անօգուտ:

Լեւոն իր էութեամբ մտած է ամերիկեան կեանքի երականներուն մէջ. ամերիկացի է, եկուոր ամերիկացի մը, որ իր ոլորտին մէջ ունի եւ նուաճուած դիրք, եւ անուն, եւ դրամ: «Գիշերը ուշ ատեն տուն դարձայ, — կը պատմէ ան: Երջանկութեան յոգնութիւն մը կը զգայի: «Ամերիկա»ն իր խոստումը յարգած էր, իր դռները լայն բացած էր փառասիրութիւններու առջեւ: Որքա՛ն ուրախ պիտի ըլլար մայրս: Արմինէ՞ն ... Որքան պիտի ուզէի, որ Սէնտին ու Ֆիոնան ներկայ ըլլային: Օտար աշխարհի առանձնութեանս մէջ բնական էին անոնք: Որբութենէս ետք բախտը ժպիտ պահած էր: Վաղորդայնները կը թուէին խոստմնալից ըլլալ: Կ'ապրէի յաջողութեան առթած գինովութիւնը: Ոչ իսկ պահիկ մը մտքովս անցաւ վերադառնալ:»

Արիսեան երբեմն հեզնանքով կը նայի զրամատան իր հաշիւներուն, բայց անոնց մէջ կը վերագտնէ իր գոյութեան իմաստը: Զաւակներէն կ'առնէ բաւական տարաբնոյթ լուրեր: Երուանդ — Լեւոնի հօր անունը կրելու կոչուած եւ կնոջ որոշումով՝ Պոպ անուանուած առջինեկ զաւակը կը հեռանայ դէպի հեռաւոր Ալասքա: Յետոյ արկածի մը զոհ երթալով կը մահանայ, միւս երեխան, աւելի անորոշ դիմագիծով զարմանալի մըն ալ ան, այլ պայմաններու տակ կը մահանայ, իսկ զուստը՝ որ նաւաստի է եւ կը ճամբորդէ երկրէ-երկիր զինւորական ռազմանաւով, կ'ամուսնանայ իր կարգին օտարի մը հետ:

Թեյը կտրուած է, Լեւոն կ'այցելէ իր հիւանդ կնոջ, որ իր կարգին մեղայի գալու պէս խոստովանութիւններ կը փորձէ ընել, ծանր հիւանդ էլիզապէթն ալ կը մահանայ խոր տխրութեան մատնելով զինք:

Կը մէջըբերեմ. «Մէկ շաբաթ մնացի Պոսթոն: Էլիզապէթ հանգչեցաւ Ռիչրտսներու ընտանեկան դամբարանը: Հէրիի եւ Սինթիայի ներկայութեան բացի էլիզապէթի յանձնած ծրարը: Ներողութիւն խնդրող երկար նամակ մը կար, իր ժառանգած ստացուածքը բաժնած էր երեք զաւակներուն եւ Ֆլորիտա գտնուող կալուած մը եւ բաժնեթուղթեր կտակած էր ինծի, որպէսզի չփճանան: Նամակի վերջաւորութեան գրած էր, որ յատուկ գումարով մը Ֆոնտ կը հաստատէր էմ. էյ .թի. ուսանող հայերու համար: Էլիզապէթ սրբազրուած տենչերով ուզած էր մեկնիլ: Մտածեցի, որ մարդիկ ինչո՞ւ ուշ կ'արթնան լաւ գործերու համար: Բայց բոլորս ալ սուղ վճարած էինք կոյր, անհանդուրժող եւ բիրտ ամերիկայնացման համար: Ափսո՛ս իրեն, էլիզապէթին, զաւակներուս եւ ինծի ...»:

Լեւոն կը քաշուի կեանքէն, մինչ այդ գտած է նոր ընկերուհի մը՝ Փաթ անունով, որ կոչուած է կատարելու պահապան հրեշտակի դեր: Փաթ կը հանէ զինք մենութեան տազնապէն, կ'ապրին միասին ամուսիններու պէս, թէեւ առկայ է տարիքի տարբերութիւն մը, եւ որուն առջեւ Լեւոն գէշ կը զգայ: Օր մըն ալ Փաթ կը վատանայ եւ ի յայտ կու գայ խլիրդով վարակուած ըլլալու փաստը: Կը մեռնի Լեւոնի Հրեշտակը, խոր տխրութեան նոր ալիքով մը հարւածելով՝ անտէր մնացած Լեւոնը: «Այլեւս կեանքէն ականկալութիւն չունէի: Կրկին որբացած էի: Բայց այս անգամ ապագայի փառասիրութիւններ չունէի: Մէկ պայուսակով Ալապամա հասած երիտասարդը չէի: Յիշատակներ ունէի, որոնք տարիներու հեռացման հետ կը քաղցրանային, կը գեղեցկանային: Գրասենեակ կ'երթայի ժամացոյցի ճշգրտութեամբ: Գործերը աստիճանաբար յանձնած էի ուրիշներու: Չէի ճամբորդեր: Կը պատրաստուէի վերջնականապէս դադրիլ աշխատանքէ: Մեծ քաղաքին մէջ տիեզերքս փոքրացած էր:»

Վէպին հերոսը այս անգամ որոշում կը կայացնէ լքելու իր ասպարէզը եւ հե-

ռանալու նիւ Եորքէն: Կը հաստատուի Կլէնտէյլ-Լոս Անճելըս, ուր հայկական շուկայի առկայ է ու թարմ: Հայկական ճակատին վրայ է միշտ, զինք ձեռնարկներու առաջին, թիւ մէկ հիւրը կը համարեն, կը պատուեն ձեռով մը, ան ալ չի գլանար նիւթական պէտք եղած օժանդակութեան համար ձեռք երկարելու:

Վէպի աւարտին կը մնայ մինակութեան մէջ, հին սէրէրուն վերյուշով կ'ապրի: Անգամ իր յառաջացեալ տարիքին, վերստին կը գտնէ չկայացած այլ սիրոյ մը խոստումը եղած Այլինը, որ Լոս Անճելըս է եկած մասնակցելու իր ասպարէզին հետ կապ ունեցող սեմինարի մը:

Փրկութեան լաստ է իրեն համար Այլինը, որուն վերապահուած էր տխուր ճակատագիր: Զինք փոխադրող օդանաւը՝ Ափրիկէի վերեւ կը ջախջախուէր: Ծանր սուգի մատնելով զինք ճանչցողները:

Լեւոն կ'ապրի լուրթեամբ: Հարկ եղած նուիրատուութիւնները եւ կտակը կը ձգէ հայկական միութեան մը տրամադրութեան տակ եւ կը խնդրէ որ իր ունեցած գիրքերը իր ողջուցը փոխադրեն շուտով՝ իր յատկացնելիք գումարով կառուցուելիք ու «Արմինէ» անունը կրող գրադարանը:

Լեւոն Արիսեան կը մահանայ: Կը մահանայ խոր լուրթեան մը մէջ: Մահազդ մը կը դրուի տեղույն օրաթերթերէն մէկուն մէջ, եւ ապա, տարիներ անց, կը յայտնուի իր ձեռագիրը կրող այս կեանքի պատումը, զոր մենք կոչեցինք՝ Վէպ:

Եզրակացնենք:

Հայու վէպ: Փոքր ժողովուրդներուն յատուկ եւ արեւելք-արեւմուտք մեծ պատերազմին ուրուագիծը կրող կեանքի պատմութիւն մը, որուն միջոցաւ Յակոբ Պալեան իր նշանառու աչքով եւ դէպքերու արագ զարգացումով կը պատմէ մասնիկ մը մեզմէ, կտոր մը մեր տագնապէն ու արեւմուտքին վերապահութեամբ նայելու մեր տրամադրութեան կողմ տայ նոր երանգ ու շնչտ:

Վէպի ամբողջ երկայնքին հայրենասիրական քարոզները չքացած են: Այս մէկը դրական լիցք կ'ապահովէ պատումին: Դէպքերուն արագ զարգացումն ալ հեղինակին հրապարակագիր ըլլալու փաստով կ'ուրուագծուի:

Վա՞տ է Ամերիկան. թերեւս: Դրա՞խտ է արեւմուտքը. թերեւս: Պալեան այս հարցումը կը բարձրացնէ մեզմէ իւրաքանչիւրի հոգիին մէջ: Կը տեղաւորէ այդ հարցումը, կը մշակէ, թեր ու դէմ վիճակներ կը բանայ մեր աչքերուն եւ կը ստիպէ, որ մենք ալ մտածենք այս հարցերուն մասին: Կ'ուզէ մեզ ալ մասնակից դարձնել այս խնդրի արծարծման: Վէպը գրուած է: Վերջ: Սակայն անոր ճանապարհը կը սկսի ամէն անգամ, երբ մեզմէ մէկը իր աչքերով կը հասնի անոր վերջին շունչին, վերջին ստորակէտին ու Հերոսի վերջին - վերջին սրտի զարկին:

Մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ կ'ապրի ու կը միայն Լեւոն Արիսեան մը, որ կը բողոքէ իր ճակատագրին դէմ, կ'ուզէ բողոքը ապրիլ հեռանալով թերեւս իր հարազատներէն կամ ծննդավայրէն: Բողոքը կը վերափոխուի ու կը դառնայ կեանք: Աքսորեալի բոլոր վիճակները կան հոս, մինչեւ ուրացում, հեռացում եւ պանդխտութեան մէջ նոր մարդու մը վերափոխուելու իրադրութիւնը: Մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ կայ այդ փառասիրութիւնը, որ կրնայ զարնուիլ արեւմուտքի չոր, հեթանոս եւ մեքենայացած ժամացոյցի սլաքներուն, անոր անվերջանալի, օտար ու լուռ ճանապարհներուն:

Թէ ո՞ր կը տանին այդ ճանապարհները: Դուք, ես, բոլորս պիտի ըսենք ասիկա: Իմ պարագայիս՝ գերդաստանիս մէկ ծայրը օրինակ մխրճուած է Թորոնթոյի Եորք գերեզմանատանը մէջ, հեռուները գացի, ինչեւէ. Պալեանի հերոսները մէկ—մէկ կը հալին, ամերիկայի տարբեր—տարբեր ամայութիւններուն մէջ:

Ձեռն մնար՝ ոչ անուն, ոչ յիշատակ եւ ոչ ալ հետք: Անոնք իրենց հետ կը տանին բողոքը եւ բողոքի վրէժը, անոնք իրենց հետ կը տանին մեր մեծ հարցումը: Հարցումը, որ միայն հայերուն չի վերաբերիր, այլ մեծ քուրախին մէջ հալող ու փշրող բոլոր փոքրիկ ժողովուրդներուն...

Արիսեան կորսնցուց ամէն ինչ, նոյնիսկ իր անցեալը եւ տեղ-տեղ անունը, չահեցաւ իր թանկագին եսը, դարձաւ հարուստ ու յայտնի: Բայց իր մէջ մնաց արմատներուն վերադառնալու, արմատներէն ջուր խմելու, արմատներով ապրելու կարօտը:

Արմինէն մնաց իր ուղեղին մէջ, Արմինէին հետ չկայացած սիրոյ թելը փնտռեց ու մանեց իւրաքանչիւր կնոջ հետ, որուն պատահաբար հանդիպեցաւ ու որուն հետ կենակցեցաւ պատահաբար: Բոլոր կիներուն մէջ ան փնտռեց Արմինէի շուքը նոյնիսկ:

Ձինք փոխեցին այդ կիները, ըսել ուզեցին, որ սիրոյ հետ կապ չունի կենակցելու արարքը, համոզուեցա՞ւ արդեօք, այդպէս մեր հերոսը ուզեց մտնել խաղին մէջ, որպէսզի մինակութեան մէջ չմեռնի ու չլռէ իր սիրտը:

Մէջբերում. «Միւս կողմէ՝ իր ճանապարհի սկիզբին յայտնուած հնդիկ սենեկակիցը հպարտանքով պատմեց անոր, որ ուսումը ստանալէ ետք պիտի վերադառնայ իր երկիրը: Արտէշ հպարտութեամբ ըսաւ, որ՝ «թէեւ Հնդկաստանը աղքատ երկիր է, բայց իմս է»: Արիսեան սակայն ոչ մէկ անգամ մտածեց հայրենիք մը վերադառնալու մասին: Ճիշդ է, ցնցուեցաւ Հայաստանը վիրաւորող երկրաշարժով, ու նոյնիսկ օժանդակութիւն փորձեց հասցնել հոն: Բայց մտքէն չանցաւ երկիր ունենալու փաստը կամ երեւոյթը, ընդհանրապէս»:

Արիսեան հայրենիք չունէր, արեւելքէն պարպուած ու արեւմուտքի չէնչող դատարկութեան մէջ լողաց, այնքան մը, որ խեղդամահ չըլլայ ու ապրեցաւ այդպէս:

Սփիւռքի մէջ մեծցած ծաղիկին պէս, որ կ'աճի օդին մէջ, յաճախ բնականօրէն կը փոխէ, կը փոխէ տուն ու միջավայր, նոր երգիք կը հիւսէ, նոր հարեւաններ կ'ունենայ, բայց այն հողը որուն վրայ կ'ապրի ու մինչեւ անգամ կը մեռնի՝ իր հողը չէ: Իրեն չի պատկանիր: Ողբի պէտք չէ վերածել այս երեւոյթը, ասիկա ճշմարտութիւն մըն է. եւ ինչպէս Պալեան ինք չի սիրեր լալկան ոճը, վէպի ամբողջ երկայնքին կ'անդրանցնի ցաւն ու կորուստի զգացումը:

Որովհետեւ եթէ կայ ցաւ, ուրեմն անոր կողքին կայ կեանք. ցաւը գնայուն է, սակայն ինչպէս ինքնութեան տագնապը, կարեւորը կեանքն է: Արդեօք ճիշդ արժեւորեց Լեւոն Արիսեան իր ողջ կեանքը, հարցումը կը յանձնուի ընթերցողի դատաստանին: Կամ ի՞նչ կրնար ըլլար ան, եթէ ապրէր ու մնար արեւելքի մէջ:

Ամէն փորձ, ամէն կեանք, ամէն պատում արժանի է ուշադրութեան: Կարեկցանքով չի գրեր Յակոբ Պալեան, այլ կը կարեւորէ ապրուած փորձառութիւնը, այդ փորձառութիւնը կ'ընդգծէ, չունի հաւանական լուծումներ ու լաւ է ատիկա: Կարեւոր փորձ է այս մէկը, որ սակայն չ'անցնիր սփիւռքի մեծ խնդրին՝ ձուլման հիմնական թնձուկին, որուն վարպետն է Շահան Շահնուր:

Պալեան կը յաջողի այնքան մը, որ իր վէպը կը դրուի շրջանառութեան մէջ: Դարուն վէպը չէ այս մէկը: Ծշմարտութեան հետ ապրող, ճշմարտութեան հետ հաշուկշիռի մտնող փորձառարական գրականութիւն է: Յոսալ, որ հեղինակը նետուի նոր գործեր ստեղծելու իր առաքելութեան: Ինք օրէն կը հաւատայ, որ գրելը ճակատագիր է ու եթէ այդպէս է, բացուած ճանապարհը գնահատելի է մէկու մը համար, որ առնուազն յիսուն եւ աւելի տարիներէ ի վեր գրիչ կը շարժէ:

Գրողը լաւագոյնս կատարած է իր գործը, յոսալի է, որ խօսուի գործին մասին, ան չմնայ դարակներու մէջ, գրուի, ներկայացուի եւ արժարժուի: Այն ատեն գրականութեան ճանապարհին անիւները նորէն կը շրջենք ու ապրող գրականութեան նոր փայլ կու տանք նաեւ մենք: Մեզմէ իւրաքանչիւրը:

11 Ապրիլ, 2012
Պէյրութ

Ա.Ի. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿ ՄԸ ԱՒ. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԵՆ

Ստորել կը հրատարակենք Աւետիք Իսահակեանի անտիպ նամակներէն մին, յղուած Գուրգէն Բորեանին - բանաստեղծ, թատերագիր, թարգմանիչ, «Գրական թերթ»ի խմբագիր՝ 1938-1941: Նամակին լուսապատճենը «ԲԱԳԻՆ»ի տրամադրեց Աւետիք Իսահակեանի թոռը՝ Արիկ Իսահակեան: Նամակի թուականը, հասցեն եւ արծարծած հարցերը կը վկայեն այդ օրերուն տիրող մթնոլորտի մասին: Դժուար եղած է հայ գրողի կացութիւնը, երբ ան ստիպուած էր «ապսպրուած» գրականութիւն մշակելու: Կը հրատարակենք նաեւ Աւետիք Իսահակեանի ձեռագիր էջի պատճենը: Ընթերցողը եթէ ճիշդ մը ընէ այդ ձեռագիրը կարդալու, պիտի հաստատէ, որ Պօղոս Մակինցեանի «դէկրետ»ով հաստատուած «արդի ուղղագրութեան» առաջին շրջանն է, որ յետոյ մասամբ բարեկարգման ենթարկուեցաւ: Ի հարկէ, պէտք է գիտնալ, որ մինչեւ իր Խորհրդային Ռայաստան վերադարձը, Աւետիք Իսահակեան կը գրէր դասական կամ մետրոպէան ուղղագրութեամբ:

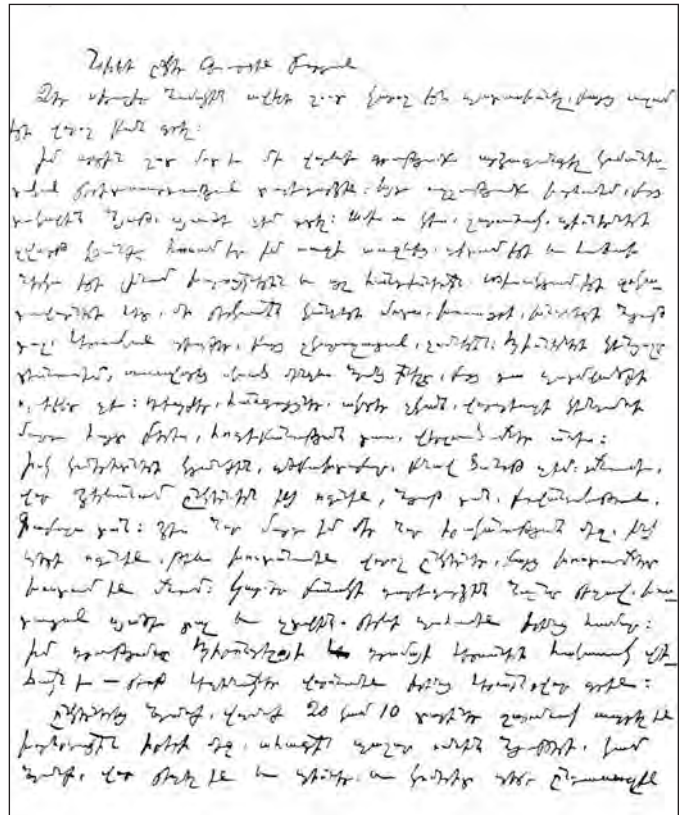
Սիրելի ընկեր Գուրգէն Բորեան,

Ձեր սիրալիր նամակին աւելի շուտ կարող էի պատասխանել, բայց ուզում էի որոշ բան գրել:

Իմ սրտին շատ մօտ եւ մի որեւէ գրութեամբ արձագանգել կոմունիստական երիտասարդութեան տարեդարձին: Այդ ուղղութեամբ խորհում եմ, բայց տակաւին նիւթ, սիւժէ չեմ գտել: Ամիս ու կէս, շարունակ, պիտոններն զուարթ կեանքը հոսում էր իմ աչքի առջեւից, դիտում էի եւ յաճախ ներկայ էի լինում խորոյկներին եւ այլ հանդէսներին: Տեսակցում էի ջոկատավարների հետ, մի երկուսին կանչեցի մօտս, խօսացրի, խնդրեցի նիւթ տալ, հերոսական դէպքեր, բայց չկարողացան, չունէին: Պիտոնների կենցաղը տեսնում եմ, առաւօտից սկսած մինչեւ նրանց քնելը, բայց դա պատմութեան օրինակ է: Դէպքեր, հանդիպումներ, ակտեր չկան, որպէսզի կենդանի մարդ յայտ բերես, հոգեբանութիւն տաս, վերլուծումներ անես: Իսկ կոմերիտների կեանքին, դժբախտարար, բնաւ ծանօթ չեմ: Մնում է, որ Երեւանում ընկերներն ինձ օգնեն, նիւթ տան, բովանդակութիւն, գաբալա տան: Ես նոր մարդ եմ մեր նոր իրականութեան մէջ. ինձ պիտի օգնեն, թէեւ խոստանում են որոշ ընկերներ, բայց խոստումները խոստում են մնում: Կարմիր բանակի պատերազմին նոյնը եղաւ. խոստացան սիւժէ տալ եւ չտուին. երեւի պահում են իրենց համար: Իմ դրութիւնը Պիրանտելոյի դրամայի հերոսների հակառակ վիճակն է — եօթ հեղինակներ որոնում են իրենց հերոսին, որ գրեն:

Ընկերներից նրանք, որոնք 20 կամ 10 տարիներ շարունակ ապրել են խորհրդային իրերի մէջ, ահագին պաշար ունին նիւթերի, կամ նրանք, որ եղել են պիտոններ եւ կոմերիտ պիտի ընդառնեն եւ նիւթեր տան, ինչպէս կիրառւում է ուրիշ տեղեր. այլապէս՝ ուսանողների ասածի պէս՝ մատը ծծելով կարելի է իրականութիւն վերարտադրել: Իմ տեսած եւ ապրած կանքը — 63 տարեկան մարդու — նախապատերազմեան շրջանն է Ռուսաստանում եւ նրանից յետոյ Եւրոպայում. այդ կեանքից ինչքան ուզուի՝ կարող եմ տալ, բայց այժմեական արժէք չունի: Դրա հետեւանքով իմ կացութիւնը, իրեւ չին գրողի, նախանձերի չէ, մանաւանդ որ գրողի, թո՛ղ ներուրի ասել ինձ, որը ուզում էր անունը ստորագրել ոչ-խալտուրային գրութեան ներքոյ:

Սիրելի ընկ. Բորեան՝ ի միջի այլոց, իմ՝ այստեղ կատարած աշխատանքներից դժգոհ չեմ. վերջացրի մի պոեմ «Հայրենի հո-

դր» վերնագրով. մի փրպակի սխեման կազմեցի, որ Երեւանում պիտի ձեռնարկեմ գրել. եւ վերջացնելու եմ իմ մի անախորժ գործ — Ստենդալի «Սեւ եւ Կարմիր» վէպի թարգմանութեան համեմատութիւնը բնագրի հետ:

Մօտ օրերս կը վերադառնամ Երեւան:

Ցաւում եմ, որ ժամանակ չունեցայ Ծաղկաձոր գալու:

Ձերմ բարեկներ ընկ. Հրաչեային եւ Ձեզ իմ եւ տիկ. Սոփիկի կողմից:

Ձեր՝ Աւետիք Իսահակեան

31 Օգոստոսի 1938

Ծաղկաձոր:

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆԻ ԵՒ ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՒՈՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

1916ին լոյս տեսաւ Կոստան Զարեանի «Երեք երգ ասելու համար վիշտը երկրի եւ վիշտը երկնքի» վիպերգի առաջին մասի իտալերէն թարգմանութիւնը՝ «Երեք երգեր ըսելու ցաւերը երկրի եւ ցաւերը երկնքներու» վերնագրով, իտալական «L'Eroica» ամսագրին մէջ: Իտալական գրական-գեղարուեստական այս կարեւոր հանդէսը, որ առաջին շրջանին (1911-1921-ին) լոյս տեսած է Լա Սպեցիա, իսկ երկրորդ շրջանին (1924-1944)՝ Միլանոյի մէջ, նախաձեռնած էր Ա. Աշխարհամարտի նահատակ ժողովուրդներուն նուիրուած յատուկ թիւերու հրատարակութեան (Պելճիքա, Սերպիա, Հայաստան եւ Լեհաստան): Զարեանի վիպերգը մաս կը կազմէր «Հայաստանին» («All'Armenia») ձօնուած համարին, որ կը բացուէր խմբագրի՝ Էթթորէ Գոցանիի (1884-1971) «Արեւելքի հումայեցիները» ներածական յօդուածով: Հանդէսին կողքը ձեւաւորած էր պելճիքացի արուեստագէտ Շաուլ Տուտրլէն (1861-1938), իսկ վիպերգը զարդարուած էր իտալացի չորս երիտասարդ արուեստագէտներու՝ Ամբրիկո Պարթոլիի (1890-1971), Էնրիքօ Փրամփոլինիի (1894-1956), Լորենցո Վիանիի (1882-1936) եւ Էմիլիո Մանթելիի (1884-1918) յատկապէս պատրաստուած փայտափորագրութիւններով:

Հանդէսի բովանդակութեան ցանկը կը տեղեկացնէր, որ «այս հատորը, պատերազմի պատճառով, ուշացումով լոյս կը տեսնէ Յունիս 1916ին»: Համարը միացուցած էր 1915ի 8րդ, 9րդ եւ 10րդ պրակները: Կեղրոնական նիւթը կազմող Զարեանի վիպերգը, յայտարարուած էր հոն, «հայերէնէ թարգմանուած է Ալեսանտրօ Ռոսսոյի կողմէ» (poema tradotto dall'Armeno da Alessandro Rosso)²: Զարեան ֆրանսերէնով մականգրած է հանդէսին մէկ օրինակը թարգմանիչին. «A A. Rosso qui sculpte

la musique de ma pensée, avec amour et avec génie – Constant Zarian»³ («Ա. Ռոսսոյին, որ մտածումիս երաժշտութիւնը կը քանդակէ սիրով ու հանճարով. Կոստան Զարեան»)

Ճովաննի Ալեսանտրօ Ռոսսօ (Giovanni Alessandro Rosso, 1889-1917), գրագէտ ու փաստաբան, ծնած էր Ճենովա նահանգի Ալպիսոլա քաղաքին մէջ: Ազգական էր իտալացի քաղաքագէտ Փաոլօ Պոսելլիի (1838-1932), որ 1916-1917ին վարչապետ եղած է: Որպէս իր գործակիցը, Ռոսսօ ապրած է Հռոմ մինչեւ վաղաժամ մահը՝ լեարդի մէջ թարախի կուտակումի հետեւանքով: Մեզի անյայտ պատճառներով, թարգմանիչին անունը T. A. Rosso ձեւով գրուած է վիպերգին գրքային հրատարակութեան մէջ⁶:

Տեղեկութիւններ չունինք թարգմանութեան ծնունդին մասին, որ ամենայն հաւանականութեամբ տեղի ունեցած է Հոկտեմբեր 1915էն ետք, երբ Զարեան իր ընտանիքին հետ Հռոմ հաստատուած էր: Ալեսանտրօ Ռոսսօ կրնար որպէս ատաղձ օգտագործած ըլլալ Զարեանի կողմէ հայթայթուած տողացի թարգմանութիւնը (թերեւս իտալերէնի լաւագիտակ կնոջ՝ Թագուհի Շահնազարեանի օժանդակութեամբ): Պահպանուած է «Երեք երգեր»-ու հայերէն հրատարակութեան (Վիեննա, 1931)՝ թարգմանիչին զաւակներուն Զարեանի կողմէ մականգրուած օրինակը, ուր ան գրած է.

“Ai figli del compianto mio amico G. A. Rosso (Mazzinghi) che tradurse questi versi con tanta genialità ed amore in italiano

Constant Zarian

21-X-37

Roma ⁶

(«Իմ ողբացեալ բարեկամ Ճ. Ա. Ռոսսոյի (Մացին-

կի) զաւակներուն, որ այնքան հանճարով ու սիրով խտալերէն թարգմանած է այս տողերը:

Կոստան Ջարեան
Հոկտեմբեր 21, 1937
Հռոմ»)

Հակառակ պատերազմական վիճակին, Իտալիոյ եւ Կովկասի միջեւ հաղորդակցութիւնները խզուած չէին: Ջարեան “L’Eroica”-էն օրինակ մը ուղարկած է թիֆլիսաբնակ յայտնի արուեստաբան-բանասէր եւ «Գեղարուեստ» հանդէսի խմբագիր Գարեգին Լեւոնեանին (1872-1947): Անոնք իրարու ծանօթացած էին Վենետիկ, 1912-ին, ուր Լեւոնեան ժամանած էր՝ Մխիթարեան հայրերուն քով «Գեղարուեստ»-ի հերթական՝ հինգերորդ թիւը հրատարակելու համար⁷: 1913-ին, Պոլիս հաստատուելէ քանի մը ամիս ետք, Ջարեան անվարժ հայերէնով բացիկ մը գրած էր դեռ Վենետիկ գտնուող Լեւոնեանին:

Այս առաջումը առիթ դարձաւ, որ տեղի ունենար կարճատեւ թղթակցութիւն մը, որմէ մեզի հասած երեք նամակները, ինչպէս եւ 1913-ի բացիկը (Ջարեանի ցարդ յայտնի հայերէն կանխագոյն ձեռագիրներէն մէկը) ներկայիս կը գտնուին Երեւանի «Եղիշէ Ջարենց» Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանին մէջ:

Յաջորդ ու վերջին հանգրուանը տեղի ունեցած պէտք է ըլլայ Ջարեանի երեւանեան կեցութեան ժամանակ (1922-1924): Անոր անուղղակի վկայութիւնն է Գ. Լեւոնեանի արխիւին մէջ պահպանուած ու 1922-ի «արեղեանական» ուղղագրութեամբ շարադրուած փաստաթուղթ մը, որ Ջարեանի կենսագրութեան ուրուագիծ մըն է⁸: Բովանդակութիւնը կը հասնի մինչեւ Յուլիս 1924՝ Ջարեանի Հայաստանէն մեկնումի թուականը, ուստի պէտք է ենթադրել, որ գրուած է այդ թուականին շուրջ: Ուրուագիծը — որ կը պարունակէ կարգ մը սխալներ, յատկապէս՝ «Երեք երգեր»-ու խտալական հրատարակութիւններուն մասին — սեւագրուած է «Հայ կեանքի հանրագիտարան»-ի ծրագիրը ծանուցող ազդագրի մը դարձերեսին: Հաւանաբար Լեւոնեանի անձնական նախաձեռնութեամբ ու իր խմբագրութեամբ հանրագիտարանի այս ծրագիրը (այլապէս՝ մեզի անծանօթ) սկսած էր մարմին առնել Մարտ 1921-ին ու տպագրութեան պիտի յանձնուէր

Սեպտեմբեր 1925-ին: Ազդագիրը (դասական ուղղագրութեամբ) հաւանաբար տպուած էր 1921-ին, քանի որ կը ծանուցանէր նաեւ «Գեղարուեստ»-ի 7-րդ թիւին տպագրութիւնն ու յաջորդական՝ 8-րդ եւ 9-րդ գիրքերուն խմբագրութիւնը: Ինչպէս յայտնի է, 7-րդ թիւը «Գեղարուեստ»-ի վերջինը եղաւ, իսկ «Հայ կեանքի հանրագիտարան»-ը լոյս տեսած չէ:

Ջարեանի 1916-ի նամակը առաջին անգամ հրատարակուած է հայրենի հանգուցեալ բանասէր Գոհար Ազնաւորեանի կողմէ՝ 1975-ին⁹: Հրապարակումը կատարուած է «բարեփոխուած» ուղղագրութեամբ — ինչպէս կանոն էր խորհրդահայ ժամանակաշրջանին —, ինչ որ այս պարագային ընթերցողը զրկած է Ջարեանի՝ հայերէնի իմացութեան վաղ շրջանի մակարդակը տեսնելու հնարաւորութենէն: Ջարմանալիօրէն, Ազնաւորեան ոչ ծանօթագրութիւններ կցած էր եւ ոչ ալ արխիւային աղբիւրը մատնանշած: Աւելցնենք, որ հրապարակումին համեմատումը բնագրին հետ ցայտուն կը դարձնէ կարգ մը թիւրքերգութեան, կէտադրական փոփոխութիւններ եւ անհարկի սրբագրութիւններ, որոնց գլխաւոր պարագաները մատնանշած ենք ստորեւ:

Առանց տեղեակ ըլլալու այս հրապարակումին, նամակը կրկին լոյս ընծայած էինք 1993-ին՝ «Երեք երգեր»-ու հետ կապուած ուրիշներու շարքին¹⁰: Այժմ կը վերահրատարակենք զայն՝ մանր սրբագրութիւններ կատարելով մեր նախորդ հրատարակութեան համեմատութեամբ: Գ. Ազնաւորեան թուականը կարդացած էր «1916, սեպտեմբերի 26», իսկ մենք՝ 23 Սեպտեմբեր 1916: Ճիշդ թուականը՝ 23 Դեկտեմբեր 1916, արդէն վերականգնած էինք Կոստան Ջարեանի նուիրուած մեր մենագրութեան մէջ¹¹: Թղթածրարը կ'ամբողջացնենք Գարեգին Լեւոնեանի նամակներուն կցումով:

Յիշեալ նամակը ի մասնաւորի կարեւոր է, քանի որ ան կը պարունակէ «Երեք երգեր»-ու խտալերէն հրատարակութեան մասին բազմաթիւ տեղեկութիւններ, որոնցմէ ոմանք եզակի են: Ամէնէն կարեւորը, զոր կ'արժէ շեշտադրել՝ ցարդ առկայ թիւրիմացութեան վերջ տալու համար, կը վերաբերի վիպերգին լեզուին: Երէկ եւ այսօր, իրերայաջորդ յօդաւորները ու հետազոտողներ ըստ երեւոյթին չեն

հաւատացած ու չեն հաւատար, որ վիպերգը սկզբնապէս հայերէն գրուած էր, թերեւս ենթադրելով, որ հայերէնէ թարգմանութեան յայտարարութիւնը «L'Eroica»-ի մէջ պարզ խաղ մըն էր՝ ծածկելու համար բնագրին օտարալեզու ըլլալը եւ Ջարեանին ապահովելու օրկանապէս հայ գրականութեան (լեզուական ճամբով) մաս կազմող հեղինակի համբաւ: Եթէ 1969-1970-ին Ջարեանի վերաբերող կենսագրական ուրուագծերը տակաւին թիւրիմացաբար կը պնդէին, որ «Երեք երգեր»ը գրուած էր իտալերէն³⁹, վերջին քառասուն տարիներուն քաղաքացիական իրաւունք ստացած ու մինչեւ օրս կրկնող տեսակէտը այն է, որ բնագիրը ֆրանսերէն էր, թէեւ հակառակը արձանագրող ապացոյցները՝ Ջարեանի իսկ ձեռքով շարադրուած, 1975-էն ի վեր հրապարակի վրայ են: Անվստահութեան այս շղթային ցարդ մեզի ծանօթ վերջին օղակը հեղինակած է Ջարեանի մամուլի մէջ ցրուած յօդուածներու «Նաւատորմար» ժողովածուն կազմողը՝ Եոլրի Խաչատրեան, գրելով հետեւեալը. «1915 թուականին գիրքն արդէն աւարտուած էր: «Երեք երգեր»ը նախապէս գրուել են ֆրանսերէն»⁴⁰: Նման հիմնագուրկ յայտարարութեան լաւագոյն հերքումը կը գտնուի, ինչպէս ըսինք, Լեւոնեանին ուղղուած Ջարեանի հետեւեալ տողերուն մէջ, զորս կ'արժէ յօգուտ անգիտաց եւ ի պէտս զարգացելոց քաղուածաբար մեկնաբանել.

ա) «Այն թիւը որի մէջ լոյս տեսաւ իմ «Խորհուրդ» նւիրած էր Հայաստանին «All'Armenia» եւ մեծ համակրութիւն գտաւ այստեղ: (. . .) Նկարիչ եւ գրագէտ Doudelet-ն, որ Մատերիլիկի հայրենակիցն է եւ մօտ ընկերը, նորանից քաջալերած, ֆրանսերենի վերածեց եւ զարդարում է գոյնաւոր նկարներով»:

Եթէ վիպերգը գրուած ըլլար ֆրանսերէնով, Շառլ Տուտրլէ պիտի չգրադէր իտալերէն թարգմանութիւնը ֆրանսերէնի վերածելով:

բ) «Սակայն, չեմ ծածկել որ ինծի համար աւելի ուրախալի պիտի լիներ հայերէն բնագիրը հրատարակուած տեսնել, քան օտար լեզուների թարգմանութիւնը»:

Պարբերութիւնը մեկնաբանութեան չի կարօ-

տիր, քանի որ հոն բաց է բաց յիշուած է հայերէն բնագիրը:

գ) «Այս գործը լոյս պիտի տեսնէր Պոլիս, այնտեղ իմ հրատարակած «Մեհեանի» առանձին ժողովածուի մէջ, բայց վերջին լոպէին պատերազմը վրայ եկաւ եւ ամեն ինչ տակն ու վրայ եղաւ»:

«Մեհեան» հանդէսի վեցերորդ թիւին մէջ լոյս տեսած էր Ջարեանի «Աստղերուն քերթուածը»-էն հատուած մը⁴¹, արեւմտահայերէն: Հանգուցեալ ճարտարապետ Արմէն Ջարեանը, աւելի քան քսան տարի առաջ վկայած էր, հաւանաբար՝ հօր բանաւոր տեղեկութեան հիմամբ, որ «Երեք երգեր»ը ««Ջայներ եկեղեցում», «Աստղերի քերթուածը», «Պարը», «Մոգերը» եւ «Փողի կանչը» մասերը Ջարեանը գրել է Կրասնօ Սելոյի [Պուկարիա] այն մենաստանը, որտեղ ապրում էինք 1915-ի գարնան եւ ամառային ամիսներին»⁴²: «Մեհեան»-ի մէջ լոյս տեսածը՝ վերամշակուած ու արեւելահայերէնով, մաս կազմած է չորրորդ ու վերջին «Փողի կանչը» մասին⁴³: Կ'արժէ նշել, որ Ջարեանի տպագիր ու անտիպ բանաստեղծութիւնները ամփոփող երեւանեան «Բառերի ոսկին» հատորին մէջ, կազմողը՝ նոյնինքն Եոլրի Խաչատրեանը, ընդգրկած է «Մեհեան»ի երկրորդ թիւին մէջ լոյս տեսած երկու քերթուածներ, այն անհիմն պնդումով, որ «այս երկու գործը Կոստան Ջարեանի արեւմտահայերէն միակ բանաստեղծութիւններն են»⁴⁴: Սակայն, իր տեսադաշտէն դուրս մնացած է «Աստղերուն քերթուածը», ինչ որ չի կրնար պատճառաւորուած ըլլալ վիպերգի հատուած ըլլալու պատճառաբանութեամբ (հմմտ. «Սրտի ճանապարհով» վիպերգին հատուածները, որոնք տեղ գտած են ժողովածուին մէջ):

Աւելցնենք, որ նամակները լոյս կ'ընծայենք նոյնութեամբ, յարգելով երկու գրագէտներուն լեզուական եւ ուղղագրական բոլոր իւրաքանչեւութիւնները:

Նիւ Ճրրգի

ԲԱԳԻՆ

ԱՐԽԻՒ

Ա.¹⁸

TURQUIE
UNION POSTALE UNIVERSALE
CARTE POSTALE

[Պոլիս, 22 Ապրիլ 1913]¹⁹

Monsieur
K. Levonian
Convento dei Armeni
Sn. Lazzaro
Venezia
Italia

Հարգելի Պ[արո]ն Լեւոնեան,
Ներեցեք որ մինչեւ յիմա չը կարողացայ գրել
ձեզ. չատ գրադոված էի: Ի՞նչպէս կ'անցունէք ձեր
օրերը. ձեր հրատարակութիւնը յաջող կ'երթայ
առաջ: Գրեցեք ինձ եթէ ժամանակ ունիք: Բարեւնե-
րըս Պ[արո]ն անունը մոռցայ. ի՞նչ արաւ:

Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Saraf-Bournou, 12
Arnavut-Keuy
Constantinople

Բ.²⁰

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳՐԱՍԵՆԵԱԿ
ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ ԳՐԱԿԱՆ
ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ
Պատկերազարդ հանդիսի Թիֆլիսի
Հասցէն.- Тифлиς, Редакция “Гехарвест”
Tiflis (Russie), Redaction “Kegharvest”

4 նոյեմբերի 1916 թ.

Սիրելի պարոն
Կոստանդին Զարեան,

Իր ժամանակին չնորհակալութեամբ ստացել եմ

Ձեր ուղարկած “All’Armenia” գեղեցիկ հանդէսը²¹.
ափսո՛ս որ իմ իտալերէնի պաշարը այնքան մեծ չէ
որ ես կարողանամ ազատ կարդալ եւ հասկանալ:
Եթէ պատահել է Ձեզ «Մշակ» լրագրի 237 համարը,
այնտեղ կարդացած կը լինէք իմ մի փոքր գրախո-
սութիւնը²². աւելին չը կարողացայ գրել: Այդ յօդ-
ուածս արտատպեց նաեւ «Համբաւաբեր» շաբաթա-
թերթը²³:

Գոհ կը մնամ եթէ Ձեր մասին երբեմն տեղեկու-
թիւններ տաք ինձ, փոխադարձը ես էլ խոստանում
եմ:

Ընդունեցէք պատուական բարեկամ իմ խորին
յարգանքները եւ ողջոյնները:

Գ. ԼԵՒՈՆԵԱՆ

Գ.²⁵

23 Դեկտեմբեր 1916
Via Faentina, 4
Firenze

Սիրելի Պարոն
Գ. Լեւոնեան

Մեծ ուրախութեամբ է որ ստացայ ձեր համակ-
րելի նամակը, մանաւանդ որ իրերի ճակատագրա-
կան բերումով՝ ազգային այդպիսի տխուր եւ ան-
տեսաւած²⁴ ճգնաժամին, բոլորովին կղզիացած եմ
այստեղ.- գեղեցիկ բայց օտար երկրում.- առանց
անմիջական կապ ունենալով [sic] կովկասահայ
գրական գործիչների հետ: Անցեալ տարի երբ
Հոռով էի²⁵ առիթը ունէի երբեմն Միթրեան հայ-
րերի մօտ «Մշակը» տեսնելու, սակայն այն ժամա-
նակից ի վեր Արմանսկի Վեստնիկ-ից²⁶ զատ, ոչ մի
թերթ չեմ տեսնում եւ չգիտեմ ի՞նչ է կատարւում
Կովկասում: Ուստի 237 թիւը որում բարի եղած էք
անտես չըթողնելու գրական իմ երկս չեմ տեսած²⁷ եւ
եթէ բարի լինէիք ղրկելու՝ մեծ ուրախութեամբ է
որ պիտի կարդայի ձեր գրածը: “Eroica”-ն²⁸ իտալ-
իայում ճիշտ եւ ճիշտ այն դերն է խաղում, ինչ որ
ձեր «Գեղարուեստը»²⁹ (որի թիւերը չ'ունիմ) Կովկա-
սում: Այն թիւը որի մէջ լոյս տեսաւ իմ «Խոր-
հուրդս»³⁰ նւիրւած էր Հայաստանին “All’Armenia”

եւ մեծ համակրութիւն գտաւ այստեղ: Երկիս քսանից աւելի յօդուածներ նւիրեցին ամենայ մեծ թերթերը եւ մի քննադատ յայտարարեց որ այս վերջին տարիները ամենայ caractéristique գործն է որ լոյս է տեսել Իտալիայում: Նկարիչ եւ գրագէտ Doudelet-ն⁸³, որ Մատերլինկի⁸⁴ հայրենակիցն է եւ մօտ ընկերը, նորանից քաջալերւած, Ֆրանսերենի վերածեց եւ զարդարում է գոյնաւոր նկարներով: Երբ լոյս տեսնէ⁸⁵ կը զրկեմ ձեզի⁸⁶: Սակայն, չեմ ծածկել որ ինծի համար աւելի ուրախալի պիտի լիներ հայերեն բնագիրը հրատարակւած տեսնել, քան օտար լեզուների թարգմանութիւնը: Այս գործը լոյս պիտի տեսնէր Պոլիս, այնտեղ իմ⁸⁸ հրատարակած «Մեհեանի»⁸⁹ առանձին ժողովածուի մէջ, բայց վերջին բոլորին պատերազմը վրայ եկաւ եւ ամեն ինչ տակն ու վրայ եղաւ: Ընկերներս⁹⁰ էլ՝ որ այնպիսի⁹¹ ջերմագին հաւատքով օգնած էին ինծի ստեղծել շատոնց երազած գրական շարժումը՝ կորան գնացին եւ էլ⁹² չգիտեմ ինչպիսի դրութեան մէջ են⁹³: Միակ յոյսս նորա մէջն է որ պատերազմից հետոյ հանգամանքները թոյլ պիտի տան վերջապէս Կովկաս վերադառնալ՝ տասն ու մեկ տարի պանդուխտութիւնից հետոյ⁹⁴ [sic].- եւ միանալով ձեզի նման իսկապէս գեղարուեստասեր անձանց ստեղծենք⁹⁵ այն՝ ի⁹⁶ անուն Գեղեցիկի՝ խարազանիչ եւ մաքրող շարժումը որին Կովկասի միջակ մտայնութիւնը ա՛յնքան պէտք ունի: Եթէ յիշում էք մեր խօսակցութիւնը Վենետիկում կ'հասկանաք ինչ եմ ուզում ասել:

Ու այժմ զբաղւած եմ պատրաստութեամբ բանաստեղծութիւնների մի հատորի⁹⁷ եւ մի պօեմայով հայկական պատմական առասպելներից վերցրած⁹⁸:

Բայց մինչ այս, մինչ այդ, ուրախ պիտի լինէի ձեզնից տեղեկութիւններ ունենալ գրական անցողարձի մասին: Դժբախտաբար նամակները երկու ամիս են դնում այստեղ հասնելու համար եւ վստահ լինելու համար լաւագոյնն է ապահովագրել:

Այստեղից եթէ կարող եմ ձեզի որեւէ ծառայութիւն մատուցանել — ձեր տրամադրութեան տակն եմ:

Եթէ առիթ էք ունենում տեսնել Տ[իկին] Զապել Եսայ[ե]անը⁹⁹, խնդրեմ իմ եւ ընտանիքիս կողմից բարեւէք զինքը:

Կը մնամ յարգանք եւ ողջոյն[ն]երով
ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

Գ.

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳՐԱՍԵՆԵԱԿ
ԳԵՂԱՐՈՒԵՍ ԳՐԱԿԱՆ
ԱՐՈՒԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

Պատկերազարդ հանդիսի Թիֆլիսի
Հասցէն.- Тифлиς, Редакция “Гехарвест”
Tiflis (Russie), Redaction “Kegharvest”

7 մայիսի 1917 թ.

Յարգելի, սիրելի պ[արոն] Կ[ոստան] Զարեան,
Թէեւ շատ ուշացած, բայց հաճութեամբ ստացայ Ձեր պատասխան նամակը, իսկ ես աւել չուտ չը կարողացայ պատասխանել Ձեզ՝ մեր երկրի ու մեր կեանքի մէջ գլխապտոյտ արագութեամբ շուրջ-դարձող նշանաւոր դէպքերի պատճառով¹⁰⁰: Որքան էլ որ ես հեռու եմ պահում ինձ քաղաքական, կուսակցական ու դասակարգային պայքարներից ու ամփոփուած եմ իմ խաղաղ կուտուրական աշխատանքների մէջ, բայց եւ այնպէս երբ չընկալուող ապրում է ուրիշ կեանքով, երբ հասարակութիւն, դպրոց, մամուլ ամբողջովին տարուած են ժամանակի հովերով ու խնդիրներով, այսպէս թէ այնպէս ստիպուած ես լինում կրելու որոշակի ազդեցութիւն եւ առժամ գոնէ համակերպուելու ընդհանուր տրամադրութեան: Հիմա երբ համեմատաբար հանգիստ է տիրում ու ես շարունակում եմ իմ աշխատանքները, ձեռք առայ եւ անպատասխան մնացած նամակներին պատասխան գրելու պարտաւորութիւնը:

Անկեղծ ուրախութիւն պատճառեց ինձ որ Դուք օտար եւ հեռու երկրում էլ գեղարուեստական-գրական աշխարհում հայրենի գործունէութիւն ունիք, ու այդ գործունէութիւնը խրախուսանքների ու քաջալերութեան հանդիպելով, բարոյապէս մխիթարուած էք գտնում Ձեզ եւ գոհ Ձեր վիճակից: Կրկին ցաւում եմ որ իտալերէն լեզուն այնքան լաւ չեմ հասկանում որ կարողանամ հիմնովին ըմբռնել Ձեր գրուածքի խորութիւնը: «Մշակում» իմ գրած փոքր գրախօսութիւնը արտատպեց այստեղ հրատարակող «Համբաւաբեր» շաբաթաթերթը ու ապա նկարիչ Ա. Ֆեթվաճեան¹⁰¹, որ անպայման աւելի լաւ գիտէ իտալերէն քան ես¹⁰², մի ընդարձակ յօդ-

լած գրեց «All'Armenia»-ի մասին⁵³ : Ես տանը որո-
նեցի այդ համարները, չը գտայ, կորսուել են. այս
երկու օրս կանցնեմ «Համբաւարեր»ի խմբագրա-
տուն, կտամ Ձեր հասցէն որ ուղարկեն Ձեզ այդ հա-
մարները:

«Գեղարուեստի» 6-րդ գիրքը սկսել եմ, բայց երբ
պիտի վերջանայ տպագրութիւնը, դժուարանում եմ
ասել, քանի որ գրաշարները 8-ժամեայ աշխատանքի
արտօնութիւնն ստանալով շատ քիչ գործ են կարո-
ղանում արտադրել: Ամենայն դէպս կաշխատեմ
ամառուայ օրերին գոնէ լոյս ընծայել⁵⁴, որ գնամ մի
գիւղ մի քիչ հանգստանամ ու աշնանը սկսեմ 7-րդ]
գրքի տպագրութիւնը⁵⁵:

«Սիրվարդ»-ի բնագիրը ես մեծ սիրով կը հիւրըն-

կալեմ «Գեղարուեստի» մէջ, եթէ կուզէք ուղարկե-
ցէք. անշուշտ ինչպէս բոլոր աշխատակիցները դուք
էլ կստանաք հօնօրար: Իսկ այժմ տպագրուող
գրքում եթէ կարողանաք մի թղթակցութիւն հասցը-
նել, շատ գոհ կը լինեմ: Եւ նոյն իսկ մտածում էի
տպագրել Ձեր ինձ ուղղած նամակը թղթակցու-
թեան ձեւ տալով⁵⁶:

Տիկ[ին] Ջ[ապէլ] Եսայեանին հաղորդեցի Ձեր
բարեւները: Փոխադարձ ողջոյններ: Գրեցէք թէ
«Գեղարուեստի» ո՞ր թուերն են պակասում Ձեզ,
կուղարկեմ:

Շատ բարեւներով
ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՒՈՆԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

- 1.- Այսպէսով, կը հերքուի այն յայտարարութիւնը, թէ «պոէմները [sic] նկարագարողել Էր Կոստան Չարեանի բարեկամը՝ բելգիացի յայտնի նկարիչ Շարլ Դուլէյը» (Կոստան Չարեան, *Նաւատումար*, Երեւան, 1999, էջ 12), որ յայտնապէս կատարուած է առանց հանդէս աչքի առջեւ ունեցած ըլլալու:
- 2.- Constant Zarian «“Tre Canti per dire i dolori della terra e i dolori dei cieli”, L'Eroica, VIII-X, 1915, p. 317-389.
- 3.- Մակագրութեան լուսանկարը տե՛ս www.zatik.com/pics/constantzarian/01.jpg:
- 4.- Մահախօսականին համար, տե՛ս I.V., “Giovanni Alessandro Rosso”, Idea Nazionale, 5 aprile 1917:
- 5.- Costante Zarian, Tre canti per dire i dolori della terra e i dolori dei cieli, tradotto di T. A. Rosso, Lanciano, 1920.
- 6.- Մակագրութեան լուսանկարը տե՛ս www.zatik.com/pics/constantzarian/05.jpg:
- 7.- Այս թիւին փորձանալից հրատարակութեան մասին, տե՛ս Թ. Գալստեան, “Գեղարուեստ” հանդէսի հրատարակութեան պատմութիւնից», Բանբեր Երեւանի համալսարանի, 3, 1972, էջ 204:
- 8.- ԳԱԹ, Գարեգին Լեւոնեանի ֆոնտ, թիւ 2623: Հրատարակութիւնը տե՛ս Վարդան Մատթէոսեան, «Կոստան Չարեանի նամակները «Երեք երգեր»-ու առիթով», *Հանդէս Ամսօրեայ*, 1-12, 1993, էջ 256:
- 9.- «Կոստան Չարեանի նամակներից», *Սովետական գրականութիւն*, 7, 1975, էջ 144-145:
- 10.- Մատթէոսեան, «Կոստան Չարեանի նամակները», էջ 243:
- 11.- Վարդան Մատթէոսեան, *Կոստան Չարեանի շուրջ*, Անթիլիաս, 1998, էջ 100:
- 12.- Տե՛ս Գրական թերթ, 19 Դեկտեմբեր 1969, էջ 3 եւ Մ. Ներսիսեան, Թ. Թադէոսեան եւ Է. Պիվազեան (խմբ.), *Մեր անուանի դասախօսները*, Երեւան, 1970, էջ 82:
- 13.- Չարեան, *Նաւատումար*, էջ 11:
- 14.- Կոստան Չարեան, «Աստղերուն քերթուածը», *Մեհեան*, Յունիս 1914, էջ 83:
- 15.- Արմէն Չարեան, «Լեւիսիոսի այցելութիւնը Կոստան Չարեանին», *Գեղարուեստ*, Նոյեմբեր 1990, էջ 2:
- 16.- Կոստան Չարեան, *Երեք երգեր ասելու համար վիշտը երկրի եւ վիշտը երկնքի*, Վիեննա, 1931, էջ 137-143:
- 17.- Կոստան Չարեան, *Բառերի ոսկին*, Երեւան, 2009, էջ 606:
- 18.- ԳԱԹ, Գարեգին Լեւոնեանի ֆոնտ, թիւ 1377:
- 19.- Թուականը ճշդած ենք ըստ բացիկի կնիքին: Նամակը ստացումի թուականը՝ ըստ Վենետիկի նամակատան կնիքին, Ապրիլ 27, 1913 է:
- 20.- ԳԱԹ, Կոստան Չարեանի ֆոնտ, թիւ 42:
- 21.- Լեւոնեան յայտնապէս շփոթած է հանդէսին անունը եւ անոր յատուկ թիւին ձօնը:
- 22.- «Մշակ»՝ թիֆլիսահայ օրաթերթ (1872-1921):

- 23.- Գարեգին Լեւոնեան, "All Armenia", *Մշակ*, 23 Հոկտեմբեր 1916:
- 24.- Գարեգին Լեւոնեան, "All Armenia", *Համբաւաբեր*, 30 Հոկտեմբեր 1916 (Հայաստանի Ազգային Գրադարանի հաւաքածոյին այդ թիւը մասամբ պատռուած է, ներառնելով այն էջը ուր յօդուածը արտատպուած է):
- 25.- ԳԱԹ, Գ. Լեւոնեանի ֆոնտ, թիւ 1378:
- 26.- Հաւանաբար կ'ուզէ ըսել «չտեսնուած»:
- 27.- Չարեան իր ընտանիքով Հռոմ հասած է Հոկտեմբեր 1915-ին: Ան իտալական մայրաքաղաքին մէջ մնացած է քանի մը ամիս:
- 28.- «Արմեանսկի վեստնիկ» (Հայկական լրաբեր, 1916-1918)՝ ռուսերէն լեզուով հայկական շաբաթաթերթ: Լոյս տեսած է Ալեքսէյ Զիւլէեգովի խմբագրութեամբ:
- 29.- Գոհար Ազնաւորեան «չեմ տեսած» բառերուն փակագիծ աւելցուցած է, նախադասութեան իմաստը փոխելով:
- 30.- Ազնաւորեան կարդացած է "Erocca":
- 31.- «Գեղարուեստ»-ը լոյս տեսած է 1908-1921-ին՝ Գարեգին Լեւոնեանի հրատարակութեամբ եւ խմբագրութեամբ:
- 32.- Կ'ակնարկէ «Երեք երգեր»-ուն:
- 33.- Շառլ Տուտըլէ՝ պէլճիքացի նկարիչ, քանդակագործ եւ նկարազարդող:
- 34.- Սօքիս Մեթերլինք (1862-1949)՝ պէլճիքացի գրագետ, Գրականութեան Նոպէլեան մրցանակակիր (1911):
- 35.- Ազնաւորեան կարդացած է «տեսնի»:
- 36.- Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը լոյս տեսած է:
- 37.- Ազնաւորեան կարդացած է «ծածկեր»:
- 38.- Չարեան «Մեհեան»ի տնօրէն-խմբագրապետն էր, ինչպէս գրուած է հանդէսի առաջին էջին վրայ:
- 39.- «Մեհեան»՝ պոլսահայ հանդէս (1914):
- 40.- «Մեհեան»-ի հիմնադիր խմբակին միւս անդամներն էին Յակոբ Օշականը, Գեղամ Բարսեղեանը (խմբագիրներ), Դանիէլ Վարուժանը եւ Ահարոնը: Վարուժան խումբէն բաժնուած է երրորդ թիւէն (Մարտ 1914) ետք:
- 41.- Ազնաւորեան կարդացած է «նոյնպիսի»:
- 42.- Ազնաւորեան կարդացած է «ես»:
- 43.- 1916-ին Բարսեղեանն ու Վարուժանը նահատակուած էին, Օշականը թաքնուած էր Պոլսոյ մէջ, իսկ Ահարոնը Պոլկարիա ապաստանած էր:
- 44.- Չարեան Կովկասէն մեկնած էր 1905-ին:
- 45.- Ազնաւորեան կարդացած է «ստեղծէինք»:
- 46.- Ազնաւորեան ջնջած է «ի»-ն: Գրաբարեան ճիշդ ձեւը՝ «յանուն»:
- 47.- Կոստան Չարեան, *Օրերի պսակը*, Կ. Պոլիս, 1922:
- 48.- Յայտնի է, թէ ի՞նչ վիպերգի մասին է խօսքը:
- 49.- Չապէլ Եսայեան (1878-1943)՝ արեւմտահայ գրագիտուի: 1915-ին փախուստ տալէ ետք Պոլիսէն, 1916-ին անցած էր Կովկաս եւ մինչեւ 1917-ի առաջին կէսը Թիֆլիս գտնուած է:
- 50.- Կ'ակնարկէ ռուսական առաջին յեղափոխութեան, որ Փետրուար 1917-ին (հին տոմարով) տապալած էր ցարական կայսրութիւնը եւ հաստատած սահմանադրական թագաւորութիւն մը:
- 51.- Արշակ Ֆեթվաճեան (1866-1947)՝ գեղանկարիչ: Հայաստանի առաջին Հանրապետութեան դրոշմաթուղթերն ու թղթադրամները ձեւաւորած է:
- 52.- Ֆեթվաճեան իր արուեստագիտական ուսումը ստացած էր Հռոմի մէջ:
- 53.- Արշակ Ֆեթվաճեան, «Իտալիայի հայ գործիչները», *Համբաւաբեր*, Յունուար 1, 1917, էջ 15-17:
- 54.- «Գեղարուեստ»-ի 6-րդ թիւը լոյս տեսած է 1917-ին:
- 55.- «Գեղարուեստ»-ի 7-րդ թիւը լոյս տեսած է 1921-ին:
- 56.- Չարեանի կողմէ գրուած որեւէ նիւթ լոյս տեսած չէ 6-րդ թիւին մէջ:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Մեկնելով պատմական երեւոյթներէ,- Հայ Գրատպութեան 500-ամեակ, Հայ Գրականութիւնը մէկ ամբողջութիւն դիտելու կանոնագրային խիզախ որոշում եւ Երեւանը Գիրքի Միջազգային Մայրաքաղաք հռչակաւոր ԻՆՆՍՔՕ-ի որոշում,- շարունակելով իր նախորդներուն բիրեղացած աւանդութիւնները, նպատակ ունենալով առաւելապէս Հայ գիրքի հրատարակութեան եւ տարածման խնդիրները, Գրողներու Համահայկական 6-րդ Համաժողովը քննարկումներ կատարեց եւ եզրակացուց.

1. Համաժողովի ընթացքին արծարծուեցան հայ գիրքի տարածման եւ վաճառման խնդիրները: Գիրքերու տպաքանակը հասած է մտահոգիչ համեմատութիւններու եւ անոնք լոյս չեն կրնար տեսնել առանց նպաստի: Ընթերցող զանգուածը նուազած է, Հայաստան եւ Սփիւռք, հետեւանք՝ գրատուներու զանգուածային փակումին, իսկ կարգ մը շրջաններու մէջ անոնք անհետացած են: Այս մարզէն ներս, պետական եւ բարեսիրական կազմակերպութիւններու աջակցութեան լուրջ խնդիր կայ, որպէսզի գիրքերը լոյս տեսնեն, տարածուին եւ ունենան համազգային ընթերցող զանգուած, եւ հայ գրողը կարենայ ապրիլ իր գրիչով՝ ինչպէս այլ ժողովուրդներու գրողները, եւ գրականութիւն չմշակէ սիրողական պայմաններու մէջ: Այլ խնդիր է որակաւոր գրական քննադատութիւնը,- ո՛չ գրախօսութիւնը,- որ այս առաջադրանքին կրնայ մեծապէս նպաստել:

2. Պայմաններու բերումով, հայերէնի բառապաշարը եւ շարահիւսութիւնը ենթարկուած են բացասական ազդեցութիւններու, ոմանց հայերէնի չտիրապետելուն պատճառով: Ժամանակակից արհեստագիտութեան նուաճման հետեւանքով ստեղծուած եզրերը ընդհանրապէս չունին իրենց հայերէն համարժէք բառերը կամ դժուարութեամբ եւ ուշացումով կը ստեղծուին: Ասոր կողքին, դիւրութեան կամ արդիական համարուելու համար, հայերէնի մէջ կը փոխադրուին օտար բառեր, ըստ ժամանակի եւ աշխարհագրական գօտիի, տարբեր մշակոյթներէ եւ լեզուներէ: Եզրաբանական լուրջ եւ հետեւողական աշխատանքով աստիճանաբար հարկ է վերականգնել մեր մեծասքանչ լեզուն, ի հրաւեր գրականութեան, բայց նաեւ՝ զանգուածային հաղորդակցական միջոցներու ճամբով - թերթ, հեռատեսիլ, ձայնասփիւռ, համացանց: Մասնաւորաբար, հայաստանեան հեռատեսիլը պէտք է ծառայէ հայերէն լեզուի բիրեղացման ու տարածման՝ սփիւռս աշխարհի բոլոր երկիրներուն մէջ: Ժարկոնային լեզուն «կը նպաստէ» հայերէնի աղճատման ու հասարակութեան այլասերման: Յատուկ ուշադրութիւն պէտք է դարձնել սփիւռքին՝ արեւմտահայերէն լեզուով յայտագիրներու պատրաստութեամբ ու տարածումով: Ո՛չ մէկ ձեւով կարելի է արդարացնել «լատինատառ հայերէն»-ի եւ ռուսաբանութիւններու գործածութիւնը: Հրամայական է եզրաբանական կոմիտէի վերականգնումը:

ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԻ

3.- Հայ գրականության միջազգայնացման հարց ունինք, որ սոսկ ցանկություն կը մնայ, եթե չստեղծուին հեռանկարային կազմակերպական եւ նիւթական անհրաժեշտ պայմանները: Հարկ է կատարել միջազգային հանրության ներկայացուցիչ գիրքերու ընտրությունը, գրական առողջ եւ նախասիրություններէ անկախ կազմակերպումով եւ դատումով, ապա՝ միջազգային քանի մը լեզուներով,- անգլերէն, ֆրանսերէն, ռուսերէն, սպաներէն, արաբերէն, ի հարկին՝ չինարէն, հնդկերէն, ճաբոներէն եւ այլն,- զանոնք թարգմանել իւրաքանչիւր լեզուի յատուկ որակով, մեկնելով այն յստակ մտածումէն, որ թարգմանական գրականութիւնը իր կարգին ստեղծագործութիւն է, եւ զանոնք լոյս ընծայել՝ համագործակցելով տարածման կառոյց ունեցող միջազգային հրատարակչատուներու հետ: Կենսական է թարգմանիչներու համալսարան ստեղծել Գրողներու միութեան կից: Քանի մը հազար տպաքանակով գիրքերը, որոնք կը մնան աշխարհագրական եւ հայկական նեղ շրջանակներու մէջ, միջազգայնացման ո՛չ մէկ երաշխիք կրնան ներկայացնել: Թարգմանութիւնը պէտք է հիմնուի համապարփակ եւ նպատակասլաց իր երկարաշունչ ծրագիրին վրայ:

4.- Հայ գրողին պէտք է օժանդակեն պետութիւն, բարեսիրական եւ մշակութային կազմակերպութիւնները, որպէսզի ան ստեղծագործէ բարւոք պայմաններու մէջ: Պէտք է կազմակերպել գիրքին ո՛չ միայն հրատարակումը, այլեւ՝ անոր սպառումը, տարածումը, ծանօթացման աշխատանքը եւ իրականացնել քննադատական գնահատումը՝ ըստ արժանւոյն:

5.- Համաժողովը պարտք դրաւ Հայաստանի Հանրապետութեան սփիւռքի նախարարութեան վրայ՝ օժանդակելու հայ գրողներու բոլոր սերունդներուն, ինչպէս նաեւ Միութեան վարչութեան յանձնարարեց հրատարակել համահայկական գրական հանդէս մը, որ ըլլայ արտայայտութեան բեմը բոլոր սերունդներուն, մասնաւորաբար արժանաւոր երիտասարդներուն:

Պետութիւն, քաղաքական կազմակերպութիւններ, մշակութային միութիւններ, զանգուածային լրատուամիջոցներ, հասարակութիւն, իրենք գիրքնք տէր եւ մասնակից պէտք է համարեն այս աշխատանքին, որպէսզի ազգային խորք եւ հպարտութիւն ունենան հայկական ընկերութեան բոլոր խաւերը:

ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ

20-24 Ապրիլ, 2012
Երեւան

ԲԱԳԻՆ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ

ԻՐԱՆԱՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՅԻՄՆԱՄԵԱԿ

Իրանահայ գրողներու միութեան 50-ամեակը պիտի նշուի Թեհրանի մէջ, Յոկտեմբեր 2012-ին: Միշտ ուշագրաւ եղած է Իրանահայութեան պարագան, ուր կը պահուին լեզուն եւ գրականութիւնը, լոյս կը տեսնեն բազմաթիւ գիրքեր: Իրանի մէջ հայերէնը իսկական կենդանի եւ հաղորդակցական լեզու է՝ իր մամուլով, հրատարակութիւններով եւ համալսարանական մակարդակով ջամբուած ուսումով:

Դժբախտաբար, հայկական այլ հոծ գաղութներու շրջանակներուն հետ, իրանահայ գրողներու կապերը բաւարար չեն՝ հեռաւորութիւններու, լեզուի եւ հաւանօրէն նիւթական պատճառներով: Յուսալով որ կապերը կը սերտանան, կը դառնան յաճախադէպ՝ փոխադարձ հարստացման համար, ի սրտէ յաջողութիւն կը մաղթենք 50-ամեակի ձեռնարկներուն եւ բեղուն տարիներ Իրանի մեր գրչակիցներուն:

Բ.

Իրանահայ Գրողների Միություն

Կ Ո Չ

Բարձր հովանաւորութեամբ Թեհրանի Հայոց Թեմի Բարեխնամ Առաջնորդ՝ Գեորգիոսի Ս. Մեպուհ Արք. Սարգսեանի

Իրանահայ Գրողների Միութեան Վարչութիւնը ծրագրել է 2012 թուի Յոկտեմբերին պաշտօնապէս եւ մեծ շուքով նշել իրանահայութեան մշակութային ասպարեզում Ի. Գ. Մ.-ի 50ամեայ գրական գործունեութեան յոբելեանը:

Կէս դար, սփիւռքեան պայմաններում միութեան գոյատեւումն ինքնին վկան է համայնքիս մշակութային կեանքում ծաւալած նրա կարեւոր դերակատարութեանը:

Ուստի նկատի առնելով յոբելեանական հանդիսութեան պատշաճ նշելու կարեւորութիւնը, դիմում ենք Իրանի, Հայաստանի եւ սփիւռքեան տարածքում առկայ եւ աշխատող բոլոր միութիւններին, կազմակերպութիւններին եւ անհատ ազգայիններին, ցանկութեան դէպքում, յղեն իրենց ուղերձները միութեանս, ներքոյիշեալ հասցեով մինչեւ Օգոստոս 2012-ը:

Դիմում ենք նաեւ Հայաստանի եւ սփիւռքեան թերթերին տպագրել սոյն կոչը, որի համար նախապէս յայտնում ենք մեր շնորհակալութիւնը:

Ի միջի այլոց խնդրում ենք բոլորին ովքեր որեւէ առիթով եթէ ունեն նկարներ, գրութիւններ, յօդուածներ, ձայներիգներ կամ տեսաերիզներ, ներքոյիշեալ հասցեով տրամադրեն վարչութեանս:

Թեհրան, Զումհուրի փողոց, Միրզաք Ուզաք Խան պող.,
Ս. Աստուածածին Եկեղեցի, «Վալէ Յովսէփեան» համալիր:
Հեռախօս՝ 667607026, Ել-նամակ՝ igm_1961@yahoo.com:

[illegible]

Սպասե՛լ յաջորդ ազգակերտ քայլերը:

ՄԻՍԱՔ ԹԵՐՁԵԱՆ. ԺԱՄԵՐՈՒ ՓՇՐԱՆՔՆԵՐՈՎ ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ԿԻՐՔ ՄԸ

Ով որ առաջին անգամ կը տեսնէ Միսաք Թերզեանի զեղանկարները, կը խորհի, որ կը հանդիպի ինքզինք իրագործելու բոլուն ցանկութիւն ունեցող արուեստագէտի մը:

Իր վերջին ցուցահանդէսի բացման օրը, Համազգայինի ցուցասրահ, 7 Յունիս 2012-ին, իմացանք որ ան հասուն տարիքի անձ էր, եւ ունեցած էր բազմաթիւ ցուցահանդէսներ, որ այդ մէկը 88-րդն էր: Զարմացանք: Ինչպէ՞ս: Հաւանօրէն մրցանիշներու ցանկին մէջ պէտք է արձանագրել:

Միսաք Թերզեան մասնակցած է հաւաքական ցուցահանդէսներու, երբեք չէ մերժած հրաւերները, անկախ՝ անհատական ցուցահանդէսներէ: Լիբանան, Եւրոպա, Միացեալ Նահանգներ, Գանատա: Գումար՝ 88:

Ինչո՞ւ չճանչնալ մարդը, որ հեւքոտ աշխատանքի ժամերէն ետք, մնացած փշրանքներով արուեստի նուիրուելու ազնիւ կիրքը վառ կը պահէ: Մի՞թէ այդ չէ ստեղծագործութեան աւագ առաքինութիւններէն մին: Այս հե-

տաքրքրութենէն բխած է մեր գրոյցը:

Միսաք Թերզեան ինչպէ՞ս եկած է զեղանկարչութեան, ե՞րբ, ո՞վ կամ որո՞նք առաջնորդած են իր քայլերը, ո՞ր ստացած է իր արուեստագէտի ակադեմական պատրաստութիւնը, որո՞ւ կամ որո՞նց ուզած է հետեւիլ իր ճամբան գտնելէ առաջ: Ան կը յիշէ իր մանկութիւնը, կ'ըսէ, որ մանկութեան օրերուն կը սիրէր միշտ գծել, ապա մրոտած թուղթերը կը ճմուլէր:

Եւ կը նետէր:

Երկրորդական վարժարանը աւարտելէ ետք, շրջան մը աշակերտած է Կիւվտէրի: Բայց հայրը զինք չէ քաջալերած եւ ուզած է, որ տպագրական գործերու ընտանեկան հաստատութեան մէջ աշխատի, ապահովութիւնը գերադասելով: Կատարելագործման համար գացած է Լոնտոնի Տպագրական մասնագիտական դպրոցը, ուրկէ վկայուած է եւ վերադարձած՝ Պէյրութ: 1971-ին նետուած է գործի ասպարէզ, ընտանեկան տպագրական հաստատութեան մէջ: Տխրութեամբ կ'եզրակաց-

«Օրոր»

նէ. «Երկար ժամանակ արուեստով չգրադեցայ, բայց չհրաժարեցայ երազներէս»: Հայրը բարեկամ եղած է գեղանկարիչ Շարթի եւ տեսած է անոր դիմագրաւած դժուարութիւնները եւ ուզած է տղուն խնայել նոյն դժուարութիւնները: Իրենց գործին բերումով մօտ եղած են Շարթի, Փօլ Կիրակոսեանի եւ լիբանանցի ուրիշ գեղանկարիչներու: Ծանօթացման պրակները իրենք կը պատրաստէին:

Կը խոստովանի. «Այդ բոլորը դիտելով մէջս հզօր նախանձ մը կ'արթննար»:

Լիբանանի՝ 1975-ին ծայր տուած երկարատեւ քաղաքացիական պատերազմը պատճառ եղած է, որ ազատ ժամանակ ունենայ, քանի որ ինն ամիս շարունակ չեն կրցած աշխատիլ: «Ազատ ժամերս օգտագործեցի, դիմեցի Գրիգոր Նորիկեանին, որմէ քանի մը դաս առի եւ իրմէ սորվեցայ ներկերու գործածութեան

արուեստը: Կը գծէի, բայց մինչեւ 1984 ոչ մէկ գործ ցուցադրեցի»: Այդ տարուէն ի վեր, շարթուան բոլոր օրերուն հետեւած է իր գործի ասպարէզին, եւ միայն մէկ օր կրցած է տրամադրել իր արուեստի սէրը բաւարարելու համար:

Այդ թուականէն սկսեալ, իր գործերը սկսած են ցուցադրուիլ Լիբանան, Ծոցի երկիրներ, Սէուտական Արաբիա, Քուէյթ, Գանատա, Միացեալ Նահանգներ (Լոս Անճելէս, Նիւ Եորք), Հայաստան, Զինաստան: Այսինքն՝ կրցած է նաեւ ազգային-համայնքային եւ լիբանանեան շրջանակէ դուրս գալ:

Գեղանկարիչները բնորոշելու համար միշտ փորձ կ'ըլլայ զանոնք տեղաւորելու ծանօթ հոսանքի մը կամ «դպրոց»ի մը մէջ: Միսաք Թերզեան ինքզինք չի տեսներ մէկ կամ միւս սահմանումին մէջ: Ինքզինք կը տեսնէ մա-

«Թանկ» - 2010

սամբ վերացական, մասամբ Ֆիկիրաթիւ, «քիւպիստ», եւ մասամբ ալ տպաւորապաշտ ըմբռնումներու մէջ: Կ'եզրակացնէ. «Անոնց մէջէն անցնելով գտած եմ իմ ոճս»: Այսինքն չէ ուզած նմանելու փորձութեան ենթարկուիլ:

Ինչ կը վերաբերի իր անցած ճամբուն եւ ծանօթացման, Միսաք Թերզեան ունի իր պարզ բացատրութիւնը. «1984-էն ի վեր մարդիկ վարժուած են ճանչնալու իմ վրձինի հարւածներս, գիծերս եւ գոյներս: Շուրջ հազար գործեր ունիմ արուեստասէրներու տուններուն եւ հաւաքածոներուն մէջ: Գիտէք, յիշեցնեմ, ամբողջական ժամանակով երբեք չեմ եղած գեղանկարչութեան մէջ, տպագրական գործերը զիս կ'լանած են, անցած եմ տեւաբար մէկէն միւսին, եւ այդ դիւրին չէ եղած, միշտ անբաւարարութիւն զգացած եմ: Տեւաբար փափաքած եմ բան մը աւելցնել արուեստի պատմութեան վրայ, հետք մը ձգել: Բայց ըսեմ նաեւ, որ գեղանկարչութեամբ իմ քմայքս կը գոհացնեմ, եւ ես կ'ապրիմ գեղագիտական

«Աղանձներու քարայրը»

«Նուն»

խոր հաճոյք, երբ կը գտնուիմ գոյներու հետ»:

Արուեստը, իրաւ ստեղծագործութեան պարագային, զաղտնասացութիւն է, զրոյց անմիջականէ եւ տեսանելիէ անդին, տառապանքի ամօթխած խոստովանութիւն: Ի՞նչ բան կ'ուզէ պեղել Միսաք Թերզեան, ո՞ր հարցականներուն պատասխան կ'ուզէ գտնել, ի հարկէ նախ ինքնիրեն համար:

Միսաք Թերզեան բարդութիւններու անձնատուր ստեղծագործող մը չէ: «Չեմ հաւատար տառապանքին, կանգ չեմ առներ, պարզապէս կը սիրեմ արուեստը, կը սիրեմ նկարելու ճարտարութիւնը, ներկերու պատրաստութեան ալշիմին, խաղը, որ անակնկալներու առջեւ կը դնէ զիս՝ իր արդիւնքով: Ինչ որ կը գծեմ յիշատակի մը արձագանգն է, ամէն մէկ գործ բան մը կը բացատրէ, դէպք մը: Սովորութիւն ունիմ տպաւորութիւններս, դէպք կամ պատկեր, նօթագրելու: Օրինակ, երբ Նիւ Շորքի Կուկենհայմ թանգարանը կը գտնուէի, ուշադրութիւնս գրաւուեցաւ Փիքասոյի Les demoiselles d'Avignon գեղանկարով: Անոնց թուիչը տպաւորեց զիս: Երկար դիտեցի: Փի-

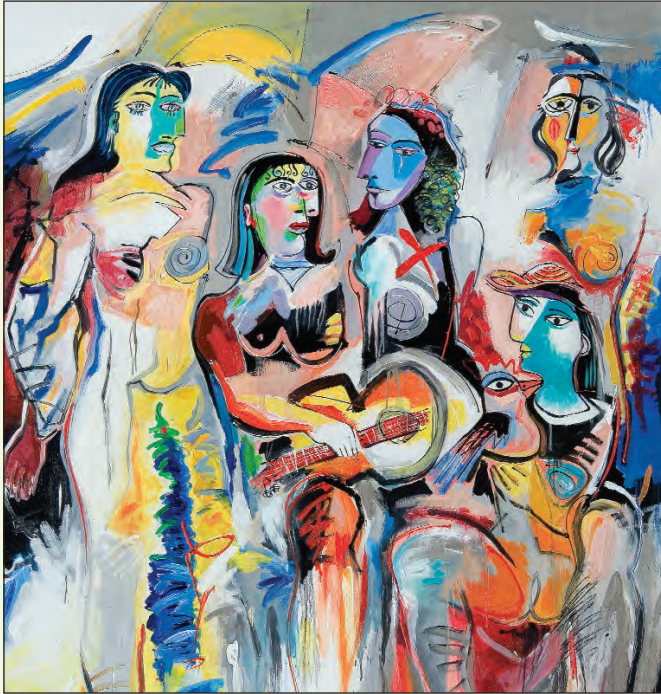
«Վործիքներ կարմիրի մեջ»

քասոյի կիները. անոնք անջնջելի տպաւորութիւն ձգած են վրաս»: Իր կարգին, Միսաք Թերզեան կը պեղէ կիներու կերպարները, եւ հակառակ ստուերներու, կ'ըսէ թէ անոնք թելադրական են իրենց դիրքով եւ շարժումներով: Կը բացատրէ, որ երբ ինք կը նկարէ Փիքասոյի կիները, իր յիշողութենէն կ'անցնին իր վրձինին:

Կերպարներ կան, կիներ, մարդիկ, որոնք բան մը կ'ըսեն ինքզինք լսող արուեստասէրին: Ուշագրաւ էր անոր գեղանկարներէն բնութեան բացակայութիւնը: Կարծէք աժան զգացականութենէ կը խուսափի, քանի որ Միսաք Թերզեանի մօտ չենք գտներ պոռոտ ազգա-

յին եւ տեղական դրսեւորումներ: Միայն տպաւորութիւն մը, զոր ինք կը սրբազրէ. «Ունիմ գործեր, որոնք կը ներկայացնեն լիբանանեան տունները, կը սիրեմ նկարել ծաղիկները, վարդը, հիրիկը: Նկարած եմ նաեւ Արարատը»:

Ի հարկէ դժուար է, գրեթէ անկարելի, օգտակար ալ չէ, որ ստեղծագործողը ինք «բացատրէ» իր գործը: Արուեստի գործը ակնթարթային ներիմացական մղումներով կ'ըմբռնուի, ըստ մարդու եւ ըստ պահու: Բայց գեղագէտ քննադատները փորձով կը յաջողին դատումներ ընել, միշտ մնալով անխուսափելիօրէն ենթակայական: Այս մասին երբ կը խօսինք, Միսաք Թերզեան կ'ամփոփէ

«Փիքաստյին կիները»

անոնց կարծիքները, որոնք երբեք նոյնը չեն ըլլար: Կը յիշէ արուեստի քննադատ ժողով Թարրապը: Կ'ըսէ. «Ան ինծի կը հետեւի 1984-էն ի վեր: Կը քննադատէ, կը բացատրէ: Ան զիս կը հասկնայ: Կան նաեւ ուրիշներ»:

Գեղանկարիչներու յաջողութեան եւ որակին համար չափանիշ են նաեւ թանգարաններու կողմէ եղած գնումները: Երբ կ'ուզենք գիտնալ թէ իր գործերէն կը գտնուի՞ն թանգարաններու մէջ, Միսաք Թերզեան կը բացատրէ. «Լիբանան կը բնակիմ, փոքր երկիր է, երկրէն դուրս ճանաչման միջոցները սահմանափակ են: Նաեւ իմ գործիս բերումով ղեկար է պարտադրուած նեղ սահմաններէ դուրս գալ: Բայց տեղւոյն թանգարաններէն, Միւզէ Սըրսոքի մէջ ունիմ գործեր, ինչպէս նաեւ Զմմառի վանքի եւ Անթիլիասի կաթողիկոսութեան մայրավանքի թանգարաններուն մէջ»:

Արուեստագէտները երբեմն տկարութիւն կ'ունենան իրենց կարգ մը ստեղծագործութիւններուն հանդէպ, կը պահեն, չեն վաճա-

ռեր, քանի որ անոնք իրենց կեանքի յատկանշական մէկ պահու ծնունդը կ'ըլլան, տեսակ մը գաղտնի պարտէզ: Երբ այս մասին կը խօսինք, Միսաք Թերզեան ինքնատիպ պարզութեամբ մը կը բացատրէ. «Երբեք այդ մօտեցումը չեմ ունեցած, միշտ վաճառած եմ: Ես գոհ կ'ըլլամ երբ արուեստասէրը կ'ուրախանայ, մանաւանդ որ երբ իմ քովէս կ'երթան գործերս, անոնք կրնան տեսնուիլ աւելի մեծ թիւով մարդոց կողմէ, եւ եթէ անոնց վայելք պատճառեն, աւելի լաւ»:

Ինքնատիպ անձնաւորութիւն մըն է Միսաք Թերզեան, նոյնքան ինքնատիպ արուեստագէտ մը: Կը շարունակէ իր ասպարէզը տպագրութեան մէջ, եւ ինչպէս ըսաւ, շաբաթ մէկ օր կը նուիրէ արուեստին: Բայց օժտուած ըլլալով բեղուն վրձինով մը, զինք կարելի չէ զատորոշել անոնցմէ, որոնք ամբողջովին նուիրուած են արուեստի: Այսինքն զինք կարելի չէ դասել սիրողական ստեղծագործողներու շարքին մէջ:

Զրոյցը կը շարունակուի: Միսաք Թերզեան

«Երաժշտութիւն»

կը սպասէ, որ ինքզինք հանգստեան կոչէ չաթիօտան միւս օրերու ասպարէզէն, ձերբազատի այլ պարտաւորութիւններէ եւ ամբողջութեամբ նուիրուի գեղանկարչութեան: Այն ատեն, հաւանօրէն աւելի թափ պիտի տայ իր տաղանդի արտայայտութեան եւ միջազգային հրապարակ գայ: Այդ երազը ունի: Իսկ երազը ստեղծագործութեան չքամուտն է:

Ինքնիրեն տրուած խոստում մը՝ հանգրստեան կոչուելու: Ինքնիրեն եւ արուեստասէրներուն: Թերեւս գեղեցիկին վրայ կը գումարուի իմաստունը... Կը նշանակէ, որ Միսաք Թերգեան դեռ բերելիք ունի արուեստի աշխարհին:

Միսաք Թերգեան փորձութիւնը չունեցաւ

իր գործերէն ստացուելիք պատգամները պատմելու: Եւ այդպէս լաւ է, քանի որ արուեստի գործը կը խօսի արուեստասէրին, ըստ խառնուածքի եւ պահու, իւրաքանչիւրի հետ բազմերանգ տարբերակումներով... Այս պատճառով ալ պէտք է սպասել այլոց կարծիքները՝ գնահատումներ ընելու համար, այլ՝ տեսնել:

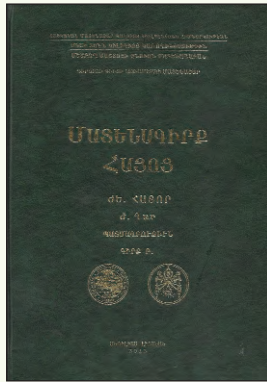
Եւ գեղագիտական իրաւ վայելքի համար, կտաւի մը հարթ մակերեսէն անդին անցնիլ՝ պատկերի ետին գտնուող չըսուածը եւ չգծուածը լսել եւ տեսնել:

Ի հարկէ ոչ միայն այս պարագային:

9 Յունիս, 2012
Պէյրուս

«Փերուզակագոյն ծովուն մըմունջը»

**ՄԱՏԵՆԱԳԻՐԸ ՀԱՅՈՅ
Ժ. ՀԱՅՈՐ, Ժ. ԴԱՐ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ԳԻՐԸ Բ.**

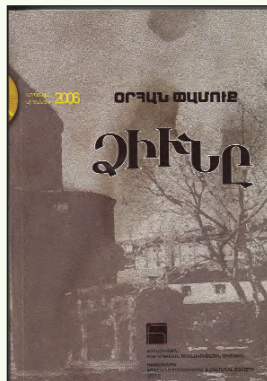
Հրատարակության տնօրեն՝
ԶԱԲԵՆ ԵԿԱԿԵԱՆ
Անթիլիաս - Լիբանան 2012

**ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ ՍԻՐՏԸ
(Նամակներ)**

Հեղինակ՝ **ՎԱՅԷ ՎԱՅԵԱՆ**

Կազմեց, խմբագրեց եւ
ծանոթագրեց
ԱՐԱՍ ՍԵՓԵԹՃԵԱՆ

Սիֆան Հրատարակչատուն
Պեյրուզ - 2012

ԶԻԻՆԸ

Հեղինակ՝ **ՕՐԴԱՆ ՓԱՍՈՒՔ**

Խմբագիր՝
ՖԵԼԻՔՍ ՄԵԼՈՅԵԱՆ

Անգլերենէ թարգմանեց՝
ՅԱԿՈԲ ՍՈՂՈՍՈՆԵԱՆ

Հրատ.՝
ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ
Երեւան - 2012

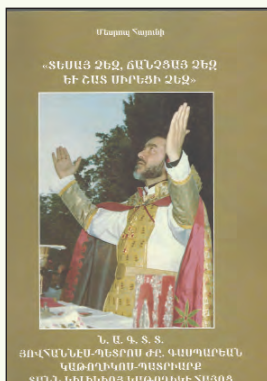
**ԳԻՐԵՐՈՒ ԲՈՎՆ Ի ՎԵՐ
(Գրադատական յօդուածներ)**

Հեղինակ՝

**ՅԱԿՈԲ ԶԻՖԵՃԵԱՆ
- ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ**

Խմբագիր՝ **ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ**

Հրատ.՝ Համագգայինի
«Վահէ Սէթեան» տպարան
Պեյրուզ - 2011

**«ՏԵՍԱՅ ԶԵԶ, ՃԱՆՉՅԱՅ
ԶԵԶ ԵՒ ՀԱՏ ՍԻՐԵՅԻ ԶԵԶ»**

Մարտիկ Մաշտոց Մատենաշար 3

Հեղինակ՝ **ՄԵՍՐՈՊ ՀԱՅՈՒՆԻ**

Նուիրուած՝
Կաթողիկէ Պատրիարք
ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ-ՊԵՏՐՈՍ ԺԸ.
ԳԱՍՊԱՐԵԱՆԻ կեանքի ու
գործունէութեան

Այնճար - 2012

ՊՏՈՅՏ ՀԱՅ

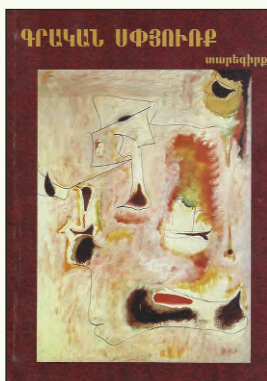
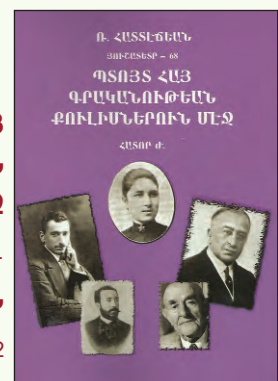
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԲՈՒԼԻՍՏԵՐՈՒՆ ՄԵՋ

Յուշատետր - 68, Հատոր Ժ.

Հեղինակ՝ **Ռ. ՀԱՍՏԵՃԵԱՆ**

Իսթանպուլ - 2012

**ԳՐԱԿԱՆ ՍՓԻՐԸ
ՏԱՐԵԳԻՐԸ**

ՀՐԱՏ.՝ ՀՀ ԳԱՍ Մ.
ԱՐԵՂԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԵՒ ՀՀ ՍՓԻՐԸԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ

Երեւան - 2011

**ՔԱՂԱՔՆԵՐՈՒ
ԿԱՆԱՐԴԱՆՔԸ
ԵՌԱՄԱՍ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ
Բ.**

ՆԻԻ ԵՈՐՔՑԻՆԵՐԸ

Հեղինակ՝
ՄԱՐԶՊԵՏ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ

Անթիլիաս - 2012

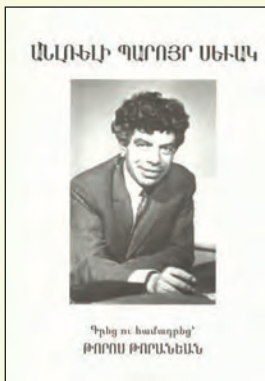
ՔՆՆԱԿԱՆ ԱՎՆԱՐԿ
«ՄԻՇՆՆԵՐԻ ՀԵՐԸՏ»-Ի՝
1915-1918ԹԹ.
ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՐԴԻ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ՎԵՐԱՇՆՈՒՆԴԻ ՄԱՍԻՆ
ԱՐՁԱՆԱԳՐԱԾ
ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ

Հեղինակ՝ **ԵՐՈՒՄԱՆ Դ. ԶԱՍՈՒՆԻ**
 Պեյրուժ - 2012

ԼԻԲԱՆԱՆԱՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆ
Հեղինակ՝ ԱՆՆԱ ԱՍԱՏՐԵԱՆ
Խմբագիր՝ ԱՐԱՐԱՏ
ԱՐԱՍԵԱՆ

Հրատ.՝ ՀՀ Սփիռքի
 ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՀ ԳԱՎ
 ԱՐՈՒԵՍԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Երեւան - 2011

ԱՆԼՈՇԼԻ ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿ

Գրեց եւ համադրեց՝
ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

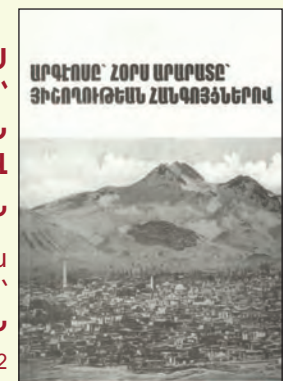
Հալէպ - 2012

ԱՐԳԵՈՍԸ՝ ՀՕՐՍ
ԱՐԱՐԱՏԸ՝
ՅԻՇՈՂՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՆԳՈՅՑՆԵՐՈՎ

Հեղինակ՝ **ԶԱԲԵՆ ԽՏՃԵԱՆ**

Հրատարակութեան
 պատրաստեց՝
ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

Հալէպ - 2012

ԱՆԹՈԼՈԳԻԱ ԱՐԴԻ
ՀԱՅ ԱՐՁԱԿԻ

18-33 ՏԱՐԵԿԱՆ

Կազմեցին եւ խմբագրեցին՝
ԼԻԼԻԹ ԳԱԼՍՏԵԱՆ ԵՒ
ԱՐՔՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

Հրատ.՝
 ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ
 ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

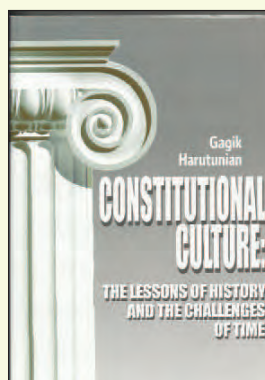
Պեյրուժ - 2012

ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԲԱՆԱՍՏԵՂՇՆԵՐ

Կազմեց՝ **ԼԵՒՈՆ ԱՆԱՆԵԱՆ**
 Խմբագիր՝
ԱՐՔՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

Հրատ.՝
 ՀՀ Սփիռքի ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ,
 ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Երեւան- 2011

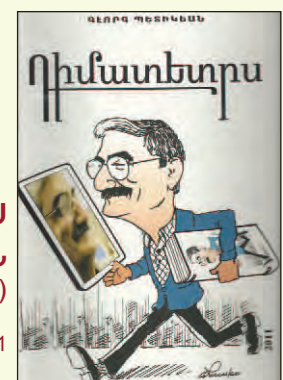
CONSTITUTIONAL CULTURE:
THE LESSONS OF HISTORY
AND THE CHALLENGES
OF TIME

Հեղինակ՝
ԳԱԳԻԿ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Երեւան - 2009

ԴԻՄԱՏԵՏՐՈՍ
 Հեղինակ՝ **ԳԵՈՐԳ ՊԵՏԻԿԵԱՆ**
 (Արծակ գրութիւններ)

Կլէստէյլ - Զալիֆորնիա 2011

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ